

M. TÓTH GYÖRGY

A KATONABÁRÓ

Szurmay Sándor,
a Monarchia magyar hadvezére

M. TÓTH GYÖRGY

A KATONABÁRÓ

Szurmay Sándor, a Monarchia magyar hadvezére

Írta és összeállította:
M. Tóth György
Lektorálta:
Dr. Balla Tibor alezredes
Szerkesztette:
Dr. Hausner Gábor alezredes

Fotó, illusztráció:
A HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, az MH vitéz Szurmay Sándor Budapest Helyőrség
Dandár, a Thúry György Múzeum, a Pro Libertate Alapítvány,
Szentváry-Lukács János, Zeidler Sándor gyűjteménye, Baranyi Elek
és Serf Lajosné családi hagyatéka, valamint Kovács Sándor, Megyasszai-Bíró Attila, Selmecziné
Füzéková Diana, Szabó Lajos, Széman Richárd, Szikits Péter, Mészáros Tibor, Juhász Norbert
(www.welovebudapest.com), www.hivatal.szentgotthard.hu

Címoldal:
Héya Zoltán: Szurmay Sándor (1937)

Kiadja:
MH vitéz Szurmay Sándor Budapest Helyőrség Dandár
Budapest Főváros XVI. kerületi Önkormányzata

Felelős vezető:
Baráth Ernő ezredes, dandárparancsnok és Kovács Péter polgármester

Tervezőszerkesztő:
Gábor Mariann

© M. Tóth György
© MH vitéz Szurmay Sándor Budapest Helyőrség Dandár
© Budapest Főváros XVI. kerületi Önkormányzata
© HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum
© Pro Libertate Alapítvány
© Thúry György Múzeum
© Kovács Balázs, Szentváry-Lukács János, Zeidler Sándor, Baranyi Elek

Minden jog fenntartva.

Nyomdai kivitelezés:
HM Zrínyi Térképészeti és Kommunikációs Szolgáltató
Közhasznú Nonprofit Kft., Sokszorosítóüzem
Felelős vezető: Pásztor Zoltán

Budapest, 2017

TISZTELT OLVASÓ!

Egy olyan kiadványt tart a kezében, amely névadónk, vitéz báró uzsoki Szurmay Sándor vezérezredes és egykori honvédelmi miniszter kevésbé, vagy egyáltalán nem ismert életrajzi történeteit, katonai életútját mutatja be.

Az elejétől a végéig érdekes, értékes és élvezetes életrajzi olvasmány, amelyet mindenkinek szeretettel ajánlok. Főképp azoknak, akik a XX. század hadtörténelme és azon belül is az „első világhégés” időszaka, hadi cselekményei és az eseményeket jelentősen befolyásoló, ha úgy tetszik, cselekvő katonai és politikai vezetők történeteit, tettei iránt érdeklődnek.

Ilyen volt a korának egyik kiemelkedő, meghatározó katonai személyisége, Szurmay tábornok is. Igazi katonai vezető volt ő, aki tetteivel és személyes példamutatásával mintát adott nemcsak a korabeli, de a mai magyar haderő parancsnoki állományának, a katonai hivatás iránt érdeklődő fiataloknak, valamint a már szolgálatukat befejezett nyugállományú katonáknak. Tette mindezt olyan mély katonai hivatástudattal, hitvallással és elkötelezettséggel, mellyel követendő példaképévé vált a szigorú, következetes, példamutató, követelménytámasztó, ugyanakkor emberséges parancsnoknak.

Jó szívvel ajánlom hát valamennyi kedves olvasónak, különösen a Szurmay dandár személyi állományának ezt a hiánypótló művet. Bízom abban, hogy Szurmay tábornok öröksége, életútja tovább erősíti bennünk is a katonai hivatás iránti elkötelezettségünket, illetve valamennyi olvasóban a feltétel nélküli hazaszeretet magasztosságát.

Baráth Ernő ezredes
MH vitéz Szurmay Sándor
Budapest Helyőrség Dandár
dandárparancsnok

Mátyásföld egykori illesztis személyiségére emlékezve örömmel vesszük kézbe azt a kötetet, amely majd' napi részletességgel ismerteti meg velünk vitéz báró uzsoki Szurmay Sándor vezérezredes, egykori honvédelmi miniszter és családja történetét.

Budapest XVI. kerületi „Rózsadombja”,

Mátyásföld, egykor nyaralótulajdonosok szűkebb pátriája volt. Közéjük tartozott Szurmay Sándor és felesége, Szenóner Ernesztina is. A kötet levéltári források, hagyatéki iratok, családi közlések alapján ad tudunkra eddig még nem publikált helytörténeti adalékokat. Az olvasó elé tárja, hogy az ifjú házaspár mikor lett itt nyaralótulajdonos, s hogy Projszl János építőmestertől a „teljesen kész” épületet Szurmay Sándor honvéd százados 1898. június 6-án vette át. Villájuk áll még a mai Diósy Lajos utca 43. szám alatt.

Örömmel olvashattuk a leszármazottak kiegészítő közléseit arról, hogy a család másik ágával, Zettner Vilmosmal és feleségével, Szenóner Jozseffel egy időben miként kerültek ide, az akkor még Cinkotához tartozó telepre. Olvashattuk azt is, hogy a Mátyásföldi Nyaralótulajdonosok Egyesületének vezetősége 1917 júniusában „Szurmay-utcának” keresztelte át az akkori Teleky utcát, ezzel „a választmány azt a mélységes hálát és szeretetet óhajtotta jelezni, mellyel a telep legillustriusabb tagjának, az Uzsoki hősnek tartozik.”

Önkormányzatunk, a kerület történelmi hagyományokat ápoló közössége a leszármazottakkal közösen az Erzsébet-ligetben Uzsok hősnének emlékhelyet állíttatott, az oda vezető sétányt Szurmay Sándorról nevezette el. Az első világháború centenáriumán e kötet megjelenésének támogatásával hajtunk fejet Mátyásföld egykori nevezetes személyiségének emléke előtt.

Kovács Péter polgármester

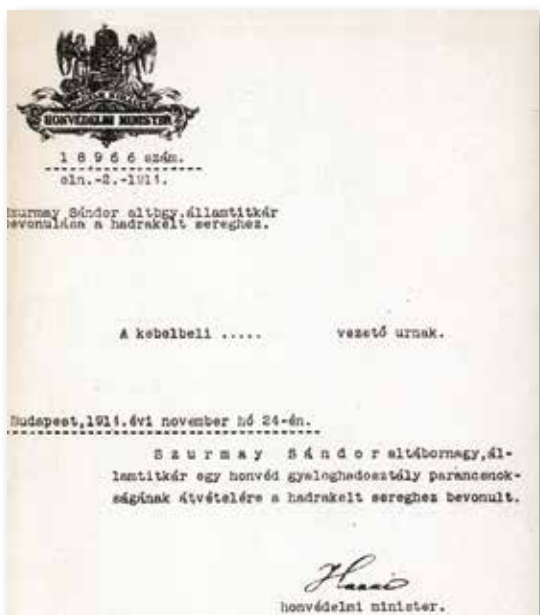
SZURMAY SÁNDOR GYALOGSÁGI TÁBORNOK,
HONVÉDELMI MINISZTER

BEVEZETŐ

Az első világháború negyedik hónapja – 1914 novembere. A feledés homálya kezdte körülengeni a német császárnak tulajdonított ígéretet: „Mire a falevelek lehullanak, otthon lesztek szeretteitek körében, győztesen.” Meglehet, Vilmos császár német katonáknak mondta ezt, de ekkor már Európa-szerte sejteni lehetett, hogy hosszú évekig tartó háború előtt állnak az egymásnak hadat üzenő felek. A Monarchia csapatai Szerbiában vereségek és sikertelenségek sorozatán voltak túl. A Kárpátok hágóin cári csapatok törtek be magyar földre, és közeli lehetőségként merült fel Magyarország katonai megszállása az Alföldön át Budapest irányába indított orosz hadművelet nyomán. A vészhelyzetben új magyar alakulatok termettek elő a semmiből, nem első vonalbelinek számító hadszíntéri erőkből, anyaországi póttestekből. A hadsereg-főparancsnokság és a magyar honvédelmi vezetés új parancsnokot küldött a Keleti-Kárpátokhoz, egy új csoportosítás élére. A honvédelmi miniszter november 24-i átirata tudatta a m. kir. Honvéd Főparancsnoksággal: „Szurmay Sándor altábornagy, államtitkár egy honvéd gyaloghadosztály parancsnokságának átvételére a hadrakelt sereghez bevonult.”

Az orosz hadszíntéren Szurmay egy teljes kárpáti műveleti csoportosítás, az Ung-völgyi hadseregcsoport parancsnoka lett. A két nap múlva bekövetkezett tűzkeresztsége már sikert hozott számára. Hadtesterejű harccsoportjával az ellenség hátába került, és visszavonulásra kényszerítette a cári csapatokat, visszaszerezve az elfoglalt magyar területeket. Egy töretlenül ívelő katonai karrier közbeeső állomása volt ez az első világháborús magyar siker. Harccsoportja, amely 1915 januárjától a nevét viselte, döntő szerepet játszott a limanovai győzelemben. „Félisten katonáinak” élén a „húsvéti csatában” négy héten át védte az Uzsoki-szorost a roppant túlerővel szemben. Hőstette, harctéri működése – amelynek alapján a bárói méltósággal járó legmagasabb katonai kitüntetés, a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét, az uzsoki előnevet, majd honvédelmi miniszterként a gyalogsági tábornoki rangot és a valóságos titkos belső tanácsosi címet is megkapta – az Osztrák–Magyar Monarchia egyik legismertebb hadvezérévé tette. Alakját, emberi vonásait az írók is megörökítették.

Móricz Zsigmond például, akit szívzavara és egyik szemének rossz látása miatt ugyan nem soroztak be katonának, de már októberben elment haditudósítónak Galíciába, a Pesti Hírlap 1915. december 21-i számában Inter Arma. Szurmay. címmel a sajtóhadiszálláson datált írói-tudósítói „helyszínrajzában” ekként: „Mi az, ki az, akire legjobban emlékszem első utam után a fronton? ... a »Szurmay kegyelmes« alakja tisztán él... Minden

A HARCTÉRI SZOLGÁLAT KEZDETE.

katonáját látta. Egy honvéd nem került elébe, hogy meg ne szólítsa; egy emberének nem szabad fázni, éhezni, egy hőstett nem marad előtte titokban, a tenyerén viszi nekik a vitézségi érmet, a zsebébe nyúl, mikor az első vonalban, a helyszínen referálnak neki: »Nesze fiam, most nincs külön nálam!«... s a mellére tűzi az ezüstöt. Szurmay kell nekünk vezérnek, akinek híres az Arméban a konyhája, akinek a lövészárkában olyan az élet, hogy én ilyen jóllakottnak, rendesnek és megbékéltnek bizony békében nem láttam a magyar »szegény embert!«. Szurmay, akiről ha ki visszakérül hozzá, úgy örvend, hogy »végre hazajöttem!« Szurmay bizony, aki mikor a legborzalmasabb harcok folynak a Dnyeszter vonalon, azt kérdi kedves honvédjeitől: »mit ennétek gyerekek?« »Friss gyümölcsöt!« mondják a magyarok. S Szurmay a miniszterét, a gazdáját (báró Hazai Samu akkori gyalogsági tábornokot – a szerz.) kurirral, álmából vereti fel, hogy rögtön egy vagon narancsot!»

KITÜNTETÉS A WOLHYNIAI ELSŐ VONALBAN.

Az első világháború magyar győzelemmel zárult uzsoki fejezeteit a gorlicei áttörés követte. A Monarchia katonai elitjébe tartozó Szurmay harctéri sikereinek méltán volt szerepük későbbi, élethossziglani felsőházi taggá válásában.

A kor hirtelen vetett véget megingathatatlan intézményeknek. Szurmay Sándor és családjának, a boldog békeidők generációjának szeme láttára vált semmivé mindaz, amiben hittek, összeomlott a Monarchia, eltűntek a nagy dinasztiák, a Habsburgok birodalma.

Személyét 1945 után évtizedekig nem volt ildomos emlegetni, tetteit hallgatás vette körül, családjának megbélyegzés, letartóztatás, egyik lányának kilakoltatás jutott osztályrészül. Ma országszerte utcák, emléktáblák hirdetik a nevét. A Magyar Honvédség Budapest Helyőrség Dandárja 2012-ben vette fel a tábornok nevét, a Fiumei úti temetőben katonák ápolják a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság által 2001-ben védettnek minősített családi kriptá környezetét. A szellemi és tárgyi hagyatéék egy részét gondozó Pro Libertate Alapítvány állandó kiállításon mutatja be Szurmay Sándor és a nemzedékrendbe tartozó, illetve a családba házasság révén bekerült katonák pályafutását.

Emlékezete nem csupán a hadtörténet lapjain maradt fenn. Budapest XVI. kerületében, Mátyásföldön ma is áll az a villa, amelyet a XIX. század végén építtetett Szurmay Sándor vezérkari százados és felesége, Szenőner Ernesztina Malvina Antónia. A helyi közélet egykori illusztris tagjáról, Uzsok

hőséről a nyaralótól alig pár száz méterre sétányt neveztek el, s ezen az Erzsébet-ligeti allén a helytörténet művelői és a ma is itt élő család tagjai emlékhelyet állítottak Szurmay Sándor tiszteletére.

Vitéz báró uzsoki Szurmay Sándor vezérezredes, egykori honvédelmi miniszter életéről és katonatiszti pályafutásáról eleddig nem jelent meg részletes, összefoglaló magyar nyelvű munka. Könyvünk erre tett kísérletet. Munkánk nem hadtörténeti szakmunka; az első világháború orosz frontjának hadműveleteiről, ütközeteiről, Szurmay haditetteinek helyszínein történekről számos kitűnő, levéltári forrásokra támaszkodó leírás található. Uzsok hőségének és családjának életéből kevésbé vagy egyáltalán nem ismert részleteket kívánunk az olvasó elé tárni. Ebben nagy segítséget nyújtottak az anyakönyvi, levéltári források mellett a korabeli sajtótermékek: a legkülönbözőbb lapok szerkesztőségében ugyanis mindig szívesen írtak a harctéren győzedelmeskedő hadvezérről, az 1918 decemberében honvédelmi miniszterként kényszerűségből nyugállományba vonuló hazafiról, a háború után csendes hétköznapjait élő katonáról, a kiváló sporthórágról, a természetért rajongó vadászról, a társadalmi élet becsben tartott alakjáról.

A Magyar Honvédség vitéz Szurmay Sándor Budapest Helyőrség Dandár névadójának emléket állító kötet nem jöhetett volna létre a hős elődökre emlékezni és emlékeztetni akaró katonák, a Mátyásföld egykori nevezetes közéleti személyiségének emléke előtt tisztelgő XVI. kerületi önkormányzat, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum vezetőinek, hadtörténészeinek, levéltárosainak, könyvtárosainak, gyűjteményi munkatársainak segítőkész közreműködése, Baráth Ernő dandárparancsnok és Kovács Péter polgármester elhatározása nélkül.

A kutatáshoz, a könyv elkészítéséhez nyújtott támogatásáért köszönet illeti dr. Szakály Sándort, dr. Pollmann Ferencet, dr. Kedves Gyulát, Siposné dr. Kecskeméthy Klára ezredest, M. Szabó Miklós ny. altábornagyot, dr. Szijj Jolánt, dr. Albert Gábort, dr. Csontos András, Kun Szabó István vezérőrnagyot, Suslik Ádámot, Megyasszai-Bíró Attilát, Baranyi Eleket, Kovács Sándort, Zeidler Sándort, Szentváry-Lukács Jánost, Bechtold Ágnes, Lantos Antalt, Széman Richárdot, Zsigmond Jánost, Pap Krisztiánt, Perjámosi Sándort, Takáts Rózsát, Villám Juditot, Selmecziné Füzeková Dianát, Szurma Katalint, Kovács S. Leventét, Köhegyi Lajost, dr. Tóth Zoltánt, Bagi Lászlót, Sali Istvánt. Eszes Boldizsárt, Toba Zoltánt. A szerző köszönetét fejezi ki a kutatásait segítő Történelmi Vitézi Rend

AZ OROSZ HARCTÉREN, 1915-BEN.

UZSOK HŐSÉNEK SZEMÉLYI AZONOSÍTÓJA. (SZENTVÁRY-LUKÁCS JÁNOS GYŰJTEMÉNYE)

Vitézi Székének, Budapest Főváros Levéltára, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, a Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár, az Országgyűlési Könyvtár, az Országgyűlési Múzeum, a Türr István Múzeum, a Thúry György Múzeum, a Móra Ferenc Múzeum, a Magyar Olimpiai és Sportmúzeum, az Országos Széchényi Könyvtár, az Arcanum Digitális Tudománytár, a XVI. kerületi Kertvárosi Helytörténeti és Emlékezet Központ munkatársainak.

Megkülönböztetett köszönet illeti a K. Horváth András († 2014) által negyed évszázada létrehozott Pro Libertate Alapítvány ügyvivőjét, Horváthné Kiss Ildikót, aki a gondjaikra bízott hagyaték kutathatóvá tételével segítette elő, hogy a hadvezér katonai pályáivét, magánéletének fontos állomásait

hiteles dokumentumok alapján tárhassuk az olvasó elé.

Végül, de nem utolsósorban, hálás köszönettel tartozunk a család Budapest VI. és XVI. kerületében, Mátyásföldön és Cinkotán élő tagjainak, az emlékezetüket élete végéig ébren tartó Serf Lajosné, Edit néninek, valamint Szurmay Marianne-nak és Szurmay Gábornak, akik szóbeli információkkal, az általuk megőrzött fényképek, memoárok, könyvespolcokon nem található tanulmányok, valamint a kéziratként fennmaradt nemzedékrend önzetlen rendelkezésünkre bocsátásával lehetővé tették és támogatták e könyv megszületését.

AZ UZSOKI-HÁGÓ. (ERDÉLYI MÓR FELVÉTELE)

GENEZIS

A Szurmayak nem jegyezték fel családjuk történetét, csak annyit tudtak eleikről, amennyit szüleiktől hallottak – áll técsői Móricz Bélának a család nemzedékrendjéről írt tanulmányában. Szurmay Sándort ugyan foglalkoztatta a család múltja, a Nyitra megyei Szakolczáról küldtek is számára egy kétszáz évnél régebbi sírfeliratot, de a szöveg (a Surmai Éva név) téves származási vonalnak bizonyult, így végül nem folytatta tovább a kutatást.

A nemzedékrend teljes történetét mi sem kívánjuk ismertetni, ám szót kell ejteni arról, hogy a Szurmayak magyarországi ágáról fennmaradt adatok jól megrajzolt kontúrját adják annak, miként kötődött az iparossághoz, a kitanult mesterségekhez egy messze földről betelepülő, földművelő, gazdálkodó család tagjainak felemelkedése a XVIII–XIX. századi Magyarországon.

A Szurmayak magyarországi ágának eredetéhez XIX. és XX. századi Petőfi-kutatások publikációi visznek közelebb. A Vasárnapi Ujság 1899. augusztus 13-i számában közölte Kéry Gyula kutatási összefoglalóját, benne a kecskeméti elemi evangélikus iskola növendékeinek 1828-as névjegyzékét, amelyben Alexander Petrovits (Petőfi Sándor) mellett szerepelt egy bizonyos Samuel Szurmay, Egyházi illetőségű diák neve is. Évtizedek múltán újabb adalék látott napvilágot. Dr. Hittrich Ödön, a budapesti evangélikus főgimnázium rendes tanára az intézmény száz évéről írt tanulmányában közölte: „A német iskolában a magyar anyanyelvű Petőfi elég jól megállta helyét mindkét félévben, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy osztálytársai között volt még egy 16 éves jeles tanuló is. Az 1833–34-i anyakönyvbe legelső tanulónak írták be 1833. aug. 27-én Petrovits Alexander-t, ugyanazon napon rajta kí-

DUNAE GYHÁZA EVANGÉLIKUS TEMPLOMA ÉS AZ EGYKORI FELEKEZETI ELEMI ISKOLA ÉPÜLETE A MÚLT SZÁZAD ELEJÉN.

vül csak egy másik tanulót írtak be, a 11 éves, evangélikus magyar Szurmai Sámuelet, kinek atyja Sámuel mesterember volt Kecskeméten.”

A nemzedékrend fennmaradt kéziratának feltevéseit, évszázadok törtenéseit követve alább bemutatjuk, hogy a család eredete valóban Egyházához, a mai Dunaegyházához kötődik. Mint látni fogjuk, az imént említett Sámuelek vonala vezet el a majdani uzsoki hóshöz, s arról is szó lesz majd, hogy a településen és környékén ma is élnek az ősi nevet, azaz a Szurma vezetéknevet tovább vivő emberek. Világháborús hős elődeik neveit az evangélikus templom táblái őrzik.

Az egykori falu, a mai község a Duna középső folyásának bal partján fekszik, Dunaföldvárval átellenben. Fényes Elek 1851-ben ezt írta a helységről: „Egyháza (Duna), tót falu, Pest-Solt vármegyében, a Duna bal mellékén, dombos helyen, Solthoz 1/2 órányira, s szinte annyi távolságra Duna-Földvártól. Lakja 2083 ágostai, 12 katolikus, 10 református. Van itt evangélikus anyaegyház, magyar és tót tanoda. E helység 149 évvel telepített ide, s mint szerződéses hely, úrbérisége nincsen, hanem Pest-Solt megyei határában bír 180 hold szőlőt, és 1320 hold legelőt; erdeje nincs. Fejér vármegyében pedig túl a Dunán, Kis-Apostag pusztán bír mintegy 800 hold szántóföldet. Majorsági birtok Egyházán soha nem volt. Egyébiránt Kis-Apostag pusztának 1/3 részét, úgy az egyházi határ harmadát is a község örökösen megvette földesuraitól, kik a Paksy leányágon következők: özv. Csapó Dánielné asszony, gr. Festetics Tassziló, Thuróczy József, báró Rudnyánszky-család, Nedeczky Ferencz, Márjássy Ödön, Csaba Antal, Tahy-család, Mérey Sándor, báró Montbach Károly, Bescsky Anna.”

A község történetéről szóló kutatásait 1968-ban közlő evangélikus lelkész, Tóth-Szöllös Mihály az egykori földbirtokos Paksy család iratai között fellelt egy 1560-ban kelt adománylevelet, amelyben I. Ferdinánd, e néven magyar király „Egregius Joannis Paxy de Pakos”-nak (magyarul: Nemes Paxy, később: Paksy Jánosnak) érdemei és hűsége jutalmául birtokadományt ad. A Tolna, Fejér, sőt Békés megyéhez tartozó birtokokkal együtt adományozott falvak között volt a solti szék néhány községe is: „...praeterea: Patay, Soth, Zador, Geder, Apastak, Egiházi (azaz: Egyházi), Wete, Zelyd, Zentimre in Soth.”

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚBAN ELESETT SZURMA HŐS NEVE AZ EMLÉKTÁBLÁN.

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBAN A HAZÁÉRT ÉLETÜKET ADÓ SZURMA HŐSÖK NEVEI A TEMPLOMI FELIRATON.

A török időkben számos más Duna menti, hadi-, illetve utánpótlási útvonalba eső településhez hasonlóan elnéptelenedő Egyházi, Egyháza (az 1840-es évektől Duna-Egyháza, egy-egy forrásban Tót-Egyháza, ma Dunaegyháza) faluba az 1710-es évek elején új telepesek, észak-magyarországi evangélikus tótok érkeztek, elsősorban Árva, Zólyom, Nyitra, Nógrád és Hont megyéből. A betelepítéseket az udvar támogatta, III. Károly, e néven magyar király 1723 júniusában, a Pragmatica Sanctio, vagyis a Habsburg-család nőági trónöröklési jogának törvénybe foglalásával egy időben szentesítette az ország benépesítéséről szóló 1723. évi CIII. törvénycikket, mely szerint: „Ő legszentségesebb felsége jószágosan meg fogja engedni, hogy bármely szabad embert, hat éven keresztül, minden közadó fizetéstől való mentesség feltétele mellett, az országba hívhassanak, és hogy e szabadságot országszerte kihirdethessék.”

A betelepítésről kevés írásos emlék maradt fenn Egyházán. Időpontját a már említett Tóth-Szöllös Mihály az 1700–1715 közötti évekre tette, megjegyezve, hogy csupán közvetett iratokból jutott erre a megállapításra. A Paksyak és örökösök, köztük Jármay Ferenc birtokos nevéhez kötődik a nem jobbágyi, hanem szerződéses betelepítés megkezdése. Mivel a birtokosoknak a minél előbbi bete-

lepítés állt az érdekükben, ezért sok engedményt tettek, akárcsak másutt az országban. A betelepülők a földért cenzust (földbért) fizettek, ennek fejében hozzájuthattak egyik-másik földesúri haszonhajtó joghoz, például a kocsmá, vagyis az éves borkimérés jogához. A szerződéses viszony alapján nem csupán a jobbágsággal járó terheket engedték el, úriszék híján életüket maguk irányíthatták, szabadon gyakorolhatták ágostai evangélikus hitüket, működtethették iskoláikat, alakíthatták evangélikus tanítási rendjüket. Egyháza iskolájáról, lelkészéről, tanítójáról korai, 1715-ből való adatok is fennmaradtak, ezekből tudni lehet, hogy a betelepülők evangélikus vallása, származása okán az istentiszteletük és a tanítás nyelve tót volt – s ez így maradt egészen 1840-ig, s csak ezután lett magyar is.

A betelepülés később is folytatódott, hiszen a nemzedékrendbeli utalás szerint például a Szurmayak magyarországi ágát alapító Szurma Simon és családja 1740 körül érkezett Egyháziba. Ők szintén az evangélikus vallás hívei voltak, s feltevésünk szerint érkezésük hátterében nem csupán a jobb megélhetés reménye, hanem a Pragmatica Sanctiót el nem fogadó, a Habsburg örökségre szemet vető II. Frigyes porosz király „első sziléziai háborúja” is állhatott, amelynek során, 1740 decemberében csaknem harmincezer sereggel bemasírozott az egyik leggazdagabb tartományba, Sziléziába. A Trencsén vármegyével határos Sziléziát az 1700-as években csehek, morvák, németek, lengyelek, és egyes területeken morva–tót keveredésű slezácok (sziléziaiak) lakták. A nemzedékrend kutatója szerint Magyarországon akkoriban az egyháziakon kívül nem volt fellelhető Szurma (Szurmay) család, bár a felvidéki, szláv népesítő területeken előfordultak hasonló hangzású nevek (Szurmák, Szumeray).

Nomen Patris		Nomen Matris	
1. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	1. Anna Szurmay	
2. Alexander Szurmay	1828. 11. 12.	2. Anna Szurmay	
3. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	3. Anna Szurmay	
4. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	4. Anna Szurmay	
5. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	5. Anna Szurmay	
6. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	6. Anna Szurmay	
7. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	7. Anna Szurmay	
8. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	8. Anna Szurmay	
9. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	9. Anna Szurmay	
10. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	10. Anna Szurmay	
11. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	11. Anna Szurmay	
12. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	12. Anna Szurmay	
13. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	13. Anna Szurmay	
14. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	14. Anna Szurmay	
15. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	15. Anna Szurmay	
16. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	16. Anna Szurmay	
17. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	17. Anna Szurmay	
18. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	18. Anna Szurmay	
19. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	19. Anna Szurmay	
20. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	20. Anna Szurmay	
21. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	21. Anna Szurmay	
22. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	22. Anna Szurmay	
23. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	23. Anna Szurmay	
24. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	24. Anna Szurmay	
25. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	25. Anna Szurmay	
26. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	26. Anna Szurmay	
27. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	27. Anna Szurmay	
28. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	28. Anna Szurmay	
29. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	29. Anna Szurmay	
30. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	30. Anna Szurmay	
31. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	31. Anna Szurmay	
32. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	32. Anna Szurmay	
33. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	33. Anna Szurmay	
34. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	34. Anna Szurmay	
35. Samuel Szurmay	1828. 11. 12.	35. Anna Szurmay	

A KECSKEMÉTI ELEMI EVANGÉLIKUS ISKOLA NÖVENDEKEINEK 1828-AS NÉVJEGYZÉKÉBEN SAMUEL SZURMAY (24.) ÉS ALEXANDER PETROVITS (29.).

VÁLASZTOTT HAZÁBAN

A mai Dunaegyházán fennmaradt evangélikus halotti anyakönyv bejegyzése szerint (ezt könyvünkben is bemutathatjuk) 1784. augusztus 5-én, 85 éves korában meghalt „Simon Szurma vir probus, ex Silesia oriundus”, vagyis Szurma Simon, Sziléziából való jámbor férfi. A magyarországi ág alapítójának születési dátuma tehát 1699-re tehető. A nemzedékrend kutatója közli, hogy Szurma Simon kétszer nősült, az első feleségével, az ismeretlen vezetéknevű (1771-ben elhalálozott) Máriával jöttek Egyházira Sziléziából. Hat gyermekük (Jakab, I. Mátyás, Mária, Jusztina, I. Ferenc, Zsuzsanna) volt, valamennyi az első házasságból származott, és az 1730-as, 1740-es években születhettek. Az 1760-ban készült Regnocolaris conscriptioban (összeírásban) egyik fia sem volt önálló, ugyanis abban a családfőn kívül más Szurma nem szerepelt. Mindezek alapján feltehető az is, hogy az addigra megszületett gyermekekkel együtt érkezett a család az új, választott hazába.

Szurma Simon neve az egyházai anyakönyvekben először 1745-ben bukkan fel, amikor március 1-jén megszületett a hatodik gyermekük, „Szurma Simon és Mária leánya: Zsuzsanna”. (A korabeli iratokban a feleségek vezetéknevét nem tüntették fel – a szerző.) Betelepedésük az őket még nem említő 1732. évi összeírás és a róluk szóló első anyakönyvi bejegyzés keletkezése közötti időszakra tehető. Az 1760. évi összeírásban Simont már nevesítik, telepesnek és nős embernek titulálják. Négy ökröt és két tehenet tartott, 60 pozsonyi méter (mérő) búza alá való, és 45 pozsonyi méter árpa alá való földje volt. Mindemellett birtokához fővényes homokföld is tartozott. (A térfogatot jelölő pozsonyi mérő 62,5 litert tett ki, s egy mérős volt az a föld, amelynek bevetéséhez egy mérő vetőmag kellett. Egy hold bevetéséhez két pozsonyi métert számítottak. Szurma Simon a mintegy 63 magyar holdjával a jobb módú gazdák közé tartozott. A 110 adózó gazda közül ennél többel tizenketten rendelkeztek.)

Egyházán a tótok és a magyarok békességben éltek egymással, a házasságok és más rokoni kapcsolatok természetesnek számítottak. A Szurmayak, állapítja meg a nemzedékrend kutatója, a betelepítésüktől kezdve tekintélynek örvendtek. A magyar vezető réteg befogadta őket, családi kapcsolatra lépett velük. Szurma Simon Zsuzsanna nevű lányának keresztapja a falu iparos, Takács Pál, Szurma (I.) Mátyás második fiáé, I. Jánosé Juhász János, Egyházi egyik legmódosabb gazdája, Szurma János György nevű fiáé pedig a helybéli nótárius fivére. Szurma Simon egyik lánya, Mária a kovácmester, Kovács Mihály felesége lett, s Jakab nevű fia először egy Nagy, majd egy Molnár vezetéknevű lányt vett el. A családba került Juhász, Nagy, Molnár, Szabados, Vátzi nevű anyák nyelve magyar volt.

Az Egyházára származott Szurma családot fiágon egyedül I. Mátyás terjesztette tovább, akinek pontos születési és elhalálozási dátuma nem ismert. Dunaegyháza evangélikus lelkésze, Selmeccziné Füzékvári Diána közlése szerint a településen ma is élnek Szurma vezetéknevű családok, valamilyen módon az evangélikus vallást követik, függetlenül attól, hogy az épp esedékes összeírásakor szlováknak vagy magyarnak vallják-e magukat. A Duna átellenes oldalán, Kisapostagon is élnek Szurmák, akiknek ősei akkor települtek oda, amikor már Egyházin szükösnek bizonyultak a gazdálkodás növelésének lehetőségei. A község szülöttje, Szurma Katalin, családjuk eredetének kutatója az evangélikus egyházi iratok alapján arra a következtetésre jutott, hogy a ma élő Szurma famíliák I. Mátyás fia, I. Pál leszármazottai. Az iratokon már alig olvasható szövegek szerint ősük születése 1720–1740 közé tehető. De mivel Simon első fia, Jakab, 1734-ben, harmadik gyermeke, Mária, 1738-ban született, a második gyermek, Mátyás, e két dátum közötti időpontban láthatta meg a napvilágot. Minden-

esetre így némiképp pontosítani lehetett a családot fiágon tovább vivő I. Mátyás születési időpontját, s azt is, hogy az egyházi és környéki Szurma leszármazottak a XVIII. századi választott szülőföldjükön élnek.

Szurma Simon második fia, I. Mátyás tehát egy leánygyermeket és két fiút hagyott hátra. Az utóbbiak közül I. Jánostól való az az I. Sámuel, kinek gyermeke, VI. Sámuel volt Petőfi iskola-társa. E leszármazotti vonalon jutunk el VI. Sámuel három évvel fiatalabb öccséig, I. Mihályig, aki Kecskeméten született és Boksánbányán halt meg kalaposmesterként, hátrahagyva az akkor tizenöt esztendőös VI. Sándor nevű fiát, a majdani uzsoki hőst.

Az 1760-ban született I. János az írásos emlékek szerint gazdaként tartotta fenn családját. Egyházin, 81 éves korában halt meg. Juhász Annával kötött frigyükből tíz gyermek született, közülük három fiú, II. Mátyás, II. György és az 1790-ben született I. Sámuel ágán maradt fenn a család. Az első két fiú gazdálkodóként élte le életét Egyházán, s mint említettük, a szücsmesterséget kitanuló Sámuel Kecskemétre származott. S mint azt az evangélikus főgimnáziumi történeti összefoglalóból idéztük már: „Az 1833–34-i anyakönyvbe legelső tanulónak írták be 1833. aug. 27-én Petrovits Alexander-t, ugyanazon napon rajta kívül csak egy másik tanulót írtak be, a 11 éves, evangélikus magyar Szurmai Sámuel, kinek atyja Sámuel mesterember volt Kecskeméten.”

Ez a bizonyos mesterember, a kecskeméti ág alapítója mesterlegényként, vándorévei során kerülhetett a városba, ahol meg is nősült, Uhrík Mihály szücsmester és Banszki Mária Éva nevű lányát vette el 1814-ben. Házasságukból tizennégy gyermek született, köztük az imént említett, felnőtt kort megért, családot alapító VI. Sámuel, aki Gyöngyösre települt, és I. Mihály, aki Boksánbányára származott.

A családfő 1849 telén halt meg, az anyakönyvi bejegyzés szerint, mint „Szurmay Sámuel szücs, 59 éves, egyházi születés, kecskeméti lakos”. Ebből a bejegyzésből kitűnik, hogy a Szurma néven keresztelt I. Sámuel elhunytakor Szurmay néven, vagyis az akkorra már végképp kialakult, magyar vezetéknevükön anyakönyveztek. Özvegye, Uhrík Éva később a már Boksánbányán élő fiánál, I. Mihálynál lakott.

Az 1822 szeptemberében, Kecskeméten keresztelt VI. Sámuel a Kecskeméti Evangélikus Gyülekezet emlékkönyve szerint két és fél évig járt egy osztályba Petőfivel. Édesapja mestersége helyett „rokonszakmát” választott, a tímárságot tanulta ki. Valószínűsíthető, hogy a mesterlegényi vándorévei során vetődött el Gyöngyösre, ahol 1845 júliusában vezette oltár elé a helybeli Antal Rózát. Az evangélikus hitről katolikusra áttért családfő a Mátra kapujának tekintett városban élte le az életét. 1869 januárjában hunyt el, felesége négy évvel élte túl. Négy gyermekük született, valamennyien a Szurmay nevet, vezetéknevük végérvényesen választott változatát használták.

SZURMA SIMON ELHUNYTÁNAK 1784. AUGUSZTUS 5-I BEJEGYZÉSE A DUNAEGYHÁZAI EVANGÉLIKUS HALOTTI ANYAKÖNYVBEN.

BOKSÁNBÁNYA, A SZÜLŐFALU

Szurmay (VI.) Sámuel és Uhrík Éva 1825. július 18-án született fia, Mihály Boksánbányára költözésének időpontja nem ismert, de házasságkötésének dátuma igen: 1851-ben vette nőül Shäffer Jakob német ajkú iparos és az ugyancsak német anyanyelvű Burghardt Borbála Jozefina nevű lányát. Szurmay Sándor édesanyja, a szülők megőrzött iratai és a boksánbányai katolikus temetőben lévő sírhelyük felirata szerint is a Jozefa keresztnévet használta, asszonynevét magyar helyesírással vésték az obeliszkre.

A család földszintes, kertes házban élt, az egyik szobában rendezték be a kalaposműhelyt, amely megfelelő bevételt hozhatott, mivel az emlékezet szerint gyakran öt legény is dolgozott náluk. Ebben a házban született 1860 decemberének 19. napján Szurmay Mihály és Shäffer Jozefa harmadik gyermeke, Sándor. A szülői ház ma is áll a településen, a Peiolor utca 17. szám alatt, a boksánbányai református templom szomszédságában. Kapuja még az eredeti, Szurmay Sándor születése előttről való, amint azt Megyasszai-Bíró Attila református lelkész tájékoztatásából tudjuk. Tőle származnak a család katolikus temetőben lévő sírhelyeiről és a szülői házról készített dokumentumértékű fotók is, valamint az az információ, hogy a házban lakik egy leszármazott, Hildemarie Hertz, s a családból ketten Németországba származtak el.

Szurmay Mihály evangélikus, ifjú asszonya pedig római katolikus hitű volt, utódaikat ez utóbbi vallásra keresztelték. Az emlékezet szerint Jozefa németül beszélt gyermekeivel, míg magyar anyanyelvű anyósa, Uhrík Éva magyarul. A „többnyelvűség”

A BOKSÁNBÁNYAI CSALÁDI SÍRHELY.

amúgy nem volt szokatlan Boksánbányán, mert a XIX. századi betelepülések nyomán az itt élő családok gyermekei, csakúgy, mint szerte a Bánságban, akár több nyelven, egyszerre magyarul, németül és románul bújócskáltak.

Szurmay Sándor szülővárosa a történelmi Magyarország déli, bánsági részén, az egykori Krassó-Szörény vármegyében, a Berzava folyó mellett, a mai Románia Krassó-Szörény megyéjében, Temesvártól 80 kilométerre, a szerb határtól nem messze található. Hivatalos román neve: Bocça. A Szurmayak ősének magyarországi betelepődése tájékán, 1737–1739 között a törökök betörték a Bánságba, és Boksánbányán is jelentős károkat okoztak, aminek következtében nagymértékben visszaesett a bányák és a fémipari létesítmények termelése. Mihály betelepülésekor azonban ismét fellendülőben voltak az említett iparágak. Fia, Szurmay Sándor szegedi főreáltanodai diák, majd resicabányai vasúttársasági gyakornok, később Lugoson nyolcheti kiképzést kapott honvéd már utazhatott az 1874-ben átadott normál nyomtávú vasútvonalon.

Fényes Elek 1851-es összeírására szerint „Német-Bogschán” bányamezőváros Krassó vármegyében a Berzava mellett, a verseci és karánsebesi országúton, Lugoshoz délre 5 mérföldnyire (úgy 67 kilométerre) található. Lakosai: 551 német katolikus, 1241 német evangélikus óhitű, és 12 magyar evangélikus. A hívők katolikus és evangélikus anyateplomokba jártak. 1888-tól magyar ajkú re-

A SZÜLŐI HÁZ NAPJAINKBAN.

AZ ÉDESANYA, SZURMAY MIHÁLYNÉ, SHÄFFER JOZEFA.

AZ ÉDESAPA, SZURMAY MIHÁLY.

formátusok is éltek a településen, és mint említettük, az ő templomuk közelében áll a Szurmay család háza.

VI. Sámuel, majd özvegye, Antal Róza elhunytát követően, a gyöngyösi vagyon elosztása végett magyarul fogalmazott levelet váltott a kecskeméti, hétgyermekes tímár, VI. Pál és fivére, a Boksánbányán élő I. Mihály.

Szurmay Mihály 1873. szeptember 23-án írta: „Édes Bátyám! Hozzám intézett leveled megkaptam, hanem még eddig nem volt időm, hogy válaszoltam volna, tudodra adom tehát, hogy én az én jó barátom által az Gyöngyösi város elől járóhoz irattam az édes anyánk (Uhrík Éva – a szer.) nevében, mert az ügyész barátom azt mondá, hogy azon just csak édes anyáknak van jogában keresni, mert az anya az első öröklő, és ha az anya nem volna, akkor kereshetnék az testvérek, így tehát még eddig nem kaptunk semmit Gyöngyösről... Most készítettem az felhatalmazást, mert édes anyánk már törődött, ő személyesen nem mehet, nem is ereszteném őtet ara az nagy útra... Köszönt és csókol édes anyánk benneteket, és az én kedves nőm gyermekeimmel együtt is köszöntenek benneteket, és én maradok hű testvéred.”

A nemzedékrend tanulmánya szerint egy esztendő múltán sem intéződhetek el a juss ügyei, mivel Mihály és 79 éves édesanyja mégis elindultak a nagy útra. S ahogy az elrendeltetett, a „törődött” anya hozta vissza onnan a fiát súlyos betegen, aki rövidesen, 1875. március 24-én elhunyt, hátrahagyva öt gyermekét, II. Antalt, Terézt, VI. Sándort, I. Ferencet és II. Józsefet. Uhrík Éva, március 26-án magyarul írt levélében tudatta Pállal a halálhírt, ismét biznyságot szolgáltatva arra, hogy a családban magyarul folyt a diskurzus: „Szeretett kedves Gyermekeim! Kívánom az Úr Istentől, hogy sok számos évekbe érhesétek az húsvét ünnepeket, mi ugyan szomorú ünnepeket tartunk, mert az té testvéred, Miháj nincs többé az élők közt. Március 24-én elköltözött, lelkét a sok szenved-

dések után Hűséges Teremtőjének megadta, reggel tíz órakor a legcsendesebben... Ezzel maradok holtomig hű anyád én Szurmayné, csak magad vagy már, mind itt hagynak engem az én fíjajim...”

A levél így azt is tudatja kései olvasóival, hogy tizennégy gyermekük közül a kilenc fiúból ekkor már csak Pál volt az élők sorában. I. Mihályt anyja másfél évtizeddel, felesége csaknem negyven évvel élte túl. Szurmay Sándor a m. kir. Honvédelmi Minisztérium ügycsoportfőnöki beosztásában, vezérőrnagyként szolgált, amikor a partecédula tanúsága szerint 1913-ban „özv. Szurmay Mihályné, Shäffler Jozefa folyó évi február hó 12-én d. u. ½ 1 órakor életének 90-dik évében a halotti szentségek áhitatos vétele után csendesesen elhunyt”. Érdemes citálni a halálesetet „maguk és az összes rokonság nevében” tudatók névsorát, akik között az eddigiekben megismert nevekkal találkozhatunk, s feltűnnek a nemzedékrendet későbbiekben alkotók is, családi státusuk szerint. A gyermekek: „Szurmay Antal, Szurmay Teréz, Szurmay Sándor, Szurmay Ferencz és Szurmay József”. A menyek: „Szurmay Antalné, szül. Szykora Irma, Szurmay Sándorné, szül. Szenóner Ernesztina, Szurmay Ferenczné, szül. Gáspárics Vilma, Szurmay Józsefné, szül. Arnold Mária”. Az unokák: „Urbán Gyuláné, szül. Szurmay Irén, Szurmay Dezső, Szurmay Lajos, Szurmay Margit, Szurmay Mariska, ifj. Szurmay Antal, ifj. Szurmay Ferencz, Szurmay Tibor, (és Szurmay Sándor két lánya) Szurmay Edit, Szurmay Blanka”. Az unokavők: „Stich Hermann, Urbán Gyula”. A dédunokák: „Stich Laczika, Urbán Márta”.

SZURMAY SÁNDOR TESTVÉREI, A CSALÁDFA ÚJ ÁGAI

Ismerjünk meg most néhány részletet a hátrahagyott gyermekekről, II. Antalról, Terézzről, I. Ferencről és II. Józsefről is, akik mindannyian Boksánbányán születtek, ám egyikük sem vitte tovább apjuk mesterségét.

Szurmay Mihály és Shäffer Jozefa legidősebb fia, az 1853-ban (a Pro Libertate Alapítvány hagyatéki anyagában található feljegyzés szerint január 2-án, Szakály Sándornak, a katonai felső vezetés tanulmányozásához alapul szolgáló adatlapja, nemkülönben a pozsonyi Szentháromság Plébánia 1907-es, „Katonai ügyben bélyegmentes értesítője” szerint január 5-én) született II. Antal atyja halálakor épp katonaidejét töltötte, feltételezhetően a közeli Lugoson, a 18. honvéd zászlóaljnál, amelynek kapuszolgálatára adott bebocsáttatást később Szurmay Sándornak is.

Szurmay Antalt az 1880–1881-es budapesti cím- és névjegyzék „VI. Gyár utca 13. szám” alatti lakosként tartotta nyilván, mint gőzmalmi hivatalnokot. A nemzedékrendről írt tanulmány idézi a népfőlkelő tisztekről és tiszthelyettesekről szóló 1889-es könyvet, amelyben bécsi kereskedőként, illetve volt altisztként említik. Az első házasságkötések, 1879. október 30-án felvett torbágyi római katolikus egyházközségi anyakönyvi kivonat viszont könyvvezetőként tünteti fel a „neve és sorsa” rovatban. Az első felesége halálakor megjelent gyászírban pedig a Magyar Általános Hitelbank hivatal-

A SZURMAY CSALÁD BOKSÁNBÁNYÁN, 1883. JÚLIUS ELSEJÉN. ÁLLÓ SOR: SZURMAY ANTAL, SZURMAY FERENC, SZURMAY TERÉZ, SZURMAY SÁNDOR ÉS SZURMAY JÓZSEF. ÜLŐ SOR: SZURMAY ANTAL FELESÉGE, MISOGA ILONA, ÓLÉBEN IRÉN, A SZÉLÉN PEDIG ILONA LEÁNYUK, KÖZÉPEN ÖZV. SZURMAY MIHÁLYNÉ, SHÄFFER JOZEFA.

nokaként jelölik meg. Levelezéséből fennmaradt egy 1906. június 9-én kelt kérvény, amelyben fiának, a később majd említett jeles katonának, I. Lajosnak gróf Apponyi Albert m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztertől kért „ingyenhelyes elhelyezést” a Báró Eötvös József Collegiumban, s aláírásánál gőzmalmi ügynökként titulálta magát. Vélhetjük, egy életút különböző időpontokban megjelölt foglalkozásairól tanúskodnak a bejegyzések.

Első felesége, a híres pesti Misoga szabó nővére, Ilona, 1853. január 30-án a Pest megyei Pátyon született, és 1890. január 5-én, 37 éves korában, Bécsben halt meg. Ama híres szabó, Misoga Sándor a ráckevei választókerület képviselője volt, miközben a székesfőváros legismertebb nagyiparosainak egyikeként tartották számon. A fővárosban boldogulást kereső mesterember a maga nyitotta üzletét emelte a legjobb hírű egyenruházati intézetek sorába. A fennmaradt levélborítékok, vállfák, ruhákba varrt „névjegyeinek”, szövött címkéinek tanúsága szerint császári és királyi udvari beszállítóként Budapesten, a „IV. kerület Váczi-utca 36.” szám

VITÉZ SZURMAY LAJOS VEZÉRŐRNAGY

SZURMAY FERENC

alatt, a Klotild-palotában működtette polgári és katonai szabóműhelyét, illetve „uri divat áruk” üzletét. A vállalkozás akkor is ott volt, amikor 1935 júliusát követően Szurmay Sándorék a szomszédba, az Apponyi tér 1. (ma Ferenciek tere 2.) szám alá, a Habsburg-tulajdonban lévő Királyi Bérpalotába költöztek. (Megemlítjük, a Vasárnapi Ujság 1905-ben „a Ferenciek-tere és az Eskü-út sarkát” jelölte meg a palota helyéül.)

II. Antal újabb esküvőjére 1892-ben került sor, amikor is az 1865-ben, a Pozsony vármegyei Stomfán született Szykora Irma tanítónőt vette nőül. Második felesége 1934-ben, Komáromban hunyt el, s ugyanitt halt meg a 93 éves családfő is, 1945. december 10-én.

II. Antal első házasságából négy, felnőttkort megért gyermek született: Irén 1880-ban, Ilona 1881-ben, I. Dezső 1886-ban, I. Lajos 1888. augusztus 21-én.

A Bécsben született Szurmay Dezső a Magyar Királyi Kertészeti Intézetben kertészként dolgozott, az első világháború kitörését követően előbb tartalékos hadnagy lett az 1. honvéd tábori ágyús ezredben, később tartalékos százados. Az ellenség előtt 1917 júliusában és rá egy évre is tanúsított vitéz magatartása elismerésül megkapta a 3. osztályú katonai érdemkeresztet a hadidíszítményekkel, illetve a kardokkal. A Rendeleti Közlöny tanúsága szerint kitüntetésének iratait Szurmay Sándor honvédelmi miniszter írta alá.

Szurmay Dezső második házasságából való lánya, Szurmay Marianne közlése szerint édesapja harminchat hónapnyi első világháborús frontszolgálat után Vácon előbb egy belga tulajdonú kertgazdaságot vezetett igazgatóként, majd 1933-ban saját vállalkozást alapított, és haláláig műkertészként dolgozott. Időközben a váci polgármester felkérésére elvállalta az Országos Nép- és Családvédelmi Alap helyi vezetői posztjának betöltését. Marianne bátyja, az ugyancsak ebből a házasságból származó

III. Mihály 1927. március 16-án, Vácon született. Gépészmérnöki oklevelet szerzett, s 1972-től a Budapesti Műszaki Egyetemen oktatott adjunktusként, majd docensként. Kétszer nősült, első házasságából 1959-ben Budapesten született a fia, Szurmay Gábor, aki a család szellemi, történeti hagyatékaiként őrizte meg nemzedékrendjük könyvünk számára átadott tanulmányát. Felmenőik között a tábornoki karriert befutott katonákon kívül többen választották a hivatásos katonai pályát. A dédapja, II. Antal második házasságában, 1897 decemberében született III. Antal például az első világháború idején a pozsonyi császári és királyi 72. közös gyalogezredben hadnagyként szolgált, később a második világháború vége felé az alezredesi rendfokozatig vitte.

A Szurmayak nemzedékrendjének sikeres katonai pályát bejárt tagjai között kell számon tartanunk a Bécsben született Szurmay (I.) Lajost, noha az első világháborút megelőzően Baján még gimnáziumban tanított.

Szakály Sándor történész írta egy tanulmányában: Szurmay Lajos életútja nem tekinthető szokványos középiskolai tanári vagy tudósi pályának, hiszen a pozsonyi ágostai hitvallású evangélikus líceum 8. osztályát jeles eredménnyel elvégző, majd az Eötvös Collegiumban 1910-ben görög–latin–magyar szakos középiskolai tanári képesítést szerzett ifjúból végül a m. kir. Honvédség tábornoka lett. Szurmay Lajos végigharcolta az első világháborút, érdemeinek elismeréseként felvették a Vitézi Rendbe. 1927. január 20-án megházasodott, Allender Kornéliát, a premontrei rend leleszi erdőmestérének leányát vezette oltár elé. (A felvidéki Lelesz település ma Szlovákia területén található.) Házassági anyakönyvi kivonatuk szerint az egyik tanú „uzsoki báró Szurmay Sándor, Budapest IV., Andrassy út 47. szám alatti lakos” volt. Házasságából két gyermeke származott, Judit és László.

Szurmay Lajos számos kiemelt poszton szolgált a második világháború kitöréséig és alatta egyaránt. 1942. április elsején vezérőrnaggyá nevezték ki, 1944-ben az elhelyezési, illetve kiürítési kormánybiztos helyettese volt, 1945 februárjában ellenőrző tábornokként szolgált Mosonmagyaróváron. A Szurmay Sándor temetését követő napon, 1945. március 29-én elhagyta Magyarországot, de 1946. október 18-án visszatért, és néhány hónap múltán, 1947. május 29-én előzetes letartóztatásba került. „A Budapesti Népbíróság 1947. december 11-én mint háborús bűnöst 8 évi fegyházra, politikai jogai gyakorlásának 10 évre történő felfüggesztésére, nyugdíjjogosultságának elvesztésével járó állásvesztésre, valamint vagyonekobzásra ítélte.” Büntetését Vácot töltötte, 1954. július 30-án szabadult. Ugyanitt raboskodott a pár nappal később, augusztus 6-án kiengedett gróf Stomm Marcel altábornagy, Szurmay Sándor Blanka nevű lányának leendő második férje is, akire a katonai bíróság háborús bűntett miatt 1952. január 18-án kötél által végrehajtandó halálbüntetést szabott ki. Az ítéletet kegyelemből életfogytig tartó börtönre változtatták. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága a rendszerváltás, illetve Nagy Imre és mártírtársainak újratemetése előtt, 1989. május 30-án mentette fel a vádak alól. Rendfokozatát helyreállították, majd 1993. május 26-án posztumusz vezérezredessé léptették

STICH HERMANNÉ, SZURMAY ILONA SÍRJA.

elő. Az 1959. november 21-én, Komáromban elhunyt Szurmay Lajost a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága 1994. november 21-én mentette fel a vádak alól. Szakály Sándort idézve, „A honvédelmi miniszter 1995. március 16-i javaslata alapján vezérőrnagyi rendfokozatát helyreállították, és a Magyar Köztársaság elnöke posztumusz altábornaggyá nevezte ki Szurmay Lajost, akinek rehabilitálását özvegye – aki a jogorvoslatot elindította – már nem érthette meg, de Judit lánya és László fia igen. A család elorozott tisztessége és egy volt Eötvös collegiumi diák becsülete helyreállt.”

Szót kell ejtenünk Szurmay Mihály többi gyermekéről is. Az 1858-ban (a Pro Libertate Alapítvány hagyatéki iratai szerint július 27-én) született Teréz, mint arra a nemzedékrend írójának megjegyzése utal, a család jó anygala volt. Rendre ő fogadta a hazalátogató, vakációra érkező rokon gyerekeket, és gondos gyámola volt fivére, Antal első házasságából árván maradt gyermekeinek egészen a második frigyig. 1946-ban hunyt el, amiről szülőfalujuk katolikus temetőjében a sírjukon lévő obeliszk vésett szövege tanúskodik.

Szurmay Mihály negyedik gyermeke, I. Ferenc 1863-ban (a Pro Libertate Alapítvány hagyatéki iratai alapján: augusztus 17-én), három évvel VI. Sándor után született. A családtörténeti tanulmány szerint a helyi népiskolai tanulmányok után fivéréihez hasonlóan a szegedi főreáltanodába járt. Első tisztviselői, könyvelői munkahelye annál a híres Édeskuthy Lajos pesti ásványvíz-nagykereskedőnél volt, akinek az Erdély 1892-es tudósítása szerint a borszéki fürdő igazgatósága a borszéki víz főraktárát (a fővárosra és a Dunántúli részekre) átadta. Ezt követően a Kassa–Oderbergi Vasúttársaságnál helyezkedett el, az első világháború végére felügvelői rangig vitte. A Felvidék Cseh-Szlovákiához csatolása után 1921-ben Budapestre költözött, és itt is halt meg 1951. október 26-án. Kétszer nősült, első felesége, Waldbauer Irén, gyermekszülésben halt meg 1902-ben. Második nejétől, a boksánbányai Gasparics Vilmától két fiúgyermek született. Az első, II. Ferenc Budapesten, 1904. október 4-én látta meg a napvilágot. Építésmérnökként szolgált a fővárosnál nyugdíjba vonulásáig, 1946. január elsején hunyt el Budapesten. Fivére, I. Tibor is a fővárosban látta meg a napvilágot, 1906. október 29-én. A piarista gimnázium után 1924-ben jelentkezett a Magyar Királyi Ludovika Akadémiára, ahonnan négy év múltán főhadnagyként vezényelték a m. kir. „Mária Terézia” 1. honvéd gyalogezredhez. Ezt követően 1932–1935-ben elvégezte a Magyar Királyi Honvéd Hadiakadémiát, majd vezérkari szolgálatra került, s 1944. január elsején elérte az alezredesi rendfokozatot. 1945-ben elhagyta az országot, Ausztriában, majd Németországban, később haláláig, 1991. június 12-ig Walesben, Penarth városában élt. Feleségétől, Kratochvill Erzsébettől 1945. augusztus 16-án született gyermeke, Erzsébet.

Szurmay Mihály legkisebb gyermeke, II. József, akárcsak testvérei, Boksánbányán jött a világra, 1866-ban (a Pro Libertate Alapítvány által megörzött közlés szerint: január 5-én). Kitanulta a molnár-mesterséget, majd nőül vette az özvegy Arnold Máriát, egy nyitrai pékség tulajdonosát. A felvidéki városban hunyt el gyermektelenül, 1942-ben.

A nemzedékrend boksánbányai történetéhez tartozik még, hogy a katolikus temetőben, a Szurmay család sírhelyének közelében áll egy síroszlop, rajta a vésett felirat: „Stich Hermanné / született / Szurmay Ilona / meghalt 1908 június hó 12. / 26 éves korában.” Ilona, II. Antal első házasságából származó gyermekeinek egyike, Boksánbányán született, és itt is ment férjhez Stich Hermann községi jegyzőhöz. A Budapesti Hírlap 1903. szeptemberi száma arról tudósított, hogy „Szurmay Ilonát az oravicai elemi népiskolához tanítónővé” kinevezték, majd 1906-ban ugyanott tudtul adták, hogy „A vallás- és közoktatásügyi miniszter Szurmay Ilona oravicabányai tanítónőt a németbogsáni elemi iskolához helyezte át.” Végül a Vasárnapi Ujság 1908. június 21-i számának Halálozások rovatában is találkozhatunk nevével: „Elhunytak a közelebbi napokban... Ifjú STICH HERMANNÉ, szül. Szurmay Ilona, volt állami tanítónő, 26 esztendőskorában, Németbogsánban.”

A SZEGEDI FŐREÁLTANODAI ÉVEK (1871–1874)

Szurmay Sándor a boksánbányai elemi népiskola elvégzése után 1871 és 1874 között Szegeden járt főreáltanodába. A tanintézet – ezt a szegedi főreáliskola elődeiről és utódairól író Péter Lászlótól tudhatjuk – számos névváltoztatást és költözést élt meg. Az utóbbiakra az oktatást időről időre gátló műszaki állapot, illetve az „albérleti viszonyokat” felváltó önállósági törekvések, valamint az időközben egyre növekvő tanulói létszám miatt volt szükség. A főreáliskola a dualizmus korabeli közmunka- és közlekedésügyi tárcát vezető, „vasminiszternek” titulált Baross Gábor nevét viselte, amikor is Szurmayt, az intézmény híressé vált tanulóját meg-meghívták a jelesebb ünnepekre.

A 15 ESZTENDŐS SZURMAY SÁNDOR MORIZ BRODSKY FELVÉTELÉN. (1875, BÉCS)

sztította elő őket. A főreáliskola tehát összesen hatosztályos volt... Az alreáliskola első osztályába 10 éves korban léphetett a tanuló, a főreáliskolát rendes körülmények között 16 éves korban lehetett befejezni.”

A Baross Gábor Gimnázium tanévi értesítőinek „Iskolánk multja” fejezeteiben olvasható, hogy a helytartótanács a város javaslatára dr. Tóth keresztelő János piarista tanárt nevezte ki az iskola első igazgatójává, aki Szurmay első tanévének végéig, 1872-ig töltötte be e posztot. Őt Vész Albert kir.

Szeged első középiskoláját 1721 őszen a város létesítette a kegyes tanító rend, a piaristák meghívásával. 1792-ben a négyosztályos liceum kétosztályos bölcsészeti tanfolyammal bővült. Az 1847-ben létrehozott nemzeti polgári iskola elnevezését a leverett szabadságharc utáni időkben nem tűrte el az udvar, így „1851 őszen 15 tanulóval a kegyes oskolának, a piaristák Oskola utcai gimnáziumának elemi iskolai épületében városi alreáltanodaként nyílt meg az első osztálya.” Az iskolatípus hazai megjelenését a bécsi kultuszminisztérium támogatta, amely egy, a magyar iskolatípusok létrejöttével foglalkozó tanulmány szerint 1849 őszen terjesztette ki Magyarországra is az ausztriai középiskola-reform érvényét, az Organisations-Entwurf rendelkezéseit. „Ennek alapján hazánkban is kialakították a nyolcosztályos gimnáziumot, de egy új általánosan képző középszintű iskolát is létesítettek: a reáliskolát. A reáliskolának két tagozata volt: a tágítható keretű alreáliskola (ez 2, 3 vagy 4 osztályos lehetett), valamint a három évfolyamos főreáliskola. Az előbbi az iparos- és kereskedőrétegek oktatási igényeinek kielégítésére szolgált, különféle gyakorlati jellegű polgári pályákra tette a növendéket alkalmassá; a másik a műszaki jellegű magasabb iskolákra készítette elő őket.

igazgató, okleveles mérnök, mennyiségtan tanár követte e poszton. Szeged előljárósága már 1858-ban elhatározta az iskola fejlesztését, egy hatosztályú, majd egy teljes főreáliskola felállítását. E célra (egyben Rudolf trónörökös születésének emlékére) 50 000 forintnyi alapítványt helyeztek letétbe „azon óhajttással, hogy a felállítandó intézet a trónörökös nevét viselje. E „névadóra” végül nem került sor, ám az 1870–1871-es tanévben megnyílt az iskola IV. osztálya, amikor is „a magas Közoktatásügyi Minisztérium és Szeged szabad királyi város közönsége (ma úgy íránk, önkormányzata – a szerz.)” szerződésben kötelezte el magát az intézet teljes kiépítésére. Így a következő, 1871–1872-es tanévben (Szurmay első tanévében) megnyílt az V. és a VI. osztály is, s az egyébként négy különféle bérházban működő alreáltanoda m. kir. főreáltanodává kiegészítve működött tovább. Rá három tanévre megnyílt a VIII. osztály is, és elérve a célt, az intézet „teljesfokú főreáliskolává” vált.

Az iskola 1873-ban, Szurmay Sándor utolsó itt töltött tanévében költözhetett a tanulói létszámnak és az oktatás követelményeinek inkább megfelelő épületbe, a Búza térre, a Szegedi Tudományegyetem mai, Dugonics téri épületébe. Az 1879. évi nagy szegedi árvíz idején az intézet falai közt kapott menedéket több hónapig kétezer hajléktalanná vált ember. Az iskolának végül innen is költözni kellett, mert az épületet a törvényhozás 1894-ben átengedte az újonnan alakult szegedi királyi ítélőtáblának. Az iskola a Horváth Mihály (Szeged Deák-párti országgyűlési képviselőről elnevezett) utca egyik impozáns épületében kapott elhelyezést.

A beiratkozáskor tizenegy esztendő s boksánbányai ifjú emlékeiről 1938. szeptember elsején, egy ünnepi esemény megnyitójában hallhatott a publikum. Ebben az esztendőben az intézet igazgatója elhatározta, hogy háborús érdemeinek megörökítésére megfesteti a híres tanítvány, Szurmay Sándor arcképét, és felkérte őt az ünnepi beszéd megtartására. A beszéd géppel írt, saját kézírásával kiegészített fogalmazványa szerencsére fennmaradt. „A leleplezési ünnepélyre személyesen jöttem el – idézzük Szurmay kéziratát –, hogy mint az intézet volt növendéke, leghálásabb köszönetemet fejezzem ki Furbás Oszkár dr. igazgató úrnak, a tanári testületnek, Maronyák József festőművész úrnak, valamint mindazoknak, akik ennek a számomra olyan kedves ünnepnek a megvalósulásán fáradoztak.

De örömmel jöttem el azért is, hogy elmondjam itt jelen lévő fiatal barátaimnak, anyaintézetem mostani tanulóinak, minék köszönhetem harctéri sikereimet. A siker, a boldogulás első feltétele a törhetetlen munkakedv, a mindenkori kötelességtudás, a közjó benső átérzése, és az önfeláldozásig menő hazaszeretet. Minderre itt, anyaintézetünkben kaptam indítékot és ösztönzést, és az itt magamba szívott eszmék és tanítások voltak egész életemen át minden téren lelki ideáljaim.

SZEGEDI M. KIR. FŐREÁLTANODAI ISKOLAI BIZONYÍTVÁNY, 1871/1872.

Első B osztály.			
Csalátnév, Születési időpont.			
A tanuló neve és keresztnév, beírásának vagy születési időpontja		Magyar nyelvből	Magyar történelemből
1. Kőrös János s. k.		50	50
2. Kőrös János s. k.		50	50
3. Kőrös János s. k.		50	50
4. Kőrös János s. k.		50	50
5. Kőrös János s. k.		50	50
6. Kőrös János s. k.		50	50
7. Kőrös János s. k.		50	50
8. Kőrös János s. k.		50	50
9. Kőrös János s. k.		50	50
10. Kőrös János s. k.		50	50
11. Kőrös János s. k.		50	50
12. Kőrös János s. k.		50	50
13. Kőrös János s. k.		50	50
14. Kőrös János s. k.		50	50
15. Kőrös János s. k.		50	50
16. Kőrös János s. k.		50	50
17. Kőrös János s. k.		50	50
18. Kőrös János s. k.		50	50
19. Kőrös János s. k.		50	50
20. Kőrös János s. k.		50	50
21. Kőrös János s. k.		50	50
22. Kőrös János s. k.		50	50
23. Kőrös János s. k.		50	50
24. Kőrös János s. k.		50	50
25. Kőrös János s. k.		50	50
26. Kőrös János s. k.		50	50
27. Kőrös János s. k.		50	50
28. Kőrös János s. k.		50	50
29. Kőrös János s. k.		50	50
30. Kőrös János s. k.		50	50
31. Kőrös János s. k.		50	50
32. Kőrös János s. k.		50	50
33. Kőrös János s. k.		50	50
34. Kőrös János s. k.		50	50
35. Kőrös János s. k.		50	50
36. Kőrös János s. k.		50	50
37. Kőrös János s. k.		50	50
38. Kőrös János s. k.		50	50
39. Kőrös János s. k.		50	50
40. Kőrös János s. k.		50	50
41. Kőrös János s. k.		50	50
42. Kőrös János s. k.		50	50
43. Kőrös János s. k.		50	50
44. Kőrös János s. k.		50	50
45. Kőrös János s. k.		50	50
46. Kőrös János s. k.		50	50
47. Kőrös János s. k.		50	50
48. Kőrös János s. k.		50	50
49. Kőrös János s. k.		50	50
50. Kőrös János s. k.		50	50

A SZEGEDI KIRÁLYI FŐREÁLIKOLA TANÉVI ÉRTESÍTŐJE AZ ELSŐ B OSZTÁLYBAN SZERZETT ÉRDEMJEGYEKRŐL. (A NÉVSORBAN A 70. SZURMAY SÁNDOR.)

Tanuljatok és lelkesedjetek, mert a hazának tanult és lélekben mindig harcra és áldozatra kész emberekre van szüksége, és ne feledkeztek meg azokról, akiknek életeszményeiteket köszönhetitek. Én is, az emberi élet alkonyán is mindig szívesen térek ide vissza hálással és elismeréssel, és meghatódott lélekkel gondolkodom még életben lévő két kiváló tanáromra, Csonka Ferencre és Vánky József-re, akik odaadó lélekkel neveltek engem és társaimat egész emberré. A jó Isten áldása legyen rajtuk és családjaikon.”

A Szurmayra nagy hatást gyakorolt két emlékezetes tanár neve az intézet 1863. évi nyomtatott értesítőjében bukkant fel először, igaz, akkor még diákként. Vánky József „rendes tanár, a természettudományi tanszerek öre” a harmadik A-ban mértani rajzra, az akkori osztályfőnöke, Csonka Ferenc, „a vegytani tanszerek öre” pedig a vegytan ismereteire tanította Szurmayt. A többiek között a szegedi paprikaművelésben is nevet szerzett Csonkát (a porlasztót feltaláló Csonka János bátyját) Babits Mihály, aki a bajai cisztercita gimnáziumban töltött gyakorlóéve után ugyancsak e tanintézetben tanított, kollégáiról írt rövid jellemrajzainak egyikében „paprikavegyésznek” titulálta, aki „ebben egész Európában specialista”.

Az 1938–1939-es iskolai évkönyvben az akkori igazgató a két nyugalmazott tanár 90. születésnapja alkalmából írott köszöntőjében külön kitért híres tanítványukra: „Nem sok 90 éves tanár ölelheti kebelére olyan diákját, s lehet büszke 79. életévében járó olyan tanítványára, mint Csonka Ferenc és Vánky József Szurmay Sándor báróra. A szerencsés két öreg tanárnak ezt a nagy örömet is megadta a jó Isten, s különösen Csonka Ferencnek nyílt alkalmá többször elbeszélgetni nagynevű tanítványával a fia tulajdonában lévő Kékes-Szálló hangulatos társalgójában, ahol a két ősz öreg úr, tanár és tanítvány, baráti szeretettel annyiszor megemlékeztek a régi Szegedről, a régi szegedi főreáltanoda 7 évtizedes elmúlt korszakának tanár- és diákemlékeiről.”

Az említett Kékes Szállót a kiváló vegytanár fia, Csonka László, az Első Magyar Magas- és Mélyépítési Rt. tulajdonosa építtette, s a gyógyhelyé nyilvánított szállodát 1932-ben nyitották meg a Kékestetőn. 1932 és 1942 között 754 beteg tudta igénybe venni a gyógyszálló szolgáltatásait. Az egyik betegről, Szurmay Sándorról a szanatórium közelében, 1934. január 23-án készült is egy felvétel, amelyet a család Budapest XVI. kerületében élő leszármazottai féltve őriznek.

Szurmay a fennmaradt iskolai dokumentumok szerint, minősítései alapján a főreáltanoda legjobbjai közé tartozott. Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum őrzi a királyi főreáliskolai, illetve m. kir. állami főreáltanodai értesítőket, értesítvényeket. Így az 1871–1872-es tanévit is, amelyből kiténik: a 101 fővel induló első B osztály névsorában 70. Szurmay Sándor tanuló vallástan, magyar és német nyelv, történelem, földrajz, mennyiségtan, mértani rajz, szépírás és tornázás tantárgyakból szerzte érdemjegyeit. (Itt említjük meg, hogy míg könyvünk illusztrációja, az 1871/1872-es bizonyítvány a „szegedi magyar királyi állami főreáltanoda”, addig az ugyanezen tanévi értesítő a „szegedi kir. főreáliskola” megnevezést használja. Az eltérés vélhetően az akkori változások átmeneti dokumentálásainak egyik jele. Mindemellett az már inkább „sajtóhibának” számít, hogy a bizonyítványban Szurmay születésnapjául 1860. december 18-át írták, tévesen, hiszen 19-én született.)

Az értesítőben felsoroltak szerint a tizenegy éves gyermekek ismerkedtek az ó- és újszövetség bibliai történeteivel, a szótagok, szóelemek és szavak helyesírásával, a „tanulókhöz mérten” hetente egyszer a műolvasással és a műelemzéssel, azután a magyarok történetével, a vezérek, fejedelmek, Árpád-házi királyok korszakával, Földünk mennyiségtani, természettani és politikai általános leírásával, az egész számokkal, a négy alpművelettel, a kamatszámítással, a mérték-, súly- és pénznemekkel, a mértani elemekkel, a mértani alapok szabadkézi rajzolásával, a szépírással, a német és latin gyakorlati nyelvtanával, folyóírásával és még sorolhatnánk. A tanítás nyelve a magyar volt, és a magyar nyelvtanból és irodalomból kapott érdemjegyei azt bizonyítják, hogy ez nem jelentett nehézséget Szurmay

A FŐREÁLTANODA 1885 KÖRÜL A MAI SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM KÖZPONTI ÉPÜLETÉBEN MŰKÖDÖTT.

számára, aki mindvégig büszkén mutathatta meg otthon érdemjegyeit, magaviseletének I-es, azaz „példás” osztályzatát, összességében az első B osztálybeli „kitűnő”, a második, immár A osztályban megítélt „jeles”, és végül a harmadik A-ban szerzett „I. r.”, azaz „elsőrendű”, „kitűnő” minősítését.

Szurmay Sándor szegedi hétköznapjairól, tanuláson kívüli időtöltéséről a vadászemlékeiről és horgászélményeiről írt kötetéből kaphatunk némi ízelítőt. (Szurmay horgászélményeiről többek között éppen e kötete, a sporthorgászat szépségeiről, etikájáról írt cikkei, valamint az Országos Halászati Egyesület alapítójaként és választmányának tagjaként játszott szerepe miatt ma is emelkedett hangon írnak az internetes naplók és a szaklapok.) Idézzük most az 1937-ben megjelent kötet gyermekkori, illetve szegedi részleteit: „Jólesik visszatekintennem a múltba, különösen arra az időpontra, amikor először került kezembe a horog és izgulva, nekipirulva fogtam az első halat... Csöpp kis elemi iskolás fiú voltam még, amidőn szülőhelyemen, Boksánbányán a 6–8 méter széles, sokhelyt átgázolható kis Berzava folyó mentén, fürdés előtt és után, figyelemmel kísérhettem a sikeresen horgászgató nagyobb diákokat. Vérszemet kaptam, csakhamar megvult a magamgyártotta készségem és felszerelésem: mogyorófavessző, megfelelő hosszú, fehér cérnaszál, azon ciroszárnak kisujjni nagyságú, ide-oda tolnak darabja, mint úszó (tutaj), a cérna végén pedig begömbített gombostű... Szélesre kalapáltam az akkoriban sárgarézből készült tű hegyét, arra aztán könnyű volt kis reszelővel horogszakált reszelni, és így megakadályozni a hal leesését...

Szegeden, ahová reáliskolába kerültem, új lehetőség nyílt meg a kis sporthorgász előtt. Mohó szemmel néztem első alkalommal a Tisza vizét, amely az addig megszokott méretekhez képest lenyűgözőn hatott reám. Azonban hamar megállapítottam, hogy szabályozott, egyenes partjával, gyors folyásával, akkori gazdag halállománya mellett sem ideális víz a horgász számára. Ily vízben a hal eloszlik a mederben, nincsenek tipikus helyek, amelyekben a hal a szükséghez képest préda után jár vagy pihen.

A szenvedély nagy elfoglaltságom ellenére is – lelkiismeretes tanuló voltam és sokat követeltek tőlünk akkoriban – sokszor kivitt a vízhez, és a nagy utat sem resteltem messzefekvő lakásomtól. Új problémák elé kerültem azonban, egyrészt azért, mert Szegeden, a nagy városban más csalit, mint gilisztát egyáltalában nem tudtam előteremteni, másrészt pedig azért, mert oly nagy mennyiségben volt az előttem eddig ismeretlen vágódurbincs a vízben, hogy minden dobásra biztosan ez a hal kapta be a gilisztacsalit. Alig győztem leszedni a horogról a kellemetlen zsákmányt. Ez pedig nem volt könnyű dolog, mert ez a falánk, tüskés és nyálkás hal rendszeren teljesen elnyelte a horgot; gyakran csak a hal felvágásával lehetett megmenteni. Ritkán esett meg, hogy a horog a vízben lejjebb, a fenék közelébe kerülhetett. Ilyenkor megtörtént néha az, hogy egy-egy kisebb harcsa megelőzhette tüskés vetélytár-

A RESICABÁNYAI VASÚTTÁRSASÁGI HIVATALNOK A TEMESVÁRI HESS&KOSSAK KAMERÁJA ELŐTT, 1880-BAN.

sát és horogra került. A harcsa ugyanis szintén bőven fordult elő a Tiszában. Ha én már akkor tudtam volna, hogy a harcsának legjobb csali a horogra erősített kis hal, melyet a durbincs le nem szed, egészen bizonyosra veszem, hogy sokszor kötelességmulasztást követtem volna el, mert gazdag és szép zsákmány kínálkozott volna, ez pedig oly csábító valami, hogy bizony sokszor horgásztam volna tanulás helyett.

Szegedi emlékeim – bár horgászkirándulásaim mindig sikeresek voltak és felejthetetlenek is – mégsem ragyognak oly fényesen, mint kezdő sportéveim, aminek oka abban keresendő, hogy mindig csak lopva űzhettem a horgászatot a tanév alatt; a szünidőket, vagyis a legjobb horgászati időszakokat ott-hon töltöttem, pedig csak ezek alatt lett volna meg a szükséges idő ahhoz, hogy sikeresen vehessem fel a küzdelmet a Tisza nevesebb halaival is.”

A tehetséges ifjú szegedi főreáltanodai tanulmányai és ottani horgászkalandjai 1874-ben hirtelen megszakadtak. Neve nem szerepel a következő, 1874/1875-ös tanévi értesítőben, sem az érdemsorozatban, sem pedig a „Kimaradtak” rovatban. E hirtelen sorsfordulóról életrajzi írásaiban sem esik szó. Az édesapa, Szurmay Mihály súlyos betegségének, majd rövidesen, 1875. március 24-én bekövetkezett halálának ismeretében feltételezhetjük, hogy a családfenntartó vállalkozás, a kalapkészítés megszűnte miatt a 15. évében járó fiatalembernek kereső foglalkozás után kellett néznie. Ekkor lett a szabadalmaztatott Osztrák–Magyar Államvasút-társaság gőzmozdonyokat is készítő resicabányai gyáranak gyakornoka, majd hivatalnoka, egészen 22 éves koráig.

HIVATALNOKBÓL KATONA (1882–1889)

Szurmay hét évig tartó vasúttársasági hivatalnokkodás után, 1882-ben került a m. kir. Honvédségbe. Életének újabb fordulatáról, katonai pályafutásának kezdetéről főntebb már említett szegedi beszédében számolt be: „Sosem gondoltam volna, hogy katona leszek. A véletlen sodort erre a pályára oly módon, hogy 22 éves koromban a 3. korosztályban soroztak be, a régi Véderőtörvény értelmében a honvédséghez, és 8 heti kiképzés után a Ludovika Akadémia 2 évig tartó tisztképző tanfolyamára vezényeltek. A 2 év leteltével rögtön hadnaggyá neveztek ki, és tanárim rábeszélésére a m. kir. Honvédség tényleges állományában maradtam. Később elvégeztem az egy évig tartó felsőbb tiszti tanfolyamot, ezután pedig a 2 évig tartó bécsi hadiiskolát is.” Egészítsük ki ezt még a Pro Libertate Alapítványnál őrzött, Szurmay kézírásával „Házi példánynak” minősített életrajzi töredékkel: „Bár Szurmay fiatal korában oly fűрге tornász volt, hogy minden versenyt bárkivel is felvehetett volna, mind a három korosztályban a sorozásnál alkalmatlannak minősítette a döntőszavu orvos. A sorozó bizottság honvédségi törzstiszt képviselője azonban a 3. korosztályban 1882 tavaszán a saját felelősségére mégis kimondta: a honvédséghez besorozandó. Így lett honvéd, és bevonult Lugosra ez év október 1-én, onnan pedig az ujjonckiképzés után szó nélkül felküldték Budapestre a Ludovika Akadémia tisztképző tanfolyamára, ahol mindkét évfolyamot, mint első tanuló, kitűnő eredménnyel végezte. Azonnal hadnaggyá neveztek ki 1884. augusztus havában.”

Besorozására, mint maga is említette, a „régí Véderőtörvény”, a véderőről szóló 1868. évi XL. törvénycikk alapján került sor, amelyet I. Ferenc József császár és király 1868. december 5-én szentesített. E törvénycikkben a fegyveres erők részeiként neveztek meg a hadsereget, a haditengerészetet, a honvédséget és a népfelkelést. A paragrafusok általánossá tették a hadkötelezettséget, az alapkiképzés időtartamát 8 hétben, a katonai szolgálat idejét pedig 12 (ténylegesen 3) letöltendő évben szabták meg. A törvénycikk meghatározta a hadseregbe lépés alapvető feltételeit is, így például azt, hogy a sorozott legyen legalább 59 bécsi hüvelyk magas, azaz a testmagassága érje el nagyjából a 155 centimétert. A törvény a Monarchia hadszervezetében a tartalékos tisztek kiképzése, hiányuk pótlása érdekében felállította az egyévi önkéntesség intézményét. E rendszerben a közös hadsereg három-, illetve a m. kir. Honvédség kétévi kötelező szolgálatával szemben kedvezményként egy esztendő alatt juthattak el a tartalékos tiszti státusig azok a fiatalok, akik középiskolát végeztek, vagy az alapos mű-

CÍMZETES ÖRMESTERKÉNT BÜLCH ÁGOSTON M. KIR. UDVARI FÉNYKÉPÉSZ KAMERÁJA ELŐTT.

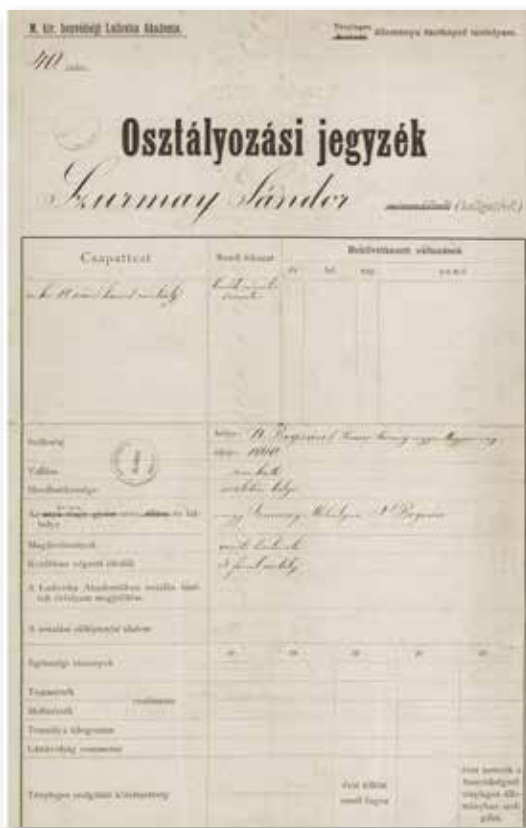
veltségüket bizottság előtt bizonyították. A m. kir. Honvédségnél csaknem tizenöt esztendő múltán, a véderőtörvény egyes szakaszait módosító 1882. évi XXXIX. törvénycikk alapján került sor e rendszer bevezetésére. A honvédséghez közvetlenül besorozott egyévi önkéntesek kezdetben a Ludovika Akadémián és a Honvéd Központi Lovasiskolán életre hívott egyévi önkéntes tanfolyamokon kaptak elméleti kiképzést.

A Ludovika Akadémia a Monarchia közös haderejének vezetésével folytatott hosszas tárgyalások után 1872-ben kapta vissza eredeti, Habsburg-Estei Mária Ludovika magyar királyné, I. Ferenc király harmadik felesége idején, 1808-ban meghatározott rendeltetését és az Üllői út északi oldalán (ma a főváros VIII. kerületében, a Nagyvárad tértől nem messze, a Ludovika tér 2-ben) álló, Pollack Mihály által megálmodott, 1836-ban felavatott jellegzetes épületét. A közös hadügyminiszternek, a visszaadást és az intézmény megnyitását ellenző báró Khun Ferenc altábornagynak sikerült azonban azt elérnie, hogy az intézményben felsőbb szintű akadémiai tisztképzés nem indulhatott, hanem csak a már besorozott, tehát 21-22 éves honvédek közül lehetett a tisztképzésre alkalmas egyéneket kiválasztani. Az első kiválasztottak kiképzése 1872. november hó elején kezdődött meg. A reménybeli „szakiskolai” képzés úgy negyed évszázadig, 1897-ig várattott magára.

Szurmay m. kir. őrnagy tudományos igényű publikációijaként a Ludovika Akadémia Közlönyének 1898. évi kiadásában jelent meg a honvédség fejlődésének történetét elemző tanulmánya, amelyben „életrajzi” adalékokként ír az imént említett változásokról. „Az Akadémiának ezen első próbaévében (még az 1872–1873-as tanévben) szerzett tapasztalatok főleg a kiképzés alapossága tekinté-

ben nem voltak kielégítőek és nem feleltek meg a jogos követelményeknek. Az ez irányú kedvezőtlen eredmény oka egyrészt a berendelt hallgatók szellemi előkészültségének csekély voltában, másrészt pedig a katonai gyakorlat elemi részének hiányos ismeretében volt keresendő, miért is e bajon segítő, a legközelebbi tanév tanrendszerének megállapításánál a fősúly arra fordított, hogy az előkészültség és általános műveltségnek kellő mérvben való megadhatására is idő fordíttassék, továbbá, hogy a katonai kiképzésnél az elméleti oktatás a gyakorlati oktatással párhuzamosan haladva eszközöltessék. Így tehát a tisztképző tanfolyam idejét egy évről kettőre meghosszabbították. Az első évben – az úgynevezett előkészítő-tanfolyamon – főleg humanistikus tantárgyakat adtak elő, abban tehát a hallgatók ebbeli ismeretei bővítettek ki, míg a második évben – a tulajdonképpeni tisztképző-tanfolyamban – a tisztté való kiképezetés, tehát főleg a katonai szakképzés, az első évben megvetett biztos alapon volt végzendő.”

Az „életrajzi” adalékok így folytatódtak: „Az előkészítő-tanfolyam hallgatására a honvédség-

SZURMAY SÁNDOR TISZTKÉPZŐ TANFOLYAMI OSZTÁLYOZÁSI JEGYZÉKE, 1883/1884.

hez felavatott azon műveltebb, lehetőleg a gymnasium vagy reáltanoda első négy osztályát jó eredménnyel végzett, vagy pedig a fővételi vizsgát jó eredménnyel letett egyének jelöltettek ki, a kik tisztte való kiképzésre alkalmasnak ítéltettek. Miután ezen egyének a csapatnál az első (8 heti) kiképzetésben részesültek, a gyalogságbeliek (és a horvát-szlavon VII. honvédkerületbeli lovasok is) a Ludovika-Akadémia előkészítő-tanfolyamába, majd ennek sikeres elvégzése után a tisztképző tanfolyamba vezényeltettek.”

Az akadémiai kiképzési rendszert 1883-ban ismét újjászervezték, létrehozták a tényleges gyalog- és lovastisztek négyévesre hosszabbított tisztképző tanfolyamát. E tanévben vettek fel először 14–16 éves ifjakat, hogy négyévi kiképzés után, mint hadapródok, illetve hadapród-tiszthelyettesek a honvédséghez beosztassanak. Az első parancsnok, nemességodi Szvetics József ezredes, tizenhat éven keresztül vezette a tanfolyamot. Ekkor útjára indult a nem tényleges gyalogsági „szabadságolt” (tartalékos) tisztképző egyéves tanfolyam is. Az 1883. évi XXXIV. törvénycikk alapján „A szabadságolt állománybeli tisztképző tanfolyamon, mely egy évig tart, a már besorozott, és vagy önként jelentkező, vagy az 1871-ik évi VI. törvénycikk alapján behivandó honvédek képeztetnek ki.”

Amikor Szurmay honvéd „állományba vétetett”, a véderőben a 20. életév volt az állításkötelezettség (a sorozás) korhatára. Az 1882–1883-as változásokról írta Szurmay: „Kiváló fontossággal bírt ezen 1882. évi törvénynek azon további (azaz, az egyévi önkéntesi rendszer bevezetése melletti) intézkedése, hogy a honvédség legkisebb, közigazgatási úton meghatározottak szerinti 12 000 fős kiegészítési szükséglete is időről-időre megállapíttassék, és hogy az összes (hadseregbeli és honvédségi) jutalékok biztosítására a védkötelesek IV. korcsoportja is felhívható. Azon körülmény, hogy a védkötelesek nagy része 20 éves korban a katonai szolgálatra való alkalmasságot még nem érte el, tette szükségessé az utóbb említett rendszabályt...”

A 3. korosztályról is áll utalás a honvédségtörténeti összefoglalóban. „... az eddigi (az 1872–1873 előtti) törvényes rendelkezések szerint csak olyan elemek voltak tisztekké kiképezhetők, a kik – miután közös hadseregbeli állítási kötelezettségüknek már megfeleltek – közvetlenül a honvédséghez, még pedig legtöbbször csak a második vagy harmadik korosztályba soroztattak be és e szerint már a 21–22-ik életévben állottak.”

Szurmay Sándor honvédtiszt minősítő lapjának első bejegyzései szerint 1882. október 1-jén vették állományba a „m. kir. 18-ik (lugosi) honvéd zászlóaljban”, ahonnan október 6-án vonult be a 8 heti kiképzésre. Ezt elvégezvén, november 30-án „a Ludovika Akadémia előkészítő tanfolyamára vezényeltetett”. Az ott oktatott polgári tantárgyak nem szolgálhattak újdonsággal Szurmay számára, hiszen a főreáltanodai években is elsősorban a magyar nyelv és irodalom, a német nyelv, a magyar történelem, a mennyiségtan és a mértan, a fizika, a vegytan, a föld- és természetrajz ismereteiből, a rajztudásból kellett számot adnia. A katonai kiképzés során a szolgálati, illetve gyalogsági harckiképzésben a szabályzat, a tereptan, a katonai közigazgatás, a katonai műszaki ismeretek terén kiváló képességekről tett tanúbizonyságot, amelynek eredményeként a tanfolyam végén, 1883. augusztus 27-én azonnal „czimzetes őrmesterré” léptették elő. November elsejétől azután Szurmay a tisztképző tanfolyam hallgatója lett. Az 1884. augusztus 5-ig tartó tanfolyam eredményeit nemességodi Szvetics József ezredes, a tanintézet parancsnoka írta alá. Szurmay osztályozási jegyzék szerinti magatartása „szerény, példás, igen jó befolyást gyakorló, művelt”, öltözködése „igen rendes és tiszta”, osztályzata egyebek mellett „német, horvát, katonai erélytan, katonai közigazgatás, tereptan, tereprajz, gyakorlati csapatszolgálat, tornászat, vívás, úszás, terepfelvetel” tantárgyakból jeles. Összeredménye: jeles. Osztályrangja: „73 társ között az 1-ső”. „Hadnaggyá való kinevezésre alkalmas” – jegyezte meg Szvetics ezredes és Bebics százados. Érdeméül a 18. honvéd zászlóaljban „mint első a tisztképző tanfolyam összes hallgatói között”, 1884. augusztus 19-én hadnaggyá nevezték ki. Ekkor vált meg véglegesen

polgári foglalkozásától, másként szólva, ekkor dönthetett véglegesen a katonai pálya mellett, ugyanis az immár tényleges (hivatásos) tiszttel felmondta az addig fenntartott osztrák–magyar vasúttársasági hivatalnoki állását. A lugosi honvéd zászlóalj tényleges állományában közvetlenül hadnaggyá kinevezett Szurmay Sándorról minősítő lapján ekkor ezt írták: „közép természetű, erős testalkatú, egészséges, hadi fáradalmakra alkalmas.” Az 1884-es „szolgálati alkalmazás” megjegyzéseként közlik még Szurmayról: a „távírat-ügyködésben és kezelésben tökéletes jártassággal bír”. Meglehetősen, e képességre ama resicabányai hivatalnoki munkája alatt tehetett szert, hiszen 1905-ben a „különös ismeretek” között említik, hogy „vizsgázott távírász”, s e képesítés megszerzésének dátumául a honvéddé avatását megelőző 1880-as esztendő jelölik meg.

A honvédség tisztikarának továbbképzéséhez, magasabb szintű kiképzéséhez, a tudományos ismeretek megszerzéséhez a Ludovika Akadémia egyéves felsőbb tiszti tanfolyama adott akkoriban lehetőséget. Szurmay 1886. november 1-jétől 1887. július 31-ig ennek hallgatójaként tanult Budapesten. Honvédségtörténeti kötete szerint „ezen tanfolyamban gyalogsági és lovassági alantós tisztek különleges szolgálatokra, tanári pályára, segédtisztokká stb. képeztettek ki, s egyúttal előkészítő-iskola gyanánt szolgált ezen tanfolyam azon hallgatók számára, kik annak elvégzése után a csász. és kir. hadiiskolába vezényeltettek.” A továbbképzés, illetve magasabb képzés különböző szintjeire általában kétévi, tisztként teljesített csapatszolgálat volt a belépő. Mielőtt Szurmay csapatszolgálatáról esne szó, említsük meg, hogy a kétéves hadiiskolába a tanfolyamot elvégzők közül eleinte a legjobb négy, a majdani hadvezér idejében, 1887-ben a legjobb öt, a honvédségtörténeti könyvnek megjelenése tájékán már a rangsorbeli első nyolc juthatott be külön felvételi vizsga nélkül. Szurmay évfolyamelsőként került ki Bécsbe 1887-ben. A közös hadsereg, a m. kir. Honvédség és a Landwehr számára vezérkari tiszteket képző intézetben magyar hadnagyként is helyt kellett állnia. Helytállt. 1889-ben a legjelesebb hallgatóként végzett, s mint vezérkarhoz beosztott tiszttel folytathatta pályafutását, ekkor egy rövidebb időre a m. kir. 13. honvéd gyalog fődandár (tulajdonképpen ezred) pozsonyi 1. zászlóaljánál.

Újabb „életrajzi” adalékként idézhetjük a bécsi hadiiskolai képzés céljáról írt sorait, miszerint ott „a honvédcsoportok által háború esetén felállítandó dandárokhoz és hadosztályokhoz szükséges vezérkari tisztek képeztessenek és hogy azon fiatal tiszteknek, kik a szükséges hajlammal és képességgel bírnak, alkalom nyujtassék a hadi tudományok legfelsőbb fokáig való eljutásra. A hadi iskolába oly honvédtisztek vezényeltettek, a kik a Ludovika-Akadémia felsőbb tiszti tanfolyamát kitűnően végezték, illetőleg annak végvizsgáját ugyanily eredménnyel letették. A hadiiskolában a tanfolyam két évre terjedt és azon honvédtisztek, kik a második évfolyamot is legalább jó eredménnyel elvégezték, a vezérkari szolgálatban való gyakorlati kiképzésük végett egy évre a magyar korona államterületén lévő hadtestparancsnokságok valamelyikéhez vezényeltettek... Kiemelendő e helyt még azon intézkedés is, hogy továbbképzésük céljából minden évben a vezérkari minősültségű honvédtisztek, továbbá a honvédhadbiztosági tisztviselők egyrésze a császári és királyi közös hadseregben tartott nagy és kis vezérkari utazásokban, az előbb említett tisztek ezenfelül vezérkari tisztek számára kiadott írásbeli dolgozatok megoldásában, illetve elbírálásában is részt vesznek.”

A LUGOSI 18. HONVÉD ZÁSZLÓALJBAN KINEVEZETT HADNAGY 1884 AUGUSZTUSÁBAN.

KÜLÖNÖS ISMERETEK

A Monarchia haderejében és honvédségében a továbbképzések egy része, mondhatnánk, a terephez kötődött. A magasabb karrierre törők, Szurmayt idézve, „a vezérkari minősültségű honvédtisztek” rendre részt vettek kis és nagy vezérkari utazásokon, valamint „írásbeli dolgozatok megoldásában, illetve elbírálásában”. Érdekes itt idéznünk A mi hadseregünk című kötetet, melynek egyik közreműködője, a kortárs Szécsi Mór százados a megjelenés után öt évvel, 1894-ben a Honvédelmi Minisztérium IV. ügyosztályát vezette, míg a tartósan vezényelt Szurmay Sándor százados az I. ügyosztályon szolgált. „A vezérkar iskolázásának másik nevezetes eszköze a vezérkari utazások, melyek hadseregünkben csak 1871. óta vannak rendszeresítve. Ezeknél a hadijáték oktató és hasznos hatásához hozzájárul még az, hogy a feladott hadműveleteket nem a térképen, hanem a terepen kell megfontolni és végrehajtani; azon kívül a résztvevőknek fárasztó lovaglásokat, megerőltető dolgozatokat kell végezni, mely alkalommal a testi és szellemi erők a hadi fáradságokat megközelítő fokig próbára tételnek. A hadijátékkal az a közös természetük, hogy mindkettőnél a háború csapatok nélkül viseltetik; külsőleg abban különböznek, hogy a vezérkari utazásoknál csapatjelek nem jönnek használatba, hanem az intézkedések tárgyául szolgáló csapatok rajban ábrázoltatnak. A vezérkari utazásoknál is lehetőleg híven utánozzák a hadtesteknél valóban előforduló ügyforgalmat és az oszlophosszak, a táborozó vagy harcra fejlődő hadtestek és hadosztályok kiterjedései itt annál világosabban lépnek előtérbe, mivel a résztvevők a szóban forgó vonalakat és területeket valóban belovagolják, tehát nem csak a térképen körzővel le-leméregetik, hanem tényleg észlelik és érzik. Mindenben az ellenség előtti szolgálat képe tárul az utazók elé; a következő napra szóló parancsok és intézkedések az illetőknek ép úgy mint a háborúban, írásban, hol küldönczczel, hol távirattal vagy postával, majd este, majd késő éjjel küldetnek meg.

Minden évben egy 10-12 napig tartó »kisebb vezérkari utazás« rendeztetik, melyben váltakozva a hadtestek vezérkari osztályainak minden tisztje részt vesz. Az utazó csoport vezetője rendszerint valamely hadtest vezérkari főnöke, míg az egymás ellen működő hadfelek pa-

A JÓ ÉS KITARTÓ LOVAS.

rancsnokai többnyire a hadosztályok vezérkari főnökeiből vétetnek. Eme kisebb vezérkari utazáson kívül évenként még egy »nagy vezérkari utazás« rendeztetik; ezt többnyire maga a vezérkar főnöke vezeti, és benne váltakozva az egész hadseregbeli vezérkari tisztek, azon kívül hadmérnöktisztek és hadbiztosok is részt vesznek. Mind a kisebb, mind a nagy vezérkari utazásban oly honvédtisztek is részt vesznek, kik a hadiiskolát végezték és a honvédségnél vezérkari szolgálatra vannak kiszemelve.” Későbbiekben megismerhetjük vezérkari utazásainak, fegyvergyakorlati közreműködésének néhány részletét, de azt megemlíti, hogy minősítéseiben rendszerint így írtak: „jó és kitartó lovas”, noha mint arról szó volt már, lovasiskolai tanulmányokról nem szólnak a feljegyzések.

Citáljuk ismét Szurmay honvédségtörténeti művét, annak is a fegyvergyakorlatokról írt részletét. „1887-ben a II. és VI. honvédkerület összes csapatai egy-egy hadosztályba alakulva, a szászvárosi hadgyakorlatokon, a III. és IV. kerületnek három-három gyalogféldandára és egy-egy lovasosztálya pedig az 5-ik és 6-ik hadtest gyakorlatain vettek részt.” Szurmay „m. kir. 8-ik gyalog (II. honvédkerületi) féldandárhoz áthelyeztetett” tényleges hadnagy „szolgálati alkalmazás” iratában áll: „szeptember 9. – szeptember 21-ig az összpontosítás alatt (korabeli szóhasználattal: részletes kiképzésen egy nagyobb gyakorlat, illetve fegyvergyakorlat előtt) hadosztály szállásszabályozó és élelmezési tiszt, azon kívül október végéig század szolgálat.” Arról viszont már „különös ismeretei” tudósítanak, hogy ama hadgyakorlat, illetve szolgálati alkalmazás során bővítette katonai ismereteit Krassó-Szörény megyéről, a Szászvárostól úgy 128 kilométerre fekvő Lugos és Orsova környékéről, Budapest és Bécs vidékéről. Tegyük még hozzá: a felsőbb tiszti tanfolyam befejezése előtt álló, „terepfelvételen tökéletesen jártas” Szurmay hadnagy iskolai feladatként végigjárta a Balaton felvidékét. A „Nagy Vázsony, Monostor Apáti, Tapolcza, Badacsony Tomaj, Köves Kálfa, Akali, Balaton Füred” térségéről készített német nyelvű katonai térképábrázolatai fennmaradtak. Az összeredményként jelest kapott végzős hallgató az irathoz csupán annyit fűzött: „Láttam és a megbeszélésen jelen voltam. Budapest, 1887. július hó 14-én.”

A már majd' húsz esztendeje nyugállományban lévő hadvezér – ezen talán meg sem lepődhetünk – horgászélményeiről szólva sem mulasztotta el megemlíteni továbbképzésének néhány szívéhez közeli pillanatát. Így ír: „Még hadnagykoromban egyik hadiiskolai tanulmányúton Ausztriában az Enns-folyó mentén egy Istentől elhagyatott helyen lévő malomhoz vetődtem. A malom oldalához volt támasztva a molnár horgász-késztsége: egyszerű mogyorófavessző, zsineggel, egyszerű, bizonyára gilisztával való csalizásra használt csupasz horoggal. A malom alatt sziklás magas part, szép csendes kis öböl, mély, fényesen tiszta víz. Nem tudtam ellenállni! A molnár beleegyezésével fogtam a botot és

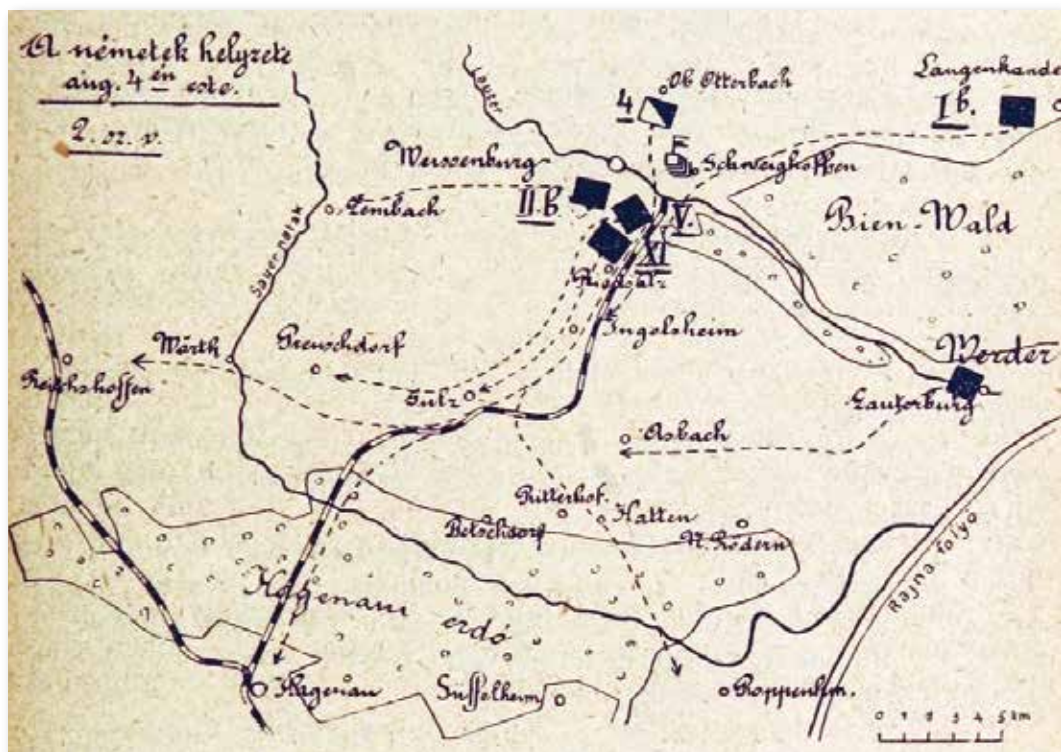

UNOKÁNAK DEDIKÁLT HADTÖRTÉNELMI TANULMÁNY.

időm sem volt, de más sem lévén nálam írópapírnál, abból téptem le egy pillangónagyságú darabot, azt rendetlenül kissé meggyűrtem és feltűztem a horogra. Leeresztve ezt a »műcsalit«... már a vízre esés pillanatában kapta be a víz mélyebb rétegében leskelődő szép nagy pénzespér...»

1888-ban „terepfelvétel folytán Salzburg tartomány egyes részeit”, rá egy évre, 1889-ben „Karinthiát, a partvidéket és felső-Ausztriát harcászati útjából” ismerte meg a Hadiiskola „igen bő és általános katonai ismeretekkel bíró” végzős hallgatójaként. Utóbb, már mint a cs. és kir. IV. hadtest vezérkari osztályán szolgáló főhadnagy, 1890 júliusában „kis vezérkari utazás alkalmával a Nagyvárad és Gyulafehérvár közti vidéket” tanulmányozta, majd Marosvásárhely környékét ismerte meg „szeptemberben az őszi fegyvergyakorlatokon, melyen mint dandár vezérkari tiszt vett részt”.

Szurmay a császári és királyi közös hadseregben tartott nagy és kis vezérkari utazások mellett a vezérkari tisztek számára kiadott írásbeli dolgozatok megoldásában, illetve elbírálásában is részt vett. A publikum már ekkor számos dolgozatából ismerhette meg gondolatait. Írt az 1891-es Waidhofen melletti hadgyakorlatokról (Ludovika Akadémia Közlöny), a m. kir. Honvédség 1884–1894 közötti fejlődéséről szóló cikkét a Pester Lloyd közölte. „A honvédség fejlődésének története annak felállításától napjainkig. 1868–1898” című, már idézett kötetéről az Ország-Világban is megemlékeztek: „Szurmay Sándor őrnagy megjelent munkája élénk tanúságot tesz arról a rajongó szeretetről, melylyel Szurmay a honvédség intézménye iránt viseltetik. Sok kiváló alkotást várhat még tőle a magyar haza, a melynek ő lelkes fia és szép jövő áll még Szurmay előtt a honvédség kebelében, a melynek ő egyik legkiválóbb tagja. A Ludovika-Akadémia Közlönyének szerkesztősége a magyar katonai irodalom fejlesztése

A WÜRTHI CSATA HADÁLLÁSAIT FELTÜNTETŐ SZERZŐI VÁZLAT.

terén kifejtett buzgó tevékenységét méltán koronázta azzal, hogy a honvédség fejlődése történetének megírására Szurmay őrnagyot sikerült megnyernie.”

Első jelentősebb hadtörténeti tanulmánya, az 1870 és 1871 között zajló porosz–francia háború 1870. augusztus 6-i ütközetének vezérkari megközelítésű vizsgálata még a budapesti cs. és kir. hadtest-parancsokságon töltött ideje alatt látott napvilágot. Alkotását 1890. szeptember 21-én, amikor a szerző épp „fegyvergyakorlatok alatt Marosvásárhely környékét ismerte meg”, így hirdették: „A wörthi csatáról, mely 1870. augusztus 6-án a francia–német háború első véres csatája volt, Szurmay Sándor m. k. honvéd főhadnagy tanulmányt írt, mely a hadállásokat feltüntető rajzokkal és térképpel 98 oldalra terjedő füzetben jelent meg. A hadászati felvonulásokkal és a két hadsereg elhelyezésével, küzdelmével behatóan foglalkozó tanulmány Grill Károly udvari kereskedésének bizományában kapható.” E tanulmányt Szurmay vezérkari tapasztalatszerzésének elején, és úgy huszonöt évvel azelőtt írta, hogy az első világháború negyedik hónapjában hadvezérként a „hadrakelt sereghez bevonult”.

Az 1870. augusztus 6-i wörthi ütközet végkifejletét Szurmay szerint két körülmény határozta meg. Ekként a puskában és ágyúban megmutatkozó három-négyszeres porosz fölény és a hadvezetés elhibázott döntései is, amelyek egyikéről ezt írta: „Ha I. Napoleon arany szavait – a harcban nem lehet az ember elég erős – szemelőtt tartjuk, továbbá a francia csapatok szétszórt, nemkülönben a németek egyesített helyzetét 4-én este, illetőleg 5-én reggel tekintetbe vesszük, akkor be fogjuk látni, hogy Wörth megválasztása gyülekezési helyül 1 menetnyi távolságra az egyesült győztes német hadseregtől nemcsak veszedelmes volt, hanem nem is nyújtott kilátást arra, hogy a francia csapatok ott gyülekezhesse meg még akkor sem, ha – mint Mac-Mahon (gróf Marie Edme Patrice Maurice de Mac-Mahon marsall, a francia seregek parancsnoka) indokolatlanul feltételezte –, a németek csak 7-én fognak támadni.”

Tanulmányának „kutatási adalékai” felbukkannak (A magyar katona a Kárpátokban címmel megjelent) memoárkötetében is. „Európa a világháborút megelőző nagy háborújában, az 1870/71. évi német–francia hadjáratban a legnagyobb csata Gravelotte-nál 15 km-es fronton, Mac-Mahon körülkerítése és veresége Sedannál 30 km-es fronton, Párizs körülrölelése pedig kerekén 90 kilométeres arcvonalon játszódott le. Ezzel szemben a világháborúban a német, osztrák és magyar haderők az 1915. évi nagy offenzíva alatt Galicián és Orosz-Lengyelországon át a Keleti-tengertől Románia határáig úgyszólván zárt harcokban, 700 km szélességben nyomultak előre... a világháború európai harcterületének egész hossza körülbelül 3300 km-t tett ki. E számőriások végzetes nagysága jellemezte az 1914-ben megindított világháborút.”

A BUDAPESTI 1. HONVÉD GYALOGEZRED TISZTJE

Szurmay, aki mint írtuk, a bécsi hadiiskolai tanulmányainak elején, 1887 decemberében „áthelyeztetett a m. kir. 13. honvéd gyalog féldandár pozsonyi 1. zászlóaljához”, a kitüntetéssel megszerzett, jeles összeredményű diploma átvétele után ugyanide század beosztott tisztként „neveztetett ki 1889. VIII. 18-án.” Főhadnaggyá pedig nem sokkal ezután, szeptember 1-jei ranggal léptettek elő, majd november elsején „áthelyeztetett” a budapesti 1. féldandárhoz, ahol, mondhatnánk, csupán rövid látogatást tett, hiszen 1890. november 8-ig tartó továbbképzés gyanánt beosztották a budapesti cs. és kir. IV. hadtest parancsnokságának vezérkari osztályára.

A kilenc honvéd gyalogezred magyarországi hadkiegészítési területére kiterjedő hadtestnél teljesített vezérkari szolgálat utáni vezényeltetéseinek háttéréről újabb életrajzi részletet árul el honvédségtörténeti művében: „A hadi iskolában a tanfolyam két évre terjedt, és azon honvédtisztek, kik a második évfolyamot is legalább jó eredménnyel elvégezték... 1891-től kezdődőleg ezen év elteltével minden évben, a legjelesebb egy további évre a vezérkar irodáiba, Bécsbe vezényeltetik, mely idő elteltével a honvédségnél rendszeresített vezérkari tiszt helyeken alkalmaztatik.”

A cs. és kir. közös Hadsereget, a m. kir. Honvédséget, a cs. és kir. Landwehrt, a m. kir. Népfölkelést és a cs. és kir. Landstrumot (vagyis a Monarchia teljes hadszervezetét) átfogó, mindezen lényegében felülálló, „háborús státusú” vezérkari irodák működtek Bécsben – áll az első világháború történetét, Magyarország szerepét megismerni és megérteni segítő lexikonban. Surzmay jeles összeredményével érdemelhette ki az időközben a Honvédelmi Minisztérium I. ügyosztályában eltöltött fél éve után ama bécsi vezényeltetést. Mint az olvasható „szolgálati alkalmazásainak”, egyben „különös ismereteinek” felsorolásában: „1891. április 30-tól október 30-ig a cs. és kir. vezérkari hadműveleti és különleges vezérkari ügyek irodájában, azon túl (1891. november 1-jétől) 1892. április 30-ig a cs. és kir. vezérkar vasúti irodájában beosztva”. Az első hónapokban a hadmű-

A CS. ÉS KIR. VEZÉRKAR BÉCSI IRODÁIBA VEZÉNYELT SZURMAY SÁNDOR 1891/1892-BEN, A. HUBER FELVÉTELÉN.

veleti tervek készítését, és az azokból adódó intézkedések kiadását, az azt követő félévben pedig a háborús követelmények szerinti vasúti felvonulás előkészítését, azaz a magasabb szintű vezérkari teendőket tanulmányozta és gyakorolta.

Szurmay főhadnagyot a budapesti 1. honvéd gyalogezred állományában 1892. május hó 1-én II. osztályú századossá nevezték ki, egyúttal újból a „honvédelmi minisztérium I-ső ügyosztályába rendeltetett.” Mielőtt megkezdte tartós vezényletét eme ügyosztályban, 1891. szeptember 2-től szeptember 8-ig a „Thaya (folyó) melletti Waidhofen” környékén tartott hadtestgyakorlatokon, vezérkari ismereteinek kipróbálása végett, döntnöksegédként vett részt. (Csupán megemlítjük, hogy a folyónál, amelynek mentén erődítményrendszer védte a Monarchia ausztriai határát Cseh- és Morvaország felé, egykor egy másik Mária Terézia-lovagkeresztes magyar katona, bizonyos Simonyi Öbester harcolt vitézül.) Nos, a „hivatalos adatok felhasználása mellett szerkesztett” honvédségtörténeti művében a szerző megírta, hogy „1891-ben csak a IV-ik és a VI-ik honvéd kerület csapatai vettek részt a pozsonyi, illetőleg nagy-szebeni hadtest zárógyakorlatokon. A lugosi és pécsi sátoortáborban egy-egy hadosztály volt összpontosítva, és a többi csapatok részint dandár-, részint pedig ezredkötelékben gyakoroltak.”

A M. KIR. HONVÉDELMI MINISZTÉRIUMBAN (1892–1898)

Szurmay minisztériumi vezénylese a rendszerített vezérkari tiszti helyek egyikére 1892. május 1-től 1898. október 30-ig tartott. A Honvédelmi Minisztérium akkor Buda várában, a Szent György tér 3. szám alatt volt, hivatalos fogadóóráit szerda délutánonként 2 és 3 óra között tartotta. Surmay neve a fennmaradt tiszti címtárakban először 1894-ben bukkan fel: „I. Ügyosztály. Ügyköre: A honvédségnek a katonai szolgálatra vonatkozó összes ügyei. A honvédség katonai szervezése. A honv. csapatok elhelyezése. Fegyvergyakorlatokra vonatkozó ügyek. Mozgósítási ügyek stb. Osztályvezető: Csalány Géza, gy. alezr. Tartósan vezényelve: Lenz Győző, Bányay Béla Lajos, Kovács Károly, Békésy József, Tamásovics Gyula, Surmay Sándor, gy. századosok, Breit József, gy. főhadn.” Közvetlen főnöke, Csalány Géza, későbbi cs. és kir. altábornagy a Ludovika Akadémia hadi-, illetve katonaföldrajzi professzora volt Surmay tisztképző és felsőbb tisztképző tanfolyamának idején. 1905 novemberében éppen Surmay váltotta fel őt Nagykanizsán, a 20. honvéd gyalogezred parancsnoki beosztásában.

Szurmay minisztériumi vezénylese alatt is rendszeresen részt vett különböző fegyver- és keretgyakorlatokon, kis és nagy vezérkari utazásokon. Az 1893 őszi gyakorlatok alatt például vezérkari tiszt a 73. honvéd gyalogdandárnál. E gyakorlatok Pozsony és Kőszeg vidékére szóltatták. Honvédségtörténeti művéből tudjuk, hogy: „1893-ban a IV-ik, V-ik és VII-ik honvédkerület összes csapatai, valamint a budapesti I-ső honvédgyalogezred a kőszegi nagy hadgyakorlatokon vettek részt, míg a többi csapatok ezred- és dandárgyakorlatokkal fejezték be az őszi gyakorlatokat.” Említsük meg: a békehadrend szerint pozsonyi székhelyű (13. és 18. gyalogezredeből álló) 73. honvéd gyalogdandár a m. kir. 37. honvéd gyaloghadosztály alá tartozott a nyitrai (14. és 15. gyalogezredeből álló) 74. honvéd gyalogdandárral együtt.

MÁSODIK OSZTÁLYÚ SZÁZADOSKÉNT A MINISZTÉRIUM ÜGYOSZTÁLYÁBA RENDELITETVE. (GOSZLETH ISTVÁN, 1895.)

Galícia az első világháború kirobbanása, az Orosz Birodalom és a központi hatalmak véres ütközeteinek kibontakozása előtt vagy húsz évvel, 1894 júniusában valóságos kardcsörtetés nélküli kis vezérkari utazást jelentett Szurmay vezérkari százados számára. Nem úgy az 1914. decemberi limanovai csata egyik magyar csoportosítását immár a harctérre változott tájékon vezető Szurmay altábornagy számára. Csapataival, az erdélyi 38. honvéd gyaloghadosztály és a Kornhaber altábornagy kombinált honvéd gyaloghadosztályának hősieen harcoló katonáival (Julier Ferenc katonai szakíró szavait idézve) „oda rögzítette a limanovai küzdőterre törekedő orosz XXIV. hadtestet és egyben az orosz VIII. hadtest részeit is magára vonta, megérlelte az orosz vezérekben a csata félbeszakításának gondolatát. Elrendelték a visszavonulást.” Idézzük Pollmann Ferenc megállapítását is, miszerint „a szakkönyvekben általában limanowa–lapanóvi csatának nevezett nagyszabású támadó hadművelet utolsó, Limanova körzetében vívott szakaszát inkább csak mi, magyarok tekintjük önálló csatának. Ezekben a harcokban viszont a magyar csapatok valóban döntő szerepet játszottak. Ráadásul – ami talán még fontosabb – a magyar katonák helytállása alapvetően hozzájárult az egész hadművelet végső sikeréhez.” Ama kis vezérkari utazás Szurmay által sorolt stációiról – „Kaschau (Kassa), Nyíregyháza, Lemberg, Jakobepi, Tainopol, Jaroslau, Przemysl, Olmintz, Budapest, Leutachau (Lőcse)” – a „földrajz, a tereptan és a tereprajz” tantárgyak immár vezérkari gyakorlati alkalmazója akkurátusan megrajzolt katonai térképeket hagyott hátra a kutató számára. Egyiken franciául egy megjegyzés: „Ordre de bataille”, azaz „harcalakzat”. Ez csupán azért nem meglepő, mert az 1892-es évjáratú „szolgálati alkalmazásában” megjegyzik, „nyelvismerete: mint 1884-ben, azon hozzátevessel, hogy franciául szükségképp beszél és ír, ért”. S ha már eme képességeinél tartunk, említsük meg: 1884-ben a „Nyelvismeret” sorban áll: „A magyar és a német nyelvet tökéletesen bírja szóban és írásban, a román nyelvet beszéli a szolgálati igényeknek megfelelően.” Vélhetjük, a román nyelvet kétség kívül ama boksánbányai gyermekévek, majd resicabányai vasúttársasági hivatalnokai esztendőik során, román környezetben tanulta meg. És arról is említést kell tennünk, hogy 1894-ben „új” képességeként írták: „a tót nyelvet a szolgálat követelményeinek megfelelően bírja”.

Szurmay 1895. május elsején „I. osztályú századosá előmozdítottatott a budapesti I. honvéd gyalogezred állományában”. Júliusban már gyaloghadosztály keretgyakorlatokon vezérkari tisztként vett részt, augusztus 26-tól szeptember 26-ig pedig a kolozsvári 21. honvéd gyalogezrednél századparancsnokként szolgált „zászlóaljvezetésben való kipróbálás végett”.

„Különös ismeretei” arról is tudósítanak, hogy ebben az évben „gyakorlatok alkalmával Kolozsvár, Torda és Bánffy-Hunyad, valamint Berzowa (magyarul: Marosborsa) és Lippa környékét járta be. Amikor „a II-ik és VI-ik honvédkerület csapatai a Bánffy-Hunyad környékén tartott hadgyakorlatokon vettek részt”, még békében megismerhette a majdan parancsnoksága alatt harcoló erdélyi 38. honvéd gyaloghadosztályt. Ismeretei, ügyessége és használhatósága az előjárókat ez alkalommal is elismerő szavakra készítették: „A gyaloghadosztály keretgyakorlatok alatt a 38. honvéd gyaloghadosztály parancsnokságánál mint beosztott vezérkari tiszt minden tekintetben kitűnően megfelelt. Az őszi fegyvergyakorlatok alkalmával mint század- és zászlóaljparancsnok igen jól megfelelt, a csapat és a tisztek kiképzéséhez szükségeltető ismeretekkel bír, azokat érvényesíti, lövészetben ismeretei alaposak és azokat helyesen alkalmazza. Egyébként, mint 1894-ben... jó lovas, egy lova van.” Érdemes még itt megemlíteni, hogy a fennmaradt iratok alapján, alig egy évre rá, szeptemberben is csaknem két hétig beosztott vezérkari tisztként szolgált a 38. honvéd gyaloghadosztálynál. Vélhetjük, mindkét bejegyzés helytálló lehet, mivel az akkori békeidőszaki elhelyezés, illetve hadszervezet szerint a m. kir. Honvédség kolozsvári székhelyű 38. honvéd gyaloghadosztályát az ugyancsak Kolozsváron települő 75. gyalogdandár 21. és 22. honvéd gyalogezrede, valamint

A HONVÉDELMI MINISZTERIUM BUDA VÁRÁBAN.

a nagyszebeni 76. gyalogdandár 23. és 24. honvéd gyalogezrede alkotta. Így Szurmay I. osztályú vezérkari százados továbbképzésére, más beosztásban való kipróbálására sor kerülhetett a szegedi II., és a kolozsvári VI. honvédkerület csapatainak Bánffyhunyadi környékén tartott hadgyakorlatain, és részt vehetett a későbbi rövid időtartamú újabb kolozsvári vezérkari ismeretbővítésen.

Nos, az 1896 őszi ismételt kolozsvári szolgálata mellett Szurmay „gyakorlatok alkalmával Erzsébetváros és Medgyes környékét” tanulmányozta, azaz ismét Erdélynek egy szegletét, a Nagy-Küküllő mentét járta végig. Honvédségtörténeti könyvében közölt kiképzési adalékai ugyanekkor Magyarország nyugati határára „vezeti” az olvasót, ahol a VII. honvédkerület gyalog- és lovascsapatai a 3. és a 13. hadtest hadgyakorlatain vettek részt. Mint írja, „az 1896-ban a fegyvergyakorlatok mikénti megtartása és terjedelmére vonatkozólag bekövetkezett örvendetes változást e helyt is kiemeljük, a közös hadsereggel együttesen tartott gyakorlatokra nézve felemlítendőnek véljük azon körülményt, hogy ezen gyakorlatok a szolgálati (magyar, illetve horvát és német) nyelvek különböző volta dacára is minden súrlódás és fönnakadás nélkül folynak le. Nagyobb gyakorlatoknál ugyanis a hadtestek, illetve magasabb parancsnokságok intézkedései a beosztott honvédhadosztályokhoz német nyelven adatnak ki, utóbbiak pedig a szükséges parancsokat az alárendelt dandár- és csapatparancsnokságoknak magyar, illetve horvát nyelven továbbítják.” Eme „örvendetes változást” memoárkötetében toldja meg: a nyelvi különbségeket a háború nyomban áthidalta, s a hadisikereket megelőlegezte, hogy a németül megkapott parancsok gyorsan és egyformán értelmezve anyanyelvükön juthattak el az „alantos” tisztekhez, és a „félistenekhez” – de erről majd később.

Szurmay utazásai között említeni kell Mohács környéki tanulmányútját is. Sem vezérkari utazás, sem fegyvergyakorlat nem szólította akkoriban Magyarország eme déli szegletébe, viszont utazásának kellő indokául említhetjük a mohácsi csatáról „a millenáris kiállítás czéljaira eredeti kútfők alapján” írt elemzéséhez szükséges anyaggyűjtését. Idézzük most Gromon Dezső honvédelmi államtitkárt, a millenniumi országos kiállítás hadtörténelmi csoportjának elnökét. „Tekintetes Szurmay Sándor százados úrnak, Budapesten. Az 1896-iki ezredéves országos kiállítás hadtörténelmi csoportbizottsága hálás köszönettel és elismeréssel vette százados urnak azon hazafias készségét, melylyel a nagy nemzeti ünnepély alkalmából valamely hadtörténelmi esemény megírására, illetőleg hadi térképének elkészítésére késznek nyilatkozott.

A csoportbizottsághoz beérkezett jelentkezések alapján a feladatok megosztván, van szerencsém százados urat fölkérni, hogy a mohácsi 1526-iki csata hadműveleti térképének elkészítésére vállalkozni, illetőleg az idő előrehaladottságára való tekintetből annak munkálatait haladéktalanul megkezdeni sziveskedjék. Budapesten, 1894. évi augusztus hó 21-én.”

Nos, a hadtörténelmi csoportbizottság megbízásából még a Millennium évében megjelent egy összefoglaló Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon címmel, benne a III. fejezet 325. témaköre: „A mohácsi csata hadtörténelmi térképe, 1526. aug. 29. Szerkesztette: Szurmay Sándor m. kir. honvéd százados.” A háború okait, az erőviszonyokat, a csata napjáig lejajlott eseményeket és a csata lefolyását magyarázó négyoldalnyi szöveg végén olvasható: „A térképet a szerző vázлата alapján készítette a bécsi cs. és kir. katonai földrajzi intézet. Nagysága egy négyzet méter.” Az alkotást a hadtörténelmi relikviák kiállításának helyszínén, a budapesti városligeti Vajdahunyad várának „csúcsíves épületében”, az V. teremben láthatta a nagyérdemű. S közben történelmi tragédiánk egyik magyarázataként talán olvashatta is: „Míg tehát a török szultán a hadjáratra alaposan előkészült és aránylag jól begyakorolt és számára nézve a magyarokat tetemesen felülmúló, szigorúan fegyelmezett hadsereggel jelent meg, addig Magyarország – nélkülözvén az erős vezetői kezet és az állami szervezet életerős működésének minden feltételeit – egy, az ország színe-javából alakult vitéz, sőt merész, de a harcot alig ismerő, számra nézve csekély és fegyelmezetlen hadsereggel rendelkezett.” Érdemeinek 1896-os bejegyzései szerint a millenniumi kiállítási munkálataiért („szervezési táblázatok szerkesztéséért, az 1526. évi mohácsi csata leírásáért”) báró Fejérváry Géza honvédelmi miniszter „ő Nagy méltósága dicséző elismerését kifejezte”.

A MINISZTER SZERÉNY MUNKATÁRSA

Szurmay az imént említett gyakorlatok és továbbképzések idején „főállásban” mindvégig a Honvédelmi Minisztérium I. ügyosztályán szolgált. 1896-ban kidolgozott egy javaslatot a honvéd tisztnévelő intézetek, köztük a Ludovika Akadémia szervezetéről. A Ludovika történetét bemutató, az épület alapkőletételének centenáriumán, 1930-ban megjelent kötetben a hadtörténelem tárgyát tanító vitéz Czékus Zoltán nyugállományú ezredes Az újszerű Ludovika Akadémia története 1901-től az 1918-as összeomlásig című fejezetben méltatta Surzmay javaslatait, amelyek emlékirataként maradtak fenn. „A közös hadseregből való tömeges áthelyezések és a nagyszámú ténylegesítések folytán olyan állapotok keletkeztek, hogy azokra éles fényt vet Surzmay Sándor vk. századosnak 1896-ban elkészült »Emlékirata«, amelyben a közös hadseregbeli tisztek áthelyezése és a tartalékos tisztek tömeges ténylegesítése ellen foglal állást, mert ezek között a ludovikások, a tisztikar egyharmadát tevén ki, valósággal elvesztek.

A honvédség továbbfejlesztéséhez az 1897. évi XXIII. t.-c. vezet, amelynek megalkotásához az első lökést egy volt ludovikás: Surzmay Sándor vezérkari százados, későbbi honvédelmi miniszter, a világháború uzsoki hőse adja meg. Surzmay ebben az időben a honvédelmi minisztérium I. ügyosztályában dolgozott, amelyhez a tisztképzésen kívül az összes szervezeti ügyek is tartoztak. Surzmay, aki ismerte a honvédség fejlődését gátló nehéz viszonyokat, a nagy emberek egyik legfeltűnőbb tulajdonságával, látnoki képességével előre megérezte, hogy ezek az állapotok a honvédcsoportok harcalkészégét és egyáltalán a honvédség létfeltételét alapjában ingatják meg.”

Az említett 1897. évi XXIII. törvénycikk szerint a m. kir. Honvédség tényleges állományú tiszti „sarjadékának” kiképzésére „rendszeresítettnek: a magyar királyi honvédségi Ludovika-Akadémia három évfolyammal, minden évfolyamban 100 növendékkel; egy magyar királyi honvéd-főreáliskola három évfolyammal, minden évfolyamban 50 növendékkel és két magyar királyi honvéd-hadapród-

A LUDOVIKA AKADÉMIA FŐÉPÜLETE.

iskola négy-négy évfolyammal, minden évfolyamban 100 növendékkel.” A Ludovika mellett Sopronban egy honvéd főreáliskolát, Pécsen és Nagyváradon pedig egy-egy honvéd hadapródiskolát állítottak fel. (E három intézményt bemutató illusztrációink Szurmay ama honvédségtörténeti könyvéből valók – a szerz.)

Az emlékiratról, de a minisztériumi szolgálati stációról sem maradt fenn „minősítési” bejegyzés. Ám a Magyar Katonai Írók Köre 10. jubileumára megjelent évkönyvben (1934) Szurmay

M. KIR. HONVÉD HADAPRÓDISKOLA NAGYVÁRADON.

Sándor katonai szakmunkái között említik: „A Ludovika Akadémia és a honvéd hadapród iskolák szervezetének kidolgozása mint fogalmazó a honvédelmi minisztériumban, 1892–1898 között.”

Az akadémia-történeti munka szerint Szurmay 1896. október 25-i dátummal keltezte a 44 kézzel írt oldalból, és 12 táblázatos kimutatásból álló emlékiratot, a honvéd tisztképző rendszer módosításának és kibővítésének javaslatait. A két részből álló (a honvédség tiszti szükségletét és a tiszthiány okait, valamint az új tisztképző rendszer felállításának lehetőségeit elemző) munka 1100 főnyi tiszthiányból, és évenkénti 210 új tiszt kibocsátásának szükségességéből indul ki. Számításaiiban tanévente induló létszámként háromszáz első évfolyamos hallgató szerepel egészen addig, amíg a tiszti és hadapródi hiány meg nem szűnik, és a pótlás rendre megvalósul. Szurmay mindenekelőtt a Ludovika Akadémia tisztképző tanfolyamának újjászervezését javasolja. Érvei: az eddigi szervezet túlzottan költséges, és „kibocsátó képessége” sem volt elégséges a tiszthiány enyhítéséhez. Szurmay adatai szerint míg a Ludovikából kilépő hadapród négyévi költségei 5012 forintot, a bécsújhelyi akadémiát végzett hadnagy háromévi költségei 3030 forintot, a háromévi akadémiai és háromévi főreáliskolai, vagyis összesen hatévi költségei 4599 forintot tettek ki.

Szurmay úgy vélte, a tisztképzés újjászervezésének csupán az egyik célja az akadémiai rendszer megeremtelése. A másik fontos cél, hogy a tiszti pályára nagyobb számban a magyar középosztálybeli tiszti és állami hivatalnokai családok fiai jelentkezzenek, akik otthonról magukkal hozzák a rátermettséget, a hivatás iránti szeretetet. E családok neveltetési és tanítási terheinek enyhítéséhez az akadémiára előkészítő főreáliskola felállítását tartotta a legcélravezetőbbnek.

A tisztképzés átalakítási, intézményi „municíójának” szerkesztését több felől érkező óhaj befolyásolta. A császáré és királyé mindenekelőtt, hiszen a rendszer már javaslatként sem térhetett el lényegesen a közös hadseregbelétől. Az akadémiai szintű tisztképzés első (1897-ben) törvénybe foglalt lépéseit önmagukban jelentős eredményként őrzi a történetírás. A hadtörténet akadémiai professzora írja: „Emlékiratainak megírásánál Szurmayt nemcsak a miniszternek az előtte ismeretes kívánsága vezette, hogy az újjászervezésnél akadémiát is kell felállítani, hanem az összes katonai tudományokat teljesen ismerő, a legmagasabb fokig művelt katonai elméjének és magyar lelkének sugallata is. Tisztán látta, hogy a legjobb és legtökéletesebb tisztképzés az akadémiai, amelynél érettségizett, a kellő általános műveltséggel bíró ifjakat nevelnek olyan tisztokká, akik katonai tanulmányaik elvégzése után hivatásukat, azaz, hogy a csapatot békében iskolázzák, háborúban pedig harcban vezessék, a legtökéletesebb módon fogják majd betölteni.”

Hasonlóan fogalmazott a Fővárosi Lapok 1894. szeptember 23-i számában a vezércikkíró, Benedek Elek, aki nem csak kiváló meseíró volt, de elkötelezett tankönyvíró, újságíró, lapszerkesztő – és

A PÉCSI M. KIR. HONVÉD HADAPRÓDISKOLA.

A HONVÉD FŐREÁLISKOLA SOPRONBAN.

hazafi. Szurmay, aki ez idő tájt minden bizonnyal papírra vetette már egy-két gondolatát a magyar tisztképzés felemeléséről, akár egyet is érthetett „Elek apó” magyar katonai akadémiaért szót emelő soraival: „Az újságok időnként, mikor nincs egyéb aktuális témájuk, buzdító cikkekben fordulnak a szülőkhöz, az ifjakhoz, megmagyarázzák tővéről hegyire, hogy ezidőszerint a katonai pálya egyike a legjobban fizetett, a legbiztosabb előmenetelt ígérő pályáknak, ne legyen hát mindenki fiskális meg doktor, im ott a katonai pálya. A mi meg a német nyelvet s ama bizonyos hagyományos szellemet illeti, attól se tessék félni, nem olyan fekete az ördög, a milyennek festik s ha csakugyan létezik ez a bizonyos szellem, annak ellensúlyozására egy biztos mód van: ha mennél több magyar ifju lép a hadsereg tiszti kötelékébe.

Hát ez mind így lehet, de a valóság mégis csak az, hogy a magyar ifjuság idegenkedik a hadseregtől, s különösen azzal a gondolattal nem tud megbarátkozni, hogy ő, ki 18–20 éves koráig magyarul gondolkozott, magyar nyelven kereste ismereteit, egyszerre csak németül gondolkozzék, németül tanulja a katonai tudományokat. Sőt, hozzátesszük, a hadseregnek nem is lehet nagy hasznára egy olyan tiszti kar, mely a katonai tudományokat egy neki idegen nyelven tanulja s így soha alaposan meg sem tanulhatja. Mert más a tudomány s más a vezénylet és az ügykezelés nyelve... Maguktól jönnek rá mindazok, a kik még nem jöttek rá, hogy más a tudomány és más a napi jelentés. És akkor lesz magyar nyelvű katonai akadémia. És a magyar ifjak örömmel kötik fel a tiszti kardot, mert előbbmenetelükben nem gátolja meg a hadsereg üdvére igazán jelentéktelen körülmény, hogy magyarul vagy németül gondolkozva csináltak-e egy pompás haditervet.”

Szurmay javaslata tehát magában foglalta a miniszteri óhajt, miszerint az újjászervezés égisze alatt jöjjön létre az akadémia, amelynek kapuján évente 274 új tiszt lép ki a tanév végén. Az emlékiratban három intézményi rendszer javaslata maradt fenn, köztük az a „maximális” elképzelés is, amely két 2 évfolyamos akadémiaival (150-150, összesen 600 növendékkel), két 3 évfolyamos főreáliskolával (100-100, összesen 600 növendékkel) kívánt megoldást adni egy immár teljes körű akadémiai tisztképzésre, illetve a kellő számú, évenként kilencven hadnagy és 184 hadapród kibocsátására. E kétségkívül nagy ívű változtatásra akkor esély sem volt, hogy csak egy magyarázatot hozzunk ide: az uralkodó minden új szervezet létrehozásánál elvárta, hogy az ne térjen el a közös hadseregbelitől, ez esetben az új honvéd nevelő- és tisztképző intézetek rendszere a bécsújhelyitől.

Az akadémia-történeti kötetből tudhatjuk, hogy a honvédelmi miniszter, Fejérváry Géza és az emlékiratról véleményt megfogalmazó Bihar Ferenc ezredes, a minisztérium első ügycsoportfőnöke, a majdani Fejérváry-féle „darabont” válságkormány honvédelmi minisztere a közös hadsereg tisztképző intézeti rendszerének leginkább megfelelő „magyar változatot” tartották elfogadhatónak, remélve

a további tárgyalások sikerességét, az uralkodó jóváhagyó „bólintását”. Akkoriban mindenekelőtt a közös hadügyminiszterrel kellett egyeztetni minden ilyen és hasonló változtatást. E jóváhagyást jelentő „szűrő” után vált lehetővé, hogy a törvényjavaslatot, mondhatnánk, előszentesítésként a király elé terjesszék. Nos, ezúttal olyannyira rendben találtatott minden az udvarnál, hogy a javaslat szó szerinti szövege került a néhány hónap múltán szentesített, fentebb már idézett törvénycikkbe. Megjegyzésként fűzzük hozzá, hogy ugyan nem voltak honvéd (a közös hadseregbelihez hasonló, az akadémiaára tízéves kortól előkészítő) alreáliskolák, a rendszer megegyezett a közös hadsereg katonai nevelő- és tisztképző rendszerével. S miként az emlékiratot méltató professzor 1930-ban írta: Szurmay „javaslatai egyikét az akkori honvédelmi miniszter törvénybe iktatta, és ezáltal magának soha el nem múló babérokat szerzett. A törvény megteremtője tehát a honvédelmi miniszter; ő lehelt az eszmébe életet, de az eszme szülője a miniszter szerény munkatársa: Szurmay... Bár fájjalhatjuk, hogy már 1897-ben nem született meg a teljes akadémiai rendszer, azért Szurmay I. javaslatának, azaz I akadémianak felállítása is nagy vívmány volt, mert így is nagy lépéssel vitte előre a honvédséget a fejlődés útján és a nagy tiszthiányra gyógyírt hozott.”

A „miniszter szerény munkatársa” minderről a honvédségtörténeti munkájában valóban szerényen hallgat. Mindössze annyit ír, hogy a csapatok szervezetének kibővítése miatt is bekövetkezett tiszthiány pótlását beláthatatlan idő alatt sem lehetett megoldani az addigi rendszabályok alapján, ezért „a honvédelmi miniszter 1897-ben alkotmányos tárgyalás végett egy új törvényjavaslatot nyújtott be, mely a honvéd-tisztképző-rendszer újjászervezését vette célba... a honvédség tiszti szükségleteinek teljes fődözésére tekintettel a Ludovika-Akadémia tisztképző tanfolyamának fokozatos felhagyása, e helyett egy honvédtiszti akadémiának szervezése, továbbá egy honvéd-főreáliskolának és két honvéd-hadapródiskolának létesítése javasoltatott.” Az akadémia és a főreáliskola „tanterve teljesen megegyezik a közös hadseregben létező katonai főreáliskola, illetve a bécsúlyhelyi Terézia-féle katonai akadémia tantervével, mi mellett” – Benedek Elek érvelését akár itt is citálhattuk volna – „csupán a szolgálati nyelv különbözőségéből eredő és csakis a nyelvek tanítását érintő eltérések vannak.”

Érdeemes kitérnünk arra, hogy a Magyar Királyi Statisztikai Hivatal évkönyvei rendre közölték a haderő közös és honvédségi adatainak nyilvánosság elé tárható hányadát, köztük a „katonai nevelő- és képző-intézetek” XI. kötetben található „főáttekintéseit”. Ezek szerint a m. kir. honvédségi képzőintézetekbe az 1898–1899-es tanévben még „kifutó” törzstiszti és felsőbb tiszti tanfolyamon összesen 52, magyar és horvát anyanyelvű hallgató tanult, míg a tisztképzőn 276 magyar és 4 horvát hallgatót képeztek. A soproni m. kir. főreáliskolába 47 magyar és 3 horvát, a pécsi m. kir. hadapródiskolába 89 magyar, 5 német, 3 horvát és 1 „egyéb” tanulót, a nagyváradi 91 magyar és 4 horvát ifjút vettek fel. A következő tanévi statisztikákhoz a táblázatszerkesztő már lábjegyzetet tett, miszerint a tisztképző rovat értelmezése: „I. és II. tanfolyam: az 1897. évi t.-cz. alapján rendszeresített akadémia; III. és IV. tanfolyam: az 1883-ban alapított régi rendszerű tanfolyamok.” Az új rendszer szerinti akadémiai képzés 236 hallgatója közül, ez ugyancsak kiegészítő megjegyzésként olvasható, 77 végzett a tanévben. A statisztika azt is megmutatta, hogy a főreáliskolában az első- és másodévesek száma 91, a két hadapródiskola két évfolyamára 467 volt. Az 1900–1901-es tanévi lábjegyzet már arról tudósít, hogy az akadémián az I., II. és III. tanfolyamon az új, a IV. tanfolyamon pedig a régi szerint oktattak. A III. tanfolyamban 36-an, a IV.-ben pedig 82-en szereztek végbizonyítványt. Az adatokból jól kivehető, amint az 1897-ben kialakított honvéd nevelő- és tisztképző rendszer lassanként átveszi a régi helyét. Úgy történt minden, ahogy azt „a törvény megteremtője”, a honvédelmi miniszter, és az „eszme szülője, a miniszter szerény munkatársa: Szurmay” elgondolta.

OTTHONALAPÍTÁS

Szurmay I. osztályú vezérkari százados töretlen katonai pályáivének történetében meg kell állnunk egy kitérő erejéig, magánélete ugyanis 1895-ben jelentős fordulatot vett. A kor szokásainak megfelelő, három alkalommal is közzétett „hirdetés” szerint: „Szurmay Sándor magy. kir. honvéd százados és Szenóner Erna tisztelettel jelentik, 1895. évi november hó 28-án déli ½ 12 órakor a belvárosi rom. kat. plébánia templomban történő egybekelésüket.” Házassági anyakönyvi kivonatuk is nyugtázta a háromszori kihirdetést. Surzmay tanúja honvédelmi minisztériumbeli osztályvezetője és barátja, Günzl Antal honvéd százados volt, aki a majdani uzsoki hős hadba indulásának idején Krobotin Sándor tábornagy cs. és kir. közös hadügyminiszter altábornagyi rangfokozatú csoportfőnökeként szolgált. Surzmay minősítő irataiba bekerült a kor kötelező bejegyzése: „Nős, 1000 forint mellékjövedelem biztosítása mellett, pénzügyi viszonyai rendezettek.”

A család budapesti XVI. és VI. kerületi leszármazottainál fennmaradt keresztlevél tanúsága szerint 1896. október 29-én megszületett a VI. kerület Király utca 56. szám alatti lakos, Surzmay Sándor római katolikus m. kir. honvéd százados és felesége, az ugyancsak római katolikus Szenóner Ernesztina leánygyermek, aki a kereszttségben az Edith nevet kapta (bár később rendszerint az „Edit”-et használta). A két tanú Szenóner Jozefin, Surzmay feleségének nővére és férje, Zettner Vilmos m. kir. államvasúti tisztviselő volt, kik a szomszédban, a Király utca 94. szám alatt laktak. Hat esztendő múltán, 1902. február 12-én megszületett második gyermekük, a terézvárosi plébánián Pápay Ferencz káplán a Blanka névre keresztelte.

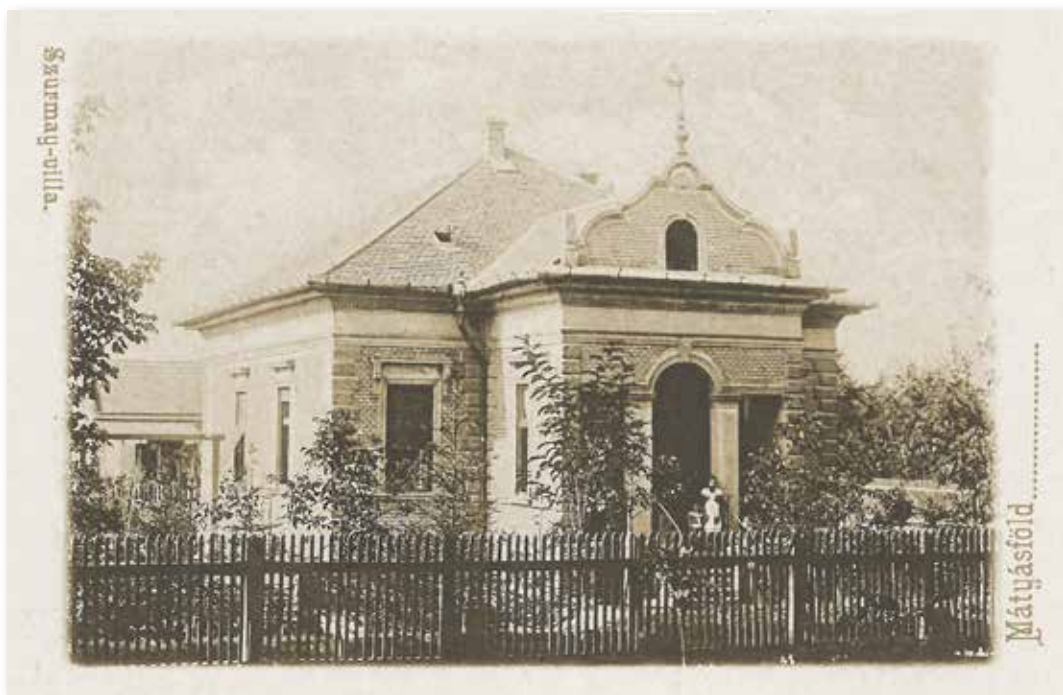
A szomszédság kapcsán említjük: Mátyásföldön a két család egymás mellett építtetett házat, Surzmayéké azonban nyaralóul szolgált. A villa építése 1897. május 14-én, a Közúti Vaspálya Társa-

A JEGYESPÁR 1895-BEN.

sággal aláírt telekvásárlási szerződés alapján kezdődött, majd egy évre rá, a nyaraló felépíttetésére Projszl János építómesterrel kötött kontraktussal folytatódott. A mester 1898. május 15-re ígérte a „Teleky-utca 19. szám alatti telekre építendő” háromszobás, verandás, teljesen alapincézett villa és a „3 lóra való istállóból, egy szobából, konyhából és sütőkemencéből álló” melléképület „teljesen kész” állapotát. Szurmay Sándor viszont a szerződéshez fűzött széljegyzetével későbbre tette az eseményt. Mint írta: „VI. 6-án adatom át”, s ennek minden bizonnyal szolgálati elfoglaltság lehetett az oka. A villa áll még a mai Diósy Lajos utcában, a 43. szám alatt.

De nézzük most, hogy a család miként került az akkor önállósággal még nem rendelkező, Cinkota anyaközséghez tartozó nyaralótelepre. 1887-ben, amikor Szurmay hadnagy a bécsi Hadiiskola első évfolyamát megkezdte, Budapest határában „négy-öt magyar összehajolt”. Idézzük a Kertvárosi Helytörténeti Füzetek mátyásföldi összefoglalóját. „Az eszme, amelynek alapján a mátyásföldi nyaralótelep ezennel a megvalósulás stádiumába lépett, az volt, hogy a főváros közelében... oly telep alakíttassék, mely amellet, hogy egészséges fekvésű lakhelyre alkalmas, üdülő- és nyaralóhelyül szolgálhasson és az egész úgy rendeztessék be, hogy úgy az egyesek szükségleteinek megfeleljen, mint kielégítse a városi igényeket, folyvást megtartsa a villajelleget...” Ekkor megalakult a Mátyásföldi Nyaralótulajdonosok Egyesülete hatvan taggal, száz házzal. Tíz esztendő múltán került az új tulajdonosok névsorába Szurmay Sándor m. kir. vezérkari százados és felesége, Szenóner Ernesztina Malvina Antónia. Serf Lajosné (Katona Edit), Szenóner Ernesztina nővérének unokája a vele készített „mélyinterjúban” avatta be a szerzőt családjuk történetébe. Edit néni, vasdiplomás kertészmérnök, a család emlékezetének ébrentartója 2015. november 2-án, 95 esztendőskorában megtért Teremtőjéhez. Könyvünk számára hátrahagyott emlékképeiből ehelyütt idézzünk néhány pillanatfelvételt.

A MÁTYÁSFÖLDI VILLA, AZ AJTÓNÁL BALRÓL SZURMAY EDIT ÉS ZETTNER MELÁNIA.

„Anyai nagyanyám, Szenóner Jozefina és Szurmay Sándor felesége, Szenóner Ernesztina, édestestvérek voltak. A nagyanyám és a nyolc évvel fiatalabb húga korán árvaságra jutottak, mivel szüleik, Szenóner József törvényszéki tanácsos és neje, Wahlkampf Aloysia, majd kevéssel utánuk a testvéreik is meghaltak. Egyik nagynénjük lett a gyámjuk, ügyeiket az árvaszék intézte. Nagyanyám szüleinek az akkori Szondi utca 8. szám alatt volt telkük, rajta egy házzal. Ma ott szálloda áll. A városépítés kezdetekor arra felé kialakított utakat körutakká akarták alakítani, és ekkor a kettészelt telket kisajátították, hiába is ellenkezett az akkor 16 éves nagyanyám. Végül lezajlottak a hivatalos ügyek, szép vagyont örökölték.

A NYARALÓ HOMLOKZATI TERVE.

Szenóner nagyanyám 21 évesen lett Zettner Vilmos m. kir. államvasúti alkalmazott felesége. Férjes asszonyként jog szerint nyomban nagykorúvá vált, s nyomban húga gyámja is lehetett. Erna néni velük lakott, gyámként nagyanyám adta feleségül Szurmay Sándor századoshoz. Megmaradt egy 1894. május 24-én írt meghívó, Szurmay bácsi ekkor már udvarolt Erna néninek. »Nagyságos Zettner Vilmos urat és becses családját ezennel tisztelettel meghívom a rákospalotai parkvendéglőbe május 26-án délután 4 órakor kezdődő májusi ünnepélyhez. Szurmay százados«. A következő évben meg is tartották az esküvőjüket. (Mint azt fent említettük, erre 1895. november 28-án került sor, s tanúként Günzl Antal m. kir. honvéd őrnagyot, illetve Zettner Vilmos MÁV-hivatalnokot nevezte meg házassági levelük.)

Nagyszüleim Mátyásföldön nyaraltak, amikor édesanyámat várta a nagyanyám. A környék, a házzal szembeni erdő, a mai Erzsébet-liget megtetszett nekik. Mikor pedig megtudták, hogy az erdőből egy sort parcelláznak, az akkori Teleky utcában két, egymás melletti telket vettek, építettek is rájuk egy-egy nyaralót. A családi villá-

A NYARALÓ ÉPÍTÉSI SZERZŐDÉSE.

A FELVÉTELEN (BALRÓL JOBBRA) SZENÓNER ERNESZTINA, ZETTNER VILMOS ÉS FELESÉGE, SZENÓNER JOZEFIN.

kat csak egy közkerítés választotta el, azon volt egy kiskapu, ott mentünk át egymáshoz, süteménnyel, gyümölcssel a kezünkben, vagy csak megnézni, hogy vannak odaát. Nagyon jól megvoltak egymással a családok. Együtt jöttek ki Budapestről nyaralni, nagyanyámék az első világháború után azonban végleg ott maradtak. Szurmayék viszont továbbra is csak nyáron töltöttek el itt hosszabb időt.

Anyámék négyen voltak lányok, Erna néniéknél meg két lány, fiú sehol... Apám, Katona Endre MÁV vasútépítő mérnök volt az első vő, aki bekerült a családba. Szurmay bácsi többször magával vitte horgászni, s akkor mondott el neki mindent a háborúról. Apám rengeteg adatot feljegyzett, ezekből tudjuk mi is, hogy Szurmay bácsi a katonáival hol harcolt, mennyi foglyot ejtettek, milyen kitüntéseket kapott, kik voltak a magas rangú tiszt barátai.”

NAGYVÁRADON, MAJD ISMÉT A MINISZTERIUMBAN

Visszatérve Szurmay katonai pályá-
ívéhez, Uzsok majdani hőse nem
sokkal azután, hogy 1898. május el-
sején „kineveztetett őrnaggyá az 1.
honvéd gyalogezred állományában”,
majd’ kéthetes kis vezérkari uta-
zást tett a VII. zágrábi, horvát-szlavón
honvédkerület területén, ahol a hon-
védségről szóló törvény szerint „a
honvédség szolgálati és vezény-
nyelve a horvát; zászlója Ő Felsége
nevének kezdőbetűi mellett a magyar
állam czimerét és Horvát-Szlavon-
és Dalmátországok egyesült színeit
viseli.” „Különös ismeretei” szerint
járt a Száva menti Ó-Gradiska kör-
nyékén, amelynek egykor kitüntetett
erősségében még vártüzér ezredek
tüzérségi fiókszertára is működött,
eljutott Lipik római kori fürdővárosá-
ba, amelynek nevezetességei, igaz,
a „legújabb korban”, igencsak meg-
sínylették a délszláv háború szerb-
horvát fegyveres „elégtételeit”, az-
után járt Pakrác község tájékán, a
kései szerb–horvát háború központ-
jában, melynek egykori büszke vá-
rát Zrínyi Miklós birtokolta, majd
Zágrábig, a VII. honvédkerület pa-
rancsnokságának városáig is elju-
tott. Érdemes hozzátennünk, hogy az
1890-es honvédségi törvény szerint
„A magyar korona területén a hon-
védség béke idején 28 ezredben alakuló 94 zászlóalj gyalogságból és 10 ezredben alakuló 60
huszárszázadból áll, melyekből Horvát-Szlavonország 4 gyalogezredet 12 zászlóaljjal és 1 hu-
szárezredet 6 századdal állít.” Mint említettük, ezek a horvát vezényleti nyelvű alakulatok amúgy
horvát zászlót és Szent István koronájával díszített horvát címert használhattak. S egészítsük ki
mindezt Szurmay memoárkötetének adalékaival, némiképp utalva a fent szóba hozott nyelvhasz-
nálat körüli vitára. „A háború egy csapásra megoldotta a magyar nyelv kérdését, de a zászló ügyét

NAGYVÁRADON, A 4/I. ZÁSZLÓALJ PARANCSNOKAKÉNT.
(ELLINGER EDE FELVÉTELE.)

is. Sőt a közös hadseregben eddig vörös posztót jelentő magyar piros-fehér-zöld szín is polgárjogot nyert... A harctéren a nyelvkérdésbe a gyakorlati élet szólt bele. Ott a válságos pillanatokban dehogyan vezényelt az ügyes parancsnok szabályszerűen »Sturm«-ot a magyar legénységnek, amikor rohamra kellett indulni, hanem »Előre fiúk, utánam«, mert ebben benne volt a magyar lélekhez szóló buzdítás is.

A legtarkább volt a helyzet a sokáig hozzám tartozó 7. gyalog hadosztálynál. Ennek kötelékébe tartoztak: a 37. József főherceg gyalogezred, a 38. Mollinári (Mollináry) gyalogezred, a 68. Rodich gyalogezred tiszta magyar legénységgel, a 79. Jellasich gyalogezred horvát legénységgel, a 21. bécsi vadász zászlóalj német legénységgel, a hadosztály tüzérség vegyes legénységgel, a hadosztály lovaság a 10. horvát honvédhuszár ezred egy osztálya 3 századdal, tiszta magyar altisztekkel, de horvát legénységgel, ezen kívül hosszabb-rövidebb ideig hozzá beosztva honvéd tüzérség magyar legénységgel.

A lefursább volt a helyzet ennek a hadosztálynak a lovaságánál, melynek a parancsnoka Szemere (Pál) őrnagy volt, tisztjei is egytől-egyig magyarok, akik a horvát nyelvvél bíró csapat legénységével egyáltalán nem tudtak érintkezni. Kíváncsi voltam rá, hogy Szemere miképp küzdi le osztályánál ezeket a nehézségeket s ezért megkérdeztem, milyen nyelven adja ki írásban az osztályparancsot, milyen a századok.

– Németül – felelé –, mert minden tiszt és minden altiszt is,

A PÁLYATÁRS (NAGYBACZONI)
NAGY VILMOS SZÁZADOSSAL,
A 30. HONVÉD GYALOGEZRED EGYIK UZSOKI
VÉDŐÁLLÁSÁBAN.

akik szerencsére intelligensek, tudja e nyelvet. Ők azután a parancsot szóval tovább adják a legénységnek horvátul.”

Nos, az 1898. július 3-tól 16-ig tartó kis vezérkari utazás, és honvédségtörténeti kötetének megjelentetése után nem sokkal új beosztásba szólította katonasorsa. A fennmaradt hivatalos közlemény szerint „Ő császári és apostoli királyi Felsége, folyó évi október hó 27-én Budapesten kelt legfelsőbb elhatározásával: Szurmay Sándor őrnagynak a honvédelmi ministerium állományából a nagyváradi 4. honvéd gyalog ezredhez való áthelyezését legkegyelmesebben elrendelni és ezen alkalomból (sőt, ez évi érdemeit indokoló bejegyzés szerint: különleges alkalmazásaiban teljesített kiváló munkálatainak elismeréséül) neki a katonai érdemkeresztet adományozni méltóztatott. Beosztatik: vezérkari minősítéségének fentartása mellett, ezen ezred 1-ső zászlóaljának parancsnokául.”

Szurmay békebeli és háborús kitüntetései később visszatérünk, most azonban folytatódjék a nagyváradi történet. Azt már tudjuk, hogy Erdély eme tájékait, Nagyvárad, Gyulafehérvár és Marosvásárhely környékét kis vezérkari utazáson, illetve őszi fegyvergyakorlatok alkalmával dandár vezérkari tisztként már megismerte 1890 júliusában és szeptemberében, mint „a cs. és kir. IV. hadtest vezérkari osztályán szolgáló főhadnagy”. Nyolc esztendővel később, 1898. november elsején szállt le a vonatról ismét Ady „Pece-parti Párizsában”, s rá egy hónapra, december 23-án kelt legfelsőbb elhatározással új parancsnok érkezett Nagyváradra a debreceni 3. honvéd gyalogezred állományából, szentábrahámi Lőrinczy Dénes alezredes személyében.

Szurmay, aki rajongásig szeretett horgászni, Nagyváradon sem tagadhatta meg magát. „Régi álmom, hogy állandóan halas víz mellett lakhassam, legutóbb a halászati idény alatt” – írja sport-horgász és vadászélményeiről szóló kötetében – „nem valósulhatott meg és a mostani sanyarú (Trianon utáni) időben, sajnos, már nem is fog megvalósulni. A boldogabb békeidőkben azonban kárpótoltam magamat, úgy, ahogy csak tudtam. Nagyváradon sok élvezetes órát szerzett a Körös mindenfajtájú hala az egy év alatt, melyet a mult század végén (azaz 1898–1899-ben) mint zászlóaljparancsnok ott töltöttem... De a fegyvergyakorlatokon és harcászati utazásokon is akadt néha egy-egy estéli szabad óra, amidőn e szép sportot űzhettem.”

Szurmay másik szenvedélyét, az egész életét meghatározó kötelességtudatát ekkor is méltányolták. Parancsnoki értékelésében a már ezredes Lőrinczy megállapításai legalábbis ekként maradtak fenn: „A tiszték elméleti továbbképzésénél tudományos képességénél fogva elismerésre méltó odaadással és nagy szakértelemmel párosult tudással működött. Őrnagyként, az 1. zászlóalj és a 11. népfőlkelő járás parancsnokaként kiválóan helytállt.” (Érdemes itt egy kis „szervezeti” kitérőt tennünk. Szurmay alakulata ugyanis ahhoz a budapesti I. honvédkerülethez tartozott, melynek parancsnoka éppenséggel Csesznák Benő altábornagy volt, aki a „miniszter szerény munkatársának” ama törvénybe foglalt elképzeléseit még a Ludovika parancsnokaként ismerhette meg. Nevét úgy őrzik a kései korok „akadémistái”, mint akinek irányítása alatt az akkori növendékek a társasági élethez szükséges etikettet, táncot, illemtant és viselkedési kultúrát is tanultak. Szurmay „emlékiratában” hasonlóképp áll, hogy a tisztképzés megújított intézményében magas szintű szaktudással rendelkező, jó modorú, illemtudó és feddhetetlen erkölcsű, új tisztikart neveljenek.)

Alig egy évre Nagyváradra vezénylése után, 1899. szeptember 30-i legfelsőbb elhatározás tudatta, hogy „Szurmay Sándor nagyváradi 4. honvéd gyalog ezredbeli őrnagynak, ezen ezrednél létszám felett való vezetése mellett, a honvédelmi ministerium állományába való áthelyezése legkegyelmesebben elrendeltetett”, végül az I. ügyszakosztályba „beosztatott”. Mielőtt a fővárosban a Várban, a minisztériumban szolgálatra jelentkezett volna, a „méltó odaadással és nagy szakértelemmel működő” őrnagy május 28. és június 20. között nagy vezérkari utazást tett. Bejárta Galícia

(ma Szlovákiát, Lengyelországot és Ukrajnát érintő) területeit, Jasló, Rovnó, Kownó és Eperjes, Rozsnyó térségét. A világ eme „ismerős” szegletében 1900-ban, békeidőben még döntőnkédként működött egy közös hadgyakorlaton, hogy azután majd katonasorsa ismét errefelé, de immár a harctérre vezesse. Szurmay Sándor „3. gyalogezredbeli őrnagy, a katonai érdemkereszt tulajdonosának” minősítéseiből tudni lehet, hogy az 1900. augusztus 31-ig tartó áthelyezése alatt „huzamos időn át az osztályvezetőt (vagyis esküvői tanúját, későbbi főnökét, Günzl Antal 24. gyalogezredbeli alezredest) helyettesítette”.

Mondhatnánk, 1892-es I. ügyosztálybeli első szolgálati napjai óta mi sem változott Buda várában, a Szent György tér 3-ban, hiszen nyolc év múltán is a katonai „ügykörök”, köztük a honvédség szervezése, kiképzése, fegyver- és keretgyakorlatainak tervezése, a honvéd nevelő- és képzőintézetek, s nemkülönben, a mozgósítás ügyei töltötték ki napjait. A katonai pályához nagy reményeket fűző tisztársai között volt az a Tabajdi Kálmán 23. gyalogezredbeli vezérkari százados is, aki vezérőrnagyként előbb a szerb fronton a budapesti 79. gyalogdandárt, majd a debreceni 80. gyalogdandárral együtt alkotott 40. gyaloghadosztályt vezette az orosz fronton, a Kárpátokban, 1914 szeptemberétől csaknem december végéig. A vezérkari tiszt (nagybaconi) Nagy Vilmos főhadnagy, későbbi honvédelmi miniszter volt, aki egy emlékalbum tanúsága szerint már századosi rangban Szurmay Sándor hadseregparancsnokot kísérte el a 30. honvéd gyalogezred egyik uzsoki védőállásába.

VEZÉRKARI TESTÜLETBEN

Szurmay „szaktárcájánál” ama vezérkari szolgálati helyeken és felkészítettsége szerinti beosztásokban szolgált. Ám e tekintetben szakmai és katonai előbbre lépésnek számított, ha valaki bejutott a katonai vezetés felsőbb szerveinél, illetve hadosztály-parancsnokságoknál szolgáló tisztek külön állománykategóriájába, a vezérkari testületbe. Az e testületbe tartozók dolgozták ki a háborús előkészületek, a kiképzés és a szervezés elveinek dokumentumait. A tulajdonképeni cs. és kir. Vezérkarba kerülni tehát rangot jelentett. Ezt az elismerést hozta meg az 1900. március 8-án, Bécsben kelt uralkodói legfelsőbb elhatározás, mely szerint „elrendelni méltóztott, hogy az alább megnevezett honvéd törzstisztek és századosok a vezérkari testületbe, ezen testületben létszám felett való vezetés mellett áthelyeztessenek, és vezérkari szolgálatra a m. kir. honvédségnél alkalmaztassanak, és pedig ... Günzl Antal, Hazai Samu alezredek, Szurmay Sándor, Plank Ede őrnagyok...”

Az immár vezérkari testületbeli őrnagy – feljebb lépve a hivatali ranglétrán – „szolgálati alkalmazásának” egy bejegyzése szerint 1900. december 10-től 1903. év végéig volt a Honvédelmi Minisztérium I. ügyosztályának vezetője. Ám e bejegyzés ellenére (bár minisztériumi szolgálatát nagykanizsai ezredparancsnoki kinevezetése, majd harctéri működése úgy két-két és fél évre megszakítja) valójában az első világháborús összeomlásig, 1918 októberéig ama Szent György tér 3-ban szolgált ügyosztályi, ügycsoportbeli, végül miniszteri munkakörben, legfelsőbb elismerések mellett. Az uralkodó, bizonyosságul erre, már 1903. október 10-i elhatározásával „különleges alkalmazásában, főleg a honv. minisztériumban osztály vezetői minőségben tett szolgálatainak elismeréséül” díjmentesen kitüntette a III. osztályú Vaskorona Renddel.

Közben, 1901. június–júliusában, majd egy év múltán ismét a honvéd orvosok gyakorló utazását irányította gyakorlatvezetőként. A Balatonvidék 1901. június 23-i számában így tudósít: „Katonai gyakorló utazás. Szurmay Sándor vezérkari testületbeli őrnagy vezetése alatt a folyó évben megtartandó honvéd orvosi gyakorló utazás; mely 2 törzstiszt, 12 főtiszt, 38 főlegénység és 26 lóból fog állani, folyó évi június hó 24 és július hó 3-a között Zala-Egerszeget, Zala-Lövöt, Öri-Szent-Pétert, Szent-

VEZÉRKARI TESTÜLETBELI ALEZREDESKÉNT, 1904 DECEMBERÉBEN.
(UHER ÖDÖN)

Gothárdot, Körmentet, esetleg Német-Ujvárt fogja érinteni.” A Keszthelyen, vasárnaponként megjelenő lap nem árulhatott el többet a honvédség Zala vármegyében tartott gyakorlatairól, de az utókor szerencséjére Szurmay úgy másfél hétig tartó elfoglaltságáról fennmaradt e néhány sornyi civil hír. Minősítő iratainak „katonai tudósításaiból” persze kiderül, hogy rá egy évre, 1902. június 25. és július 5. között Besztercétől nem messze, Naszód, illetve a Szamos vidékén is ő vezette a honvédorvosok gyakorlatát. Egy nemzetvédelmi egyetemi doktori értekezésből tudjuk, hogy a honvéd ezredorvosok részére 1899-től elrendelt gyakorlati utazások vezetője egy törzstiszt, illetve vezérkari tiszt volt, s a vezetőségbe tartozott még egy magasabb rendfokozatú orvos és segítő személyzet.

Itt ki kell térnünk egy „szolgálati alkalmazásbeli” kérdésre, miszerint Szurmay 1900. szeptember elsejétől december 9-ig a minisztérium XX., egyebek mellett a mozgósítás szervezésével, utasításaival, harckészültségi és harcképességi tényezőivel foglalkozó ügyosztályának vezetője volt. A feladatok növekedése ugyanis új ügyosztályok létrehozásával járt együtt. A minden bizonnyal eme logika szerint létrehozott XX. ügyosztállyal csak az 1901–1902-es iratokban találkozhatunk először, s ekkor az I. ügyosztály élén Szurmay, míg a XX.-én bizonyos Nikič János, vezérkari ezredes állt. És ez így volt a következő esztendőkből is. Ellenben idézzük itt az ez ügyben perdöntő Rendeleti Közlönyt, mely (hivatalos írásmódja) szerint: „Ő császári és apostoli királyi Felsege folyó (1901.) évi augusztus hó 22-én Ischlben kelt legfelsőbb elhatározásával: Csalány Géza vezérőrnagyot, a 76. honvédgyalogdandár parancsnokát, a honvédelmi ministerium II. ügycsoportja főnökévé, Szurmay Sándor vezérkari testületbeli őrnagyot, beosztva a honvédelmi ministerium I. ügyosztályába, ezen ministerium XX. ügyosztálya, és nagyvárad Horváth Dénes vezérkari testületbeli őrnagyot, beosztva a honvédelmi ministerium I. ügyosztályába, ezen ministerium XXI. ügyosztálya vezetőjévé legkegyelmesebben kinevezni méltóztatott. 1900. augusztus 27.” Mindenesetre az e témában jártasságot szerzett Szurmay vezérkari testületbeli alezredes 1902. augusztus 10–26. között a 2. honvéd gyalogezred próbamozgósításában („gyakorlatok alkalmával megismerve” Gyula, és e várostól nem messze a Partiumban Vadász, Csermő és Bél települések környékét), majd 1904. augusztus 17. és szeptember 14. között a 22. honvéd gyalogezred és a 9. honvéd huszárezred próbamozgósítási gyakorlatán is részt vett.

Ez utóbbi gyakorlat előtt Szurmay vezérkari tisztként beleszóppent az akkori idők elhíresült belpolitikai válságába, és számára szokatlannak mondható feladatot kapott. Történt, hogy csaknem országos méretű vasutassztrájk bontakozott ki a megélhetéshez kevés, a kötelmekkel arányban nem álló fizetés, a rossz szolgálati körülmények, a túlzottan hosszú szolgálati idő redukálásának megtagadása miatt. Szurmay iratainak bejegyzései a rá szabott feladatot sejtetni engedik: „A magy. államvasutaknál (első ízben április 20-án Budapesten, a Rákosrendező pályaudvarnál – a szerz.) megszűnt forgalomnak újbóli helyreállítása céljából az egész országban szükségelt katonai rendszabályokat vezetve április 22-től június 9-ig”, és „Egyéb érdemei” szerint „a megszűnt forgalom újbóli felvételét célzó rendszabályok életbeléptetése és végrehajtása körül kifejtett igen sikeres tevékenységéért okiratilag megdicsértetett.” Meglehet, ama resicabányai vasúttársasági tapasztalatok, nemkülönben a bécsi vezérkari vasúti irodán szerzett szakmai ismeretek jól jöttek ezekben a napokban-hetekben. A sztrájk amúgy Tisza István miniszterelnök és Baross Gábor, ama egykori főreáltanoda „utód” gimnáziumának nevet adó „vasminiszter” idején tört ki, s a végül letartóztatott vasutasokat felmentette a bíróság.

(A minisztériumi szervezeti jelölésekhez tegyük hozzá: 1907-től, amikor az „ügy” jelzőt elhagyták, az osztályokat arab számokkal, a csoportokat római számokkal sorszámozták. A szerz.)

„A 20-ASOK APJA”

Szurmay neve, mint azt fent említettük, 1905 novemberében került ki a honvédelmi minisztériumi névsorból. Ezt megelőzően, május elsején ezredessé léptették elő, és alighogy távozott minisztériumából, november 24-én érkezett a legfelsőbb elhatározás: „Szurmay Sándor ezredesnek, a nagykanizsai 20. honvéd gyalogezred parancsnokának, különleges alkalmazásokban és a honvédelmi ministeriumban osztályvezetői minőségben teljesített kitűnő szolgálatainak újabb elismeréséül a legfelsőbb megalégedés kifejezése tudtul adassék.” Szolgálati vezényeltetése tehát Nagykanizsára, a 20. honvéd gyalogezred parancsnoki beosztásába szólította, „csapatállományba való végleges áthelyezése mellett”. (Eme véglegesség 1907 októberéig, ismételt minisztériumi beosztásáig tartott.)

Idézzük Szurmay memoárkötetének két nagykanizsai életképét: „Amikor 1905–7-ben ezredparancsnok voltam Nagykanizsán, előre kihirdetett napokon, hetenként egyszer-kétszer, a nagy laktanyaudvaron tornajátékokat rendeltem el. A játék délután kezdődött parancskiadás, vagyis 5 óra után, és csak az vett részt, aki önként akart, a többi legénység szabadon kimehetett a városba. Senki sem ment el, mert nagyobb mulatságot nyújtott a játék, mint a város. A legénység egészen észrevétlenül és játszva sajtátította el a testi ügyesség azon fokát, mely minden frontkatonánál okvetlenül szükséges.”

A nagykanizsai laktanya kerítésein belüli mindennapokról egy másik apró mozzanatot is megörökített. „A »Drill«-t magyar katonanyelven gépies idomításnak, vagy mint újabban mondják, sulykolásnak nevezik. Közel 33 éve, hogy mint a nagykanizsai 20. honvédgyalogezred parancsnoka tanulmányúton voltam Németországban és akkor megnéztem Berlinben a Ferenc József nevét viselő gránátos gárdaezred laktanyájában a berendezéseket és szolgálatmenetet, az ezredparancsnok kalauzolása mellett. Az egyik konyhában voltunk, melyben együttesen egy egész zászlóalj számára (nem úgy, mint nálunk, századonként) főztek. Az ablakból kiláttunk a nagy udvarra, ahol egy osztag a fegyverforgatást gyakorolta, és éppen szétoszlott a legénység, hogy az egyik ajtón bemenjenek az épületbe...

A 20. HONVÉD GYALOGEZRED PARANCSNOKA. (ÜHER ÖDÖN, 1907.)

Az 1930. június elsejei, nagykanizsai ünnepség díszvendégei középen balról: József főherceg, Gyömörey György főispán és Szurmay Sándor. (Babics József felvétele.)

mindegyik legény az épület ajtaja elé érve, oly szabályszerű fogással és tempóban vette le a válláról a fegyvert »súlyba«, mintha ez vezényszóra történt volna Vilmos császár előtt. Nemcsak azért csinálta ezt mindegyik így, mert így tanulta, hanem azért is, mert tudta, hogy így a legkisebb erőlködéssel és a legegyszerűbben tudja levenni a puskát.

Orosz földön néztem a németeket, amint a front mögött újonnan jött menetalakulásokkal a hadseregparancsnok előtt az ellenségre való támadást gyakorolták... A német sulykolás a frontmögötti harcgyakorlatnál amellet tanúskodott, hogy az újonnan a harctérre érkezett német menetalakulatok nagyrészt újoncokból állottak, akikben nem volt meg a harctéren mindenkor szükséges testi fürgeség. Ezt pedig a harctéren nem lehet teljesen kifejleszteni. Nálunk is sok-sok ezer ember vesztette életét, mert adott esetben nem tudott elég gyorsan árkon, sövényen, vagy más akadályon átugrani, vagy támadásnál az ugrásszerű előnyomulásnál elég gyorsan felkelni, előrefutni és újból lefeküdni.” Szurmay, kivel szemben az összeomlás utáni internáltatásakor, börtönbe záratásakor a harcba vetett katonák iránti érzéketlenség vádját emlegették, épp azért lehetett a világháborús emlékezet megbecsült részese, mert a képességekben, harckészségben nagy különbségeket mutató csapatok egy szintre hozásával, a fegyveres küzdelem hatékony vezetésével egyaránt kiemelkedő teljesítményt nyújtott.

E gyalogezred emlékkötetében Szurmay az általa írt előszóban így emlékezett nagykanizsai szolgálatára: „A szerencsés véletlen egynegyed évszázaddal ezelőtt ennek az ezrednek élére sodort ezredparancsnoknak. Ahhoz a két évhez, melyet ezen minőségben Zala- és részben Veszprém vármegye, és Fiume derék, fiatal, tetterős katonái élén szerencsém volt eltölteni a legszebb békeemlékek fűznek, hisz minden várakozásomat fölülmulta mindaz, amit ebben az ezredben láttam és tapasztaltam. Ideális tisztikar, pompás önérzetes legénység, mindegyik egy-egy férfi a szó legteljesebb értelmében! Ott nem kellett a fegyelmet sem meghonosítani, sem fenntartani, mert minden ember tudta, hogy e nélkül

hasznavehetetlen embertömeg a katonaság. Maguk, benső meggyőződésből tartották azt és szinte kiközösítették azt az embert, aki ellene vétett.

Hogy mennyire becsültem ezt az ezredet, annak bizonyosága többek között az is, hogy a midőn elhunyt jószágos királyunk, IV. Károly Ő Felsége 1918-ban tudomásomra hozta, hogy valamely honvéd gyalogezred tulajdonosává akar kinevezni és tudni kívánja, melyik ezredet akarom, hadzás nélkül Ő Felsége ebbeli kegyét megköszönve, azonnal kijelentettem, hogy a nagykanizsai 20. honvéd gyalogezred tulajdonosává kérem kinevezésemet, ami (1918. augusztus 12-én) meg is történt.”

Nagykanizsa közönsége Szurmayt a „20-asok apjaként”, egykori ezredtulajdonosként fogadta díszpolgárrá avatásának ceremóniája, illetve az ezred első világháborús hőseinek emléket állító szobor leplezésének alkalmából, miként arról a Zalai Hírlap 1930. június 3-án beszámolt.

Szurmay választása arra a gyalogezredre esett, amely katonai államtitkárságának idején, 1914 augusztusában már Galiciában, Przemysl körzetében, majd Lemberg tájékán harcolt. Az ezred katonái később ott voltak az utolsó három iszónói csatában, a piavei offenzíva is az itáliai harctéren találta a halált megvető „húszas” bakákat. Az első világháború után a Nemzeti Hadsereg „bázisán” 1922. január első napjaiban létrejött a magyar királyi honvédség, s az új szervezeti rendben Nagykanizsa háziezrede a 6. honvéd gyalogezred lett. Horthy Miklós részvételével, 1923. április 29-én szentelték fel az egység zászlaját. Az ünnepségen megjelent Szurmay több pályatársa, így Belitska Sándor honvédelmi miniszter és a „harctéri bajtárs”, Tabajdi Kálmán nyugállományú gyalogsági tábornok is, akit ekkortájt már helybeli földbirtokosként, vagy épp a város Zrínyi Torna Egyletének elnökeként emlegettek. Bobest Mátyás ezredesről, az utódalaku-

A NAGYKANIZSAI DÍSZPOLGÁRI CIM OKLEVELE.

REGGELI GYAKORLAT A NAGYKANIZSAI M. KIR. HONVÉD LAKTANYA UDVARÁN.

HADIÉRMEK ÁTADÁSA RENDŐRTISZTEKNEK A VÁROSHÁZA UDVARÁN.

lat parancsnokáról se feledkezzünk el, már csak azért sem, mert a parancsnoksága alatt álló 6/I. zászlóalj élén, 1921 decemberében örködött Sopron Trianon utáni hovatarozásáról döntő (a békediktátum egyetlen komolyabb területi revízióját, egyszersmind a „hűség városa cím” kiérdemlését jelentő) népszavazás rendje felett.

Szurmay az ünnepség során a Városházán mondta: „Mint viharvert öreg tölgyet a napsugár, úgy ér engem, a sok viharon átesett magyar honvédet Nagykanizsa város mai meghatóan szép gesztusa, mellyel kitüntet azzal, hogy még a nagy tusa alatt történt megválasztásomat e nemes város díszpolgárává, művészileg kiállított oklevéllel is tanúsítja, és azt nekem ünnepélyes keretek között most utólag átadja. (A cím odaítéléséről még 1918-ban határozott a közgyűlés – a szerz.) Rajtam múlt, hogy ez annak idején meg nem történt, mert kértem, hogy halasszák el azt csendesebb időkre... Régi katonai közmondás: az ezredparancsnoknak két boldog napja van, az egyik, amikor kinevezik azzá, a másik, amikor felmentik alóla. Az első boldog napom nekem is megvolt. Hiszen több állomás közül magam választottam ki Nagykanizsát. A második boldog nap számomra nem boldog. Nem szívesen mentem el innét, ahol ezredemmel, a várossal és a környékkel olyan harmóniában dolgozhattam és ahol olyan jól érezhettem magam. Az én második boldog napom a mai...”

S hogy Surmay Nagykanizsán is letette képességeinek névjegyét, arról akkori minősítése is tanúsodik: „minden tekintetben kitűnő törzstiszt, mint ezredparancsnok, megfelelő, biztos teljesítményt nyújtott, dandárparancsnoknak is jól meg fog felelni.”

ÚT A TÁBORNOKI ELITBE

Szurmay Sándor ezredest, a nagykanizsai 20. honvéd gyalogezred parancsnokát 1907. október 8-án „a vezérkari testületbe való egyidejű áthelyezése, ugyanott létszám felett leendő vezetése és szolgálati alkalmazásba a m. királyi honvédséghez való átutalása mellett, a honvédelmi ministerium II. csoportjának főnökévé” nevezték ki. (A „II. csoport” említése kapcsán tegyük hozzá, hogy 1906-ban a minisztériumban az ügycsoport és az ügyosztály helyett a csoport, illetve az osztály kifejezést vezették be, így Surmay már nem ügy-, hanem „csak” csoportfőnöki titulust kapott.)

Visszatérve Budapestre, a Várba, minisztériumi beosztások és feladatok vártak rá, mindaddig míg az első világháború negyedik hónapjában „egy honvéd gyaloghadosztály parancsnokságának átvételére a hadrakelt sereghez bevonult”. Két év elteltével az uralkodó „kitűnő szolgálatai elismeréséül legkegyelmesebben adományozni méltóztatott a Ferencz József-rend tisztikeresztjét Surmay Sándor vezérkari testületi ezredesnek, a honvédelmi ministerium II. csoportja főnökének.” Három esztendő múltán, 1910. február 3-án éppenséggel a miniszterre kinevezett báró Hazai Samu vezérőrnagy utódként, az I. csoport főnökévé, november elsejével pedig a tábornoki karban vezérőrnaggyá neveztetett ki. E tárgyszerű felsoroláshoz kell még illesztenünk azt is, hogy 1914. május elsején „altábornagy” rang, augusztus 17-én pedig „államtitkár” beosztás került névjegykártyájára. Csoportja és osztálya a Honvédelmi Minisztérium legfontosabb területei közé tartozott, rangot adott vezetőnek és beosztottnak, hogy ők dolgozhatták ki a honvédség katonai szolgálatára és kiképzésére, a mozgósításra vonatkozó szabályokat és utasításokat, vagyis minden elvi katonai jelentőségű ügy a hatáskörükbe tartozott.

A Magyar Telefonhíradó és Rádió Részvénytársaság „Nagyméltóságú vitéz Surmay Sándor ny. tábornok urnak, Budapest, Apponyi-tér 1. szám alá” írt, 1942. október 15-én keltezett levelében áll: „közéletünk, irodalmunk, művészetünk vezető személyiségeinek hangját történelmi hanglemezeken örökítjük meg a magyar jövő számára. (A levél Gömbös Gyulát és Teleki Pált említi sorozatbeli szereplőként.) Mély tisztelettel kérjük Nagyságodat, hogy e történelmi lemezsorozatunk számára egy gépelt oldalas, azaz háromperces szöveget elkészíteni méltóztatassék... kérjük, hogy a felvétel időpont-

SZURMAY SÁNDOR EZREDES, A HONVÉDELMI MINISZTERIUM II. CSOPORTJÁNAK FŐNÖKE. (UHER ÖDÖN, 1908.)

jának megbeszélése végett méltóztassék értesíteni dr. Ortutay Gyulát, akit a felvételek vezetésével Igazgatóságunk megbízott.” A Magyar Rádió hangarchívumában sajnos nem maradt fenn ilyen hangfelvétel, és Ortutay iratainál sem találtak erre utaló feljegyzést. De szerencsére a kézirat levéltári példányát idézhetjük.

Az agg hadvezér háromperces önvallomásában imponáló tömörséggel adta meg vezérkari tiszti karrierjének, államtitkárságáig, majd miniszterségéig vezető pályáivének összefoglalóját: „... megkedveltem az új (katona)életet és szorgalmasan tanultam. Elvégeztem a felsőbb tiszti tanfolyamot, majd a wieni hadiiskolát kitűnő eredménnyel. Ezután mint vezérkari tiszt szolgáltam és léptem elő a vezérezredesi rendfokozatig.

Egész pályámon fontos szervezőmunkakörben dolgoztam. Közben 1 évig voltam zászlóalj-, és 2 évig ezredparancsnok. Az 1914-es világháború kitörésekor a honvédelmi minisztériumban voltam, ott léptem elő államtitkárrá. De itt nem volt maradásom és harctéri szolgálatra jelentkeztem. 1914. november 25-én ki is kerültem, mint hadseregcsoportparancsnok az Ung völgyébe, majd Bártfára, Homonnára, később ismét Uzsokra, mindenütt kiverve az orosz... 1917 februárban visszajöttem a harctérről, mert honvédelmi miniszterré neveztek ki...”

Az említett szervező munkakörök egyike éppenséggel az államtitkári volt, kinevezéséről, a minisztériumban 1914. augusztus 17-e körül történekről dokumentumértékű és némiképp „helyreigazító” tudósítást ad memoárkötetében. „Már 1914-ben, mikor fegyveres erőink felvonulása befejezést nyert, kértem jószágos főnököt, Hazai Samu báró honvédelmi minisztert, hadd menjek ki én is a frontra, mihelyt valami nekem való hely ott megürül, ha már egy életen át tanultam ezt a mesterséget.

– Hát Te is el akarsz engem hagyni? – kérdezte Hazai báró szomorúan.

Mikor láttam megdöbbenését, menten megsajnáltam, hogy szóba hoztam ezt a dolgot, mert ezt a nemeslelkű férfit még álomban sem akartam soha egy szóval sem megbántani. Iparkodtam is minél hamarabb jóvátenni és elfelejteni ezt a dolgot. De bíz ő nem felejtette el, és amit ezután csinált, az őt mindennél jobban jellemzi: nem kenyeret, hanem kalácsot dobott vissza rám. Kinevezett katonai államtitkárrá, vigasztalásul, hogy nem teljesítette kérésemet. Így hát egy csoport helyett, melynek eddig főnöke voltam, az összes katonai csoportok alá kerültek a honvédelmi minisztériumban.” Az államtitkári ügykörről említsük meg, hogy „az összes katonai csoportok” foglalkoztak többek között a hadsereg szervezésével, a hadkiegészítéssel, a parancsnokságok, csapatok elhelyezkedésével, a közös hadsereg és a honvédség együttműködésével, a kiképzéssel, fegyelemmel, vezérkari szolgálattal és képzéssel, a belső rend fenntartásának karhatalmi kérdéseivel, a csendőrség katonai szolgálattel feladataival, a hadműveleti és hírszerzési ügyekkel, a leszereléssel és az akkor elképzelt háború utáni békeévekre történő felkészüléssel.

A HONVÉDELMI MINISZTERIUM I. CSOPORTJÁNAK FŐNÖKE VEZÉRŐR-NAGYKÉNT SCHMIDT EDE FELVÉTELÉN, 1912-BEN.

KÁRPÁTI GRÁNIC

Az első világháború kezdetekor a császári és királyi haderő, valamint a magyar királyi honvédség 1200 fős tábornoki kara a legnagyobb kihívással került szembe, hiszen 1914 előtt évtizedeken át nem volt módjuk valós harci körülmények között kipróbálni hadvezéri képességeiket, bizonyítani parancsnoki tehetségüket. Balla Tibor az első világháború 178 osztrák–magyar generálisának életútja kapcsán írta egy kötetében: „A legtöbb tábornokra jellemző volt a háborús tapasztalatok hiánya, csupán kisebb részük (75 fő, 42,13%) vett részt a Habsburg-monarchia által vívott dinasztikus háborúkban és hadjáratokban, megszálló hadműveletben, azonban közülük is csak 35 személy (19,66%) harcolt ütközetben vagy csatában, a többiek jelen voltak ugyan, de nem szolgáltak puskaport.” Hasonlóképp érvelt Szurmay Sándor a Magyar Katonai Írók Körének 1939. december 13-i ülésén, amikor a háború láthatatlan erőtenyezőiről hallhatta gondolatait hallgatósága. „A nagy háború kezdetén igen érzékenyen érintette a Monarchiát és nagy kárára volt az, hogy tisztjeinknek és legénységének szemben az oroszokkal és a szerbekkel, semmi haditapasztalata nem volt. Az alantasabb és magasabb parancsnokok az altiszttól kezdve a tábornokig csakis a háború első időszakában szerezhették meg azt a tapasztalatot, még pedig nem egyszer nagy kár és okatlan veszteségek árán. Ezzel szemben az orosz és szerb

AZ OROSZ HARCTÉREN, 1915-BEN.

hadsereg tisztjeinek és legénységének nagy része haditapasztalatokkal bírt és a tűzkeresztségen már az orosz–japán, illetőleg szerb–bolgár–török háborúban átesett.”

Az első világháború kitöréséig Szurmay Sándor, bár töretlenül haladt előre a katonai pályán, a tábornoki kar más tagjaihoz hasonlóan nem juthatott harctéri tapasztalatok birtokába.

Meglehet, minősítései rendre előrevetítették egy tehetséges magyar katona magasra törő tényleges karrierjének lehetőségét, ezt valójában a legismertebb hadvezérek közé emelő tűzkeresztsége igazolta. Ausztria–Magyarország teljes haderejének felvillantott problémái miatt a kortársak számára is rendkívülinek, valószerűtlennek tűnt, hogy a magyar tábornokok egyike a honvédelmi minisztériumi katonai államtitkári székéből kikéri magát a harctérre, ott pár nap múlva jelentős hadi sikert ér el, a hadtesterejű harccsoportjával az ellenséget visszavonulásra kényszeríti, a roppant túlerőnek átengedett magyar területeket visszaszerzi. A hadvezér parancsnoki teljesítménye mellett fejet kell hajtanunk a Kárpátok vonalán hazáját óvni akaró magyar baka halálos elszántsága előtt. Szurmay hadseregcsoportja, illetve hadteste egy-egy orosz betörést leszámítva, mindvégig az ország határain kívül folytatta öldöklő küzdelmét, miközben itthon a legeldugottabb szegletekben is megtanulták az emberek, hol van Uzsok, hol húzódik a „kárpáti gránic”.

A Nagy Háború negyedik hónapjában történekről, frontra kerüléséről, a Kárpátokon húzódó gránicról, a Magyar Királyság határvonaláról Szurmay maga ír kései „tudósításában”. „Az oroszok féltelmetesen nyertek tért. Nemcsak az Ung völgyébe törtek be már másodsor, hanem a Kárpátok egész vonalát erősen szorongatták. Már Homonnáig lejutottak és Czernovitz felé törtek. (Ma Csernyivci néven város Ukrajna délnyugati részén.) November 22-én reggel feljött hozzám Hazai parancsörtisztje és hozott nekem egy táviratot Hazai parancsával, hogy írjam meg rá a választ. Elolvastam a táviratot. A hadsereg főparancsnokságtól jött s azt kérdezték, nélkülözhető vagyok-e, mert megürült a 38. honvéd gyaloghadosztály parancsnoki állása, azt elfogadhatnám.”

A többit is a hadvezértől tudjuk: november 25-én hajnali fél háromkor Nagybereznán annak a hadseregcsoportnak a parancsnokságát vette át, amelynek akkor fő ereje volt a 38. gyaloghadosztály. Az osztrák–magyar haderő első világháború alatti magasabb parancsnokságainak levéltári ismertetője közli, hogy az 1914. november végén felállított „Gruppe Szurmay”-t (Szurmay-csoportot) két év múltán, 1916 áprilisának végén „Korps Szurmay”-vá, vagyis hadtestté szervezték át. A harctéri alkalmazás során Szurmay parancsnokságáig a csoport, illetve a hadtest az orosz hadszíntéren a 3., a Kárpátokban

a 2., majd a Déli Hadsereg, később az 1. hadsereg, a front északi szárnyán pedig a 4. hadsereg kötelékébe tartozott. Ezt követően 1917 februárjában, azaz amikor Szurmayt honvédelmi miniszterré nevezték ki, a XXIV. hadrendi számot kapta meg, illetve kapta vissza a hadtest. Mint említettük, volt katonái az orosz hadszíntérről az olasz frontra kerültek, a véres isonzói csaták részeseiként harcoltak az 5. hadsereg alárendeltségében az Isonzó fronton, és Szurmay egykori harctéri parancsnoka, Borojević tábornagy hadseregcsoportjának 6. hadseregében lényegében a fegyverszünetig, 1918 novemberéig.

A HADVEZÉRI HARCTÉRI NAPLÓ ELSŐ OLDALAI.

MEGBESZÉLÉS A XXIII. HADTEST VEZÉRKARÁNÁL.

Nos, még háború előtt állt az ország, a világ, amikor Szurmay államtitkár 1914. augusztus 20-án „bizalmas” minősítésű levelet küldött „Valamennyi vármegye és törvényhatósági joggal felruházott város közösségének (vagyis elöljáróságának), továbbá valamennyi rendezett tanácsú város polgármesterének és járás főszolgabírájának – Állomáshelyein.

Bár a mozgósítási teendők nagyobb része a 26. mozgósítási napig befejeződik, előre látható, hogy a közigazgatásnak még több, a mozgósítási és katonai kiegészítéssel összefüggésben levő oly ügyekkel kell majd foglalkoznia, amely megkívánja, hogy az ez ügyekben járatos tisztviselő/jegyző, alkalmazott végezze el ezen teendőket. Ez oknál fogva azokat a közigazgatási tisztviselőket, továbbá azokat a községi elöljárósági tagokat és alkalmazottakat, akik a közös hadsereg, haditengerészet és a honvédség nem tényleges állományába tartoznak, és akik a mozgósítás akadálytalan végrehajtásának biztosítása érdekében a 26. mozgósítási napig polgári alkalmazásukban ezidőszereint meghagyattak, illetve ezen időpontig a bevonulási kötelezettség alól már fel vannak mentve, bizonytalan időre polgári alkalmazásukban továbbra is meghagyom. A miniszter helyett: Szurmay altb., államtitkár.”

A mozgósítási ügyekért is felelős katonai államtitkár írta e levelet a végrehajtásban részt vevő Magyar Királyság elöljárósági tisztviselőinek néhány héttel azután, hogy a Monarchia „már nem béke, de még nem háború” tartalmú jegyzéket küldött Szerbiának, majd legfelsőbb parancs szerint megkezdődött a részleges (1914. július 25-i), hat nap múlva az általános (július 31-i) mozgósítás, s eközben a július 28-án Belgrádba küldött császári és királyi távirat már a hadüzenetről szólt. Ehelyütt nem kívánjuk ismertetni a világégés „senki által sem akart” kitérésének körülményeit, az antant és a központi hatalmak, a végül öt földrészre kiterjedő fegyveres harcokban részt vevő államok szándékait, a legalább az „egyik fél végkimerüléséig” folytatott nagyhatalmi érdekérvényesítés lélektanát. Kötetekre rúgó szakirodalom áll az érdeklődő rendelkezésére arról is, hogy a Monarchia vezérkara végül is milyen haditerveket dolgozott ki egy csupán balkáni hadszíntérré korlátozódó háború, vagy egy kétfrontos, a cári Oroszország ellen is vívandó fegyveres harc eseteire. Ami azt illeti, a háború nem maradt

A SZURMAY-HADSEREGRCSOPORT TÖRZSE AZ OROSZ FRONTON, WOLHYNIÁBAN.

„csak” balkáni, és nem maradt európai méretű sem. Szurmay memoárbeli adatai szerint: „Az egész világ összes élő embereiből csak 10%, azaz kerekén 160¼ millió volt semleges. 12 entente-állam állott 4 középeurópai állammal szemben. A 12 ellenséges állammak kerekén 1½ milliárd élő embere volt és 48 millió harcos katonája, míg a központi hatalmaknak 159 millió embere 22 millió katonával, tehát nem is fele annak a számnak, amit ellenségeink kiállítottak.” Ehhez hozzátette a Nagy Háborút írásban és képekben bemutató, hétkötetes mű zárszavában: „Európát fokozatosan egészen elborította a vész lángja, mely az oroszok, törökök és a gyarmatok harcai révén helyel-közzel átcsapott a többi világrészekre is. A titáni küzdelem fokozatosan mind nagyobb és nagyobb arányokat öltve négy és egynegyed éven át megszakítás nélkül folyt a végkimerülésig a szárazföldön több ezernyi kilométer kiterjedésű harcvonalakon éjjel és nappal, télen-nyáron, a havasokban éppúgy, mint a síkfeldön, de az aknaharc révén itt-amott még a föld alatt is... A tízmillió háborús halottakon kívül majdnem 20 millióval apadt a háborús államokban a születések száma és 6 millióval gyarapodott a halottak száma. Tehát, ha elmarad a nagy vérengzés, mindössze 36 milliónyi emberrel több volna ma a világon és nem volna kerekén 6 millió hadirokkant. Ezekkel a szédületes emberi károkkal párhuzamosan haladt a pusztulás állapotban, anyagban és egyéb értékben. Az egész világháború 1449 milliárd arany márkát emésztett föl; szemben áll az az 5 milliárd arany frank, amit a franciák az 1870–71. évi háború után a németeknek hadisarc gyanánt teljes kártalanításukért fizettek.”

HADMŰVELETEK 1914 NOVEMBERÉTŐL 1915 JANUÁRJÁIG. (ÉLETRAJZI ÖSSZEFOGLALÓ ALAPJÁN.)

Az első világháború kezdetéről, úgy száz év távlatából, alig akad tisztázandó kérdés. Ismert, hogy a szerb hadszíntéren kudarcok sorozata, 230 000 fős embervesztés érte a Monarchia csapatait. Auszria–Magyarország a mozgósítás után néhány nappal, 1914. augusztus 6-án hadat üzent Oroszországnak. Akkor még a vezérkari irodákban is csak kevesen gondolták, hogy a cári haderő a számítottnál hamarabb kap lábra, olyannyira, hogy szeptemberben az Uzsoki-hágónál már magyar földre léptek. Az első, az 1914. szeptember 24. és október 22. közötti orosz betörés során Alekszej Bruszilov tábornok vezette cári csapatok az Uzsoki-, a Vereckei- és a Tatár-hágón, valamint több kisebb szoroson törtek be Magyarországra. A cári hadsereg második, november 17-ei támadása Ung vármegye északi peremének településeit, összesen 83 községet érintett. A harmadik, utolsónak bizonyuló orosz betörés 1915. január 28-án kezdődött. Ekkor Kárpátalja Uzsoktól nyugatra lévő részéről verték ki a cár katonáit a főleg tisztán magyarokból álló csapatok, József főherceg, illetve Szurmay Sándor parancsnoksága alatt.

Ungvár egyik lapja, a Határszél Ujság tudósítása szerint: „Szeptember 24-ike emlékezetes napja lesz ezredéves ősi vármegyénknek. Ekkor rontott be egy kalandra vágyó muszkacapat vármegyénk területére. Dél előtt 10 órától délután 4 óráig szünet nélkül dörögtek az ágyúk a Sianki körüli galíciai fennsíkon Uzsok község felett. Egy magyar és egy osztrák pótszázad és egy népfelkelő hadtápszázalóalj szállott szembe a tulnyomó orosz sereggel. A mieink, különösen a magyar pótszázad vitézül tartotta magát majdnem 7 órán keresztül, de a tulnyomó erő ellen vissza kellett vonulniok. Délután 4 óra felé kezdtek röpülni a srappelvek Uzsok felett... Az orosz csapatok nyomultak befelé Fenyvesvölgyön túl Malomrétig. Rendes csapataink kellő gyorsasággal felvonultak, és 26., 27. és 28-ikán teljesen visszaszorították az ellenséget. Ma már Ung megye területén ellenség nincsen, sőt a mi vitéz csapataink már a galíciai harctéren üldözik a kalandosokat.”

A november 16-a és 17-e éjjel bekövetkezett második orosz betörés után alig tíz nappal Szurmay Sándor altábornagy hadseregcsoportjának sikereiről szóltak a Kárpátok vonaláról küldött vezérkari jelentések és haditudósítások. A történetek a hadvezér a volt vezérkari főnökének könyvéhez írt előszavában idézi: „1914. november havában igen borongós idők szakadtak hazánkra. A leMBERGI csata után hadseregünk visszavonult egészen a Visztuláig. Az ellenség pedig nemcsak üldözte a visz-

A SZURMAY-KERTBEN BALRÓL BRANDECKER FERENC FŐHADNAGY, EGY VASÚTBIZTOSÍTÓ OSZTAG PARANCSNOKA.

szavonulókat, nemcsak körülzártá Przemysl várát, hanem dőngette hazánknak Galicia és Bukovina felé eső határait is... Amidőn átvettem a parancsnokságot, Szakall Kálmán ezredes, e munka (Uzsok hősei 1914 című könyv – a szerz.) írója volt vezérkari főnököm. Ez igen megkönnyítette munkámat nemcsak azért, mert neki már majdnem négyhavi hadi tapasztalata volt, hanem azért is, mert ő ennél a hadseregcsoportnál már hosszabb idő óta dolgozott. Így a csapatokat, azok használhatóságát, az alárendelt parancsnokokat és a hegyes terepet is ismerte.

Ebben a kedvező helyzetben csak egy baj volt. Éspedig az, hogy a hadseregcsoport törzse távolról sem felelt meg. Bár a kitűnő 38. honvédhadosztály törzséből alakult, azonban a segédközegek és az összekötő szolgálat elvégzésére szolgáló felszerelések hiányoztak, sőt hiányzott több szakreferens és a segéderők is. Ilyenformán minden törzsbeli embernek éjjel-nappali munka mellett ezeknek hiányát is pótolni kellett. De ez teljesen nem sikerülhetett. Így a végzett munkáról és előfordult eseményekről szóló napló vezetése is hiányos volt. Ezért kértem én meg már évekkal ezelőtt volt vezérkari főnökömet, Szakall Kálmánt, hogy írja meg ezt a munkát.” (Itt említjük meg, hogy az 1940-ben megjelent kötetet az író, újságíró Vándor Kálmán rendezte sajtó alá és látta el utószóval, ugyanis Szakall időközben elhunyt.)

Nos, ami igaz volt még szeptember utolsó napjaiban, az már nem volt az a második orosz betörés után. Az oroszok, közli Szakall, „negyven-hatvan kilométeres mélységű magyar területsávot foglaltak el. Az elfoglalt terület zsák alakban terült el a határ mentén s e zsákalakú terület legdélibb részén feküdt Homonna és Szinna. Ungmegyében a megye és az Ungvölgy lényeges része állott már megszállás alatt.” Említsük meg, hogy Rónai-Horváth Jenő ezredest, Szurmay ama millenniumi tudományos munkáját elismerő egyik hadtörténészt, kiváló katonát bízták meg egy újonnan felállított alakulatokból álló seregtest szervezésével Désen. Szakall arról is tudatja kései olvasóit, hogy az eredetileg csak az Ung-völgy és a körülötte lévő magaslatok védelmére hivatott hadseregcsoport parancsnoka ekkor báró Karg János altábornagy volt, tőle vette át e beosztást 1914. november 25-én Szurmay. Nem

AZ UZSOKI HŐSI TEMETŐ BEJÁRATA.

sokkal ezután, 1915. január 16-án már ekként tudósított a Délmagyarország: „Őfelsége Karg János báró altábornagynak, aki jelenleg szegedi kerületi parancsnok, az ellenséggel szemben tanúsított vitéz és eredményes magatartásáért a katonai érdemkereszt 2-ik osztályát adományozta a hadiékítménnyel. A legfőbb kitüntetés azokat a nagy szolgálatoakat jutalmazza, amelyeket Karg báró az Uzsok körül lefolyt harcokban teljesített.”

Az összeomlás után húsz évvel az Ujság hasábjairól került a publikum elé a „generális Apponyi tér 1. második emeleti lakásán tett megrendítő vallomása”. Érdemes erre itt időt szentelnünk. „Mi mindenre emlékszik Szurmay Sándor báró, aki a háboru legszörnyűbb, legkegyetlenebb idejében Magyarország kapuját védte. Milyen drámai emlékei lehetnek! Miért nem írja meg memoírjait? A tábornok feláll az íróasztalától. A szoba sarkában üvegajtós szekrény áll, kinyitja, a könyvszekrény aljáról rengeteg irat közül kihuz egy borítékot.

– Memoirokat nem írtam, de megörökítettem az uzsoki harcok történetét.

Az volt a szándéka, hogy az uzsoki harcokról szóló vallomása csak halála után kerüljön nyilvánosságra. A borítékon a tábornok karakterisztikus betűivel rajta is áll: »Hattyudalom. Asservándó halálom utánig.« Megengedi azonban, hogy belenézzünk, átolvashassuk ezt a megrendítően szép, irgalmatlanul őszinte hattyúdalt...» A tudósító szerencsénkre idézte is a tábornoki hattyúdalt. Ekként: „Igen tanulságosak az uzsoki téli harcok alatt 1914–15. évben lefolyt események és tapasztalatok, amelyek abból eredtek, hogy nemcsak az ellenséges fegyverek okozta veszteségekkel, hanem a fagyos hideg pusztításaival is kellett számolnunk és azokkal megküzdenünk.” Szó szerint idézhetnénk tovább a cikkbeli sorokat, de már a Hadtörténelmi Levéltárban fennmaradt, A magyar katona a Kárpátokban munkacímmel ellátott (a mégiscsak napvilágot látott memoárkötet alapjául szolgáló) kézírattörredék alapján, szövege ugyanis szemlátomást megegyezik a kötetével, így okkal vélhetjük, ezt láthatta akkoriban az Ujság munkatársa. Annyit persze hozzátehetünk, hogy a levéltári oldalakon az írás előrehaladtát jelző datálások is láthatók: „Mátyásföld, 1930... 1937. VI. 10.” Minderről újabb

adalékokkal szolgál a Pesti Napló, ama „megrendítő vallomás” előtt, még 1933. április 16-án megjelent „beszélgetése a 72 éves Szurmay tábornokkal dolgozósobájában, amelynek falai telve vannak a legszebb vadásztróféakkal, szarvas- és őzagancsokkal, de olyan példányokkal, aminőkkel ebben az országban csak kevesen dicsekedhetnek...

– Kérem, memoárokat nem írok. Van ugyan rengeteg feljegyzésem a háborúból is, meg a monarchia utolsó napjaiból, de nem publikálom őket. Ezek itt maradnak, majd a vőim, ha akarják, feldolgozzák.”

A hadseregparancsnok memoárkötetének idilli leírásából most ismerjük meg a véres harcok egyik helyszínét. „Uzsok egy kis falu a Kárpátok magyar határgerince alatt, 561 méter magasságban a tengerszint fölött, az Ung völgyében fekszik, alig néhány kilométerre az Ung forrásától. A falun át vezet a nagy ungvölgyi műút számtalan kanyarulatban a határgerincen át, vagyis az Uzsoki hágón át Galíciába. A határgerinc vonalában fekszik az Uzsoki hágó 889 méter magasságban, melyet tévesen szorosnak is neveznek. A hágótól nyugatra, 3 kilométerre az Opolonek hegy csúcsa (1200 m), keletre pedig a Beskid (1012 m). Ezek nyúlványai alkotják a hágót. Uzsok nagy jelentősége annak tulajdonítható, hogy hasonló (hadí célra is használható) út alig áll a hadvezérek rendelkezésére.”

A Magyar Királyság kárpáti gránicáért vívott véres küzdelmek első sikerének hírére a „jóságos főnök” honvédelmi miniszter „Szurmay altábornagy, feldpost 23 Nagyberezna” címre nyomban táviratot küldött: „Tűzkereszttséghez és első sikerhez szívből gratulálok. Hazai.” A jókívánság a november végi sikeres támadásért „járt”, amikor is az „orosznak Homonnánál és Szinnánál forró lett a talaj a lábuk alatt, és a XXIV. hadrendi számú hadtestük csak a magyar határon túl állt meg újból.” De ide kívánczik Szakall Kálmán könyvéből november 25-e története, mikor is a hadvezér hajnali fél háromkor átvette hadseregcsoportjának parancsnokságát. „Szurmay altábornagy mindenekelőtt néhány órára lepihent. Pihenés után a kora reggeli órákban autóba szállt és kiment Kiskolonra, az Attems-csoport parancsnokságához. Csak néhány percnyi utat kellett megtennie, máris találkozott gazdátlanul cselengő bécsi népfelkelőkkel s így már az első percben kóstolót kapott azok harci értékéről. Ugyancsak

AZ UZSOKI HŐSI EMLÉKMŰ AZ 1940-ES ÉVEK ELEJÉN.

alkalma volt belátni az 56. hadosztály szervezeti hiányosságaiba is. Ezt a parancsnokságot harcállásán, a Kiskolontól északra fekvő magaslaton találtuk meg. Rendkívül kedvezőtlen fekvésű pont volt. Mi semmit sem láttunk a teljes erdővel borított harcterületből, ezzel szemben az ellenséges tüzéség azonnal észrevett és kiadós tűz alá vett bennünket. Szurmay Sándor báró altábornagy itt kapta meg frontszolgálata legelső órájában a tűzkeresztséget.”

A hadseregcsoport vezérkari főnöke teljesítette parancsnoka óhaját. Naplójából negyedévszázad múltán sem hiányzott ez az esemény, s így értesülhettünk egy kevésbé hivatalos tűzkeresztség történetéről is. Kövessük tovább az uzsoki szálakat. Segítségünkre lesz ebben Szurmay egyik fennmaradt „lektori” kiegészítése. Gerbert Károly altábornagy (a Hadtörténeti Levéltár egykori igazgatója) kéziratának „I., II., III., IV. részéhez” fűzött „zárószó”, a limanovai hadi sikerekig szóló „feljegyzés” újabb hadvezéri kiegészítéssel szolgál harctéri vezényeltetéséhez.

„Bár mint a 38. hadosztály kinevezett parancsnoka mentem 1914. november 24-én a frontra, egy napig sem voltam ezen hadosztály parancsnoka. Első naptól kezdve mint az Ungvölgyi hadseregcsoportot december 6-áig, majd pedig december 8-tól a Bártfa–Neusandez–Gromnik–Tuchow vidékén működő, hadtest erejű csoport parancsnoka működtem. Kétségtelen, hogy oly sokoldalú, változatos és nehéz munkája, aránylag ilyen rövid idő alatt, mint nekem, igen kevés magasabb parancsnoknak jutott osztályrészül a nagy háborúban. Különösen kiemelendő e tekintetben az 1914. november 25. és december 12. közé eső alig három hét. Figyelembe veendő ezen hadműveletek elbírálásánál, és az alparancsnokok munkájánál, hogy az Ung völgyében igen kedvezőtlen út-, terep- és időjárási viszonyok mellett aránylag sok, egy egész hadsereg létszámát elérő, de legnagyobb részt csak másod-, sőt harmadrendű szolgálatokra hivatott, hevenyészett csapatokkal Bártfánál, Limanovánál, és később pedig felénél nagyobb, csak gyengébb minőségű és fogyatékos csapatok állottak a rendelkezésemre.”

Itt utalnunk kell a már idézett, monarchiabeli magyar tábornoki életrajzokat összegző kötetre. Ausztria–Magyarország szárazföldi haderejében az első világháború idején egy vezérőrnagy által vezetett dandár létszáma 6-8000 fő, egy altábornagy vezette hadosztályé 15-20 000 fő, egy ugyanazon rangosztályba tartozó gyalogsági tábornok, lovassági tábornok és táborszernagy vezette hadtesté vagy hadseregé 30-40 000 fő, egy vezérezredes által (1915 májusától) vezetett hadseregé 100-200 000 fő, míg egy tábornagy hadseregcsoportjáé több százezer fő volt. Mint arról a memoárkötet tudósít, „Uzsoknál, amikor 1915. január végén utoljára és végkép kiszorítottuk az oroszokat az országból és a hágó előtt elterülő galíciai fennsíkon ástuk be magunkat... átlagban 100 000 emberből állott hadseregcsoportom élelmezési létszáma.”

Álljon itt egy idézet az Ung hasábjairól is. „1915. március 21. Hadi prófunt. A hadügyminiszter (báró Hazai Samu – a szerz.) legújabb rendelete alapján a harctéren levő katonáinknak naponta a következő táplálék jár ki: 400 gramm hús, 700 gr. kenyér vagy kétszersült, 30 gramm só, fél gramm bors, hat deci magyar bor délben, ugyanennyi estére, 140 gramm pipadohány vagy ennek ellenértéke, 10 darab cigaretta. Ebből is látszik, mekkora figyelemmel van a hadvezetés minden egyes ember szükséglete iránt.” De most folytatódjék az amúgy Mátyásföldön, 1932. július 6-án, Szurmay altábornagy aláírással keltezett „zárószó”.

„Kétségtelennek tartom, hogy az oroszok elfutása Homonna, Szinna vidékéről (vagyis a Hazai miniszter elismerését kiváltó tűzkeresztség helyszínéről), és hazánk e részének kiürítése kizárólag csak a november 27-én Méhesfalvára történt betörésünk folyománya volt. De épp oly kétségtelen, hogy ez után csapataim december 4-éig az Ung völgyéből is kiszorították az oroszokat, és ezzel felszabadították hazánk ezen részeit is az inváziótól.

Bártfánál és attól keletre a hadseregpáncsnok még december 8-án az oroszokat állásukban vélte. Azért rendelte el a támadást Nagy tábornok hadosztályával az oroszok bal szárnyára. Én is ezért ren-

deltem a Kornháber hadosztályt a Tyliczi hágón túl az oroszok oldalába, sőt másnapra tervbe vettem a nyomás folytatását a hátukba. Mily óriási sikere lett volna ezen akciónak, ha a 3. hadsereg parancsnokának feltevése nem téves.

A limanovai harcok alatt csapataink gyors megjelenése az oroszok hátában, nem maradhatott hatás nélkül, hisz teljesen lekötöttük a limanovai döntésre hivatott csapataikat. Ez és a 6. hadosztály harctéri megjelenése 11-én tette forróvá a talajt az oroszok lába alatt, akik tudtunkkal december 11-én este 11 órakor Limanovánál, veszélyeztetett bal szárnyunkon még állásaikban voltak, és az éj folyamán kezdték meg visszavonulásukat. Csak számtalan kedvezőtlen mellékkörülmény és a szomszédok támogatásának teljes elmaradása gátolta meg sikerünk teljes kiaknázását néhány orosz seregest elfogásával, amire az adott helyzetben természetesen szívvel lélekkel törekedtünk.”

Limanova Krakától nem messze fekvő kisváros, amely az orosz „gőzhenger” betörésének megállítására kapott kiemelt katonai jelentőséget. Julier Ferenc katonai szakíró hadtudományi kötetét idézzük: „... válságos helyzetben virradt fel a csatadöntés napja: a december 11-e. Ezen a napon a seregesoport az egész vonalon védekezett. Most már csak Hadfy altábornagy gyaloghadosztályának Tymbarok-ra előző nap beérkezett és Slopnice-re vonult végdandára (a Molnár honvéddandár), valamint Szurmay hadteste dönthette el támadásával a csatát.” A történetet Molnár Ferenc haditudósító folytatja. „A huszárokra úgyszólván nagy szükség volt. Limanowa mellett a hadvezetőség hirtelen csinálta a védővonalat, amelyet tartani kellett mindhalálig, amíg Artz tábornok meg nem érkezik. Már akkor egymás után kapaszkodtak fel ide Tymbarok felé Artz tábornok vonatai, jöttek már Hadfy kassai honvédei, a Molnár-honvédek, a Daubner-honvédek, már a galíciai völgyekben szuszogtak velük a vonatok, de még messze voltak. A szomszédban Roth tábornok nagyszerűen tartotta magát, Szurmay tábornok egyenesen a budai íróasztal mellől rohanást jött seregével Magyarország felől, már minden meg volt szervezve, már szorult a gyűrű az orosz körül – csak, az Istenért, ezt a szegény Limanowát tartásátok az utolsó emberig, hogy itt keresztül ne jöjjön az orosz. A vezérkar egy kis vonalat húzott a térképen Limanowa mellett, ez volt az élet és halál vékony kis vonala, ebbe a vonalba feküdt bele mindenki, aki a környéken volt: Nádasdy-huszár, tízes huszár, jász-kun huszár, szegedi honvédhuszár, néhány gyöngye gyalogos formáció, egy csomó pionír, egy csomó katonai munkás...” Egészítse ezt ki Julier kötetének előszava: „A Limanowa-i csataterén magyar vezetés és magyar hősiesség győzedelmeskedik. A hadászati teljes győzelmet a Szurmay magyar hadtest aratja, amely a Duklai horpadás felől nyomul elő, és az oroszok hátába gyakorolt nyomással azokat észak felé szorítja el.”

Idézzük fel, mivel és milyen indoklással kívánta elismerni a fenti, „igazán magyar” harctéri sikerekre „szívvel-lélekkel törekvő” csapatok parancsnokát a cs. és kir. 3. hadsereg parancsnoka, Borojević tábornagy. „Szurmay altábornagy egy időre átvette a 38. honvéd gyaloghadosztály parancsnokságát, amikor az ellenség a Beszkideken keresztül betört Magyarországra és Homonnáig előnyomult. Ezzel egyidejűleg hadseregesoportja ellen oldalról és hátulról érkező támadást is visszavetett. Szurmay altábornagy csoportjának utóbbi feladata lezárult, amelyet dicsőn véghezvitt. November 28-án elfoglalták Szinnát és az észak felé vonuló ellenséget energikusan követték.

December 2-től Szurmay altábornagy az Uzsoki-hágó elleni hadműveleteket vezette és két napon belül a hágó állásainak elhagyására kényszerítette az ellenséget. A kialakult új helyzetben később a hadsereg bal szárnyán egy 20 zászlóaljából, 7 eszkadronból (lovasszázadból) és 6 útegéből álló csoport parancsnoka lett, kiválóan bizonyított vezetőként, amikor a Neusandec elleni előretörést vezette, és ezáltal döntően be tudott kapcsolódni a 4. hadsereg harcaiba.

E dicső teljesítmény alapján Szurmay altábornagy olyan tábornok, akire minden feladat nyugodtan rábízható, és meggyőződésemre a legfelsőbb elismerésre (az Osztrák Császári Vaskorona Rend II. osztálya, hadiékítménnyel kitüntetésre) javaslom. Bártfa 1914. december 22., Borojević gyalogsági tábornok.”

A javaslatától eltérően végül a Katonai Érdemkereszt II. osztálya (a hadiékítménnyel) került elsőként Szurmay háborús elismeréseinek sorába. Nos, „számos rákosszentmihályi és rákosvidéki egyesület és testület hivatalos lapja”, a Rákos Vidéke 1915. február 21-én írta: „Szurmay Sándor altábornagy, mint a kárpáti seregeink egyik vezére sok dicsőséget szerzett a harcztéren, amiért magas királyi kitüntetésben részesült. Az altábornagy állandó mátyásföldi lakos, s mint ilyen a helybeli és környéki lakosságának méltó büszkesége. A mátyásföldi társadalom és Czinkota község vezetői igen szép díszes lapon üdvözölték Szurmay altábornagyot sikerei s kitüntetése alkalmából s az üdvözlő iratot Huszka Gyula főjegyző a vitéz generális Budapesten tartózkodó nejének adta át.”

Az előjárósági ülések jegyzőkönyveiben eme elhatározásnak nincs nyoma, a „válasz” viszont mindenképp utal az előzményekre.

„Czinkota nagyközség érdemes közönségének! Czinkota, Budapest mellett.

Felséges urunk és királyunk részéről a hadjárat folyamán kifejtett tevékenységemért történt legkegyelmesebb kitüntetésem alkalmából – ki majdnem két évtized óta rajongó nyári lakója ezen nagyközséghez tartozó Mátyásföld nyaralótelepnek – művésziesen kiállított üdvözlő iratával volt szíves megtisztelni.

Hálatalt szívvel nyugtázom ezen, reám nézve felette becses megtisztelő irat átvételét, mely ékesen szól amellett, hogy a hozzám oly közelálló nagyközség ezen kitüntetésem nyomán fakadt nagy örömben nemcsak őszinte szívvel osztozik, hanem sorsom iránt is a legmelegebb érdeklődéssel viseltetik.

Méltó büszkeséggel tölt el az elnyert legfelsőbb kitüntetés és az e fölött érzett örömnél csak a feltétlen bizalmam, tántoríthatatlan hitem a mostan folyó nagy események dicső és sikeres lezárásában lehet nagyobb, mert a hol apraja-nagyja, nem katona és katona oly lelkesedéssel áll a haza védelmének, a reánk tört ellenség leküzdésének szolgálatába, mint nálunk, ott a siker nem maradhat el, ott az igazságos ügyünk csak dicsőséges békével zárulhat!

Amidőn a nagyközség érdemes közönségét kérem, hogy a velem szemben tanusított meleg érdeklődésért és megtisztelő figyelemért hálás köszönetemet és hazafias üdvözlőmet fogadni szíveskedjék, egyúttal el nem mulaszthatom megkeresni az iránt is, hogy ezen köszönetemet özv. Beniczkyné, szül. Batthyány Ilona grófnő Ő méltóságának, a Magyar Gazdasszonyok Orsz. Egyesületi Leánynevelőnek, a Földműves Gazdák Körének, valamint a Mátyásföldi Nyaralótulajdonosok Egyesülete, az Ujmátyásföldi Ház- és Telektulajdonosok Egyesülete, Ehmann- és Huszka-telep és Sashalmi Szépészeti Egyesületnek is közölni szíveskedjék. Északi harcstér, 1915. február 20-án. Szurmay s. k. altb.”

E mátyásföldi sajtóvisszhangnál utaljunk egy rejtélyre. Szurmayt levéltárban őrzött életrajzai, de még a Bécsben fennmaradt iratai is „Cinkota/Mátyásföld” díszpolgáraként tüntetik fel, ám az előjárósági jegyzőkönyvekben, akárcsak a helyi újságokban ennek nincs semmi nyoma. Azaz, egyszer felcsillan a remény, amikor is a Rákos Vidékében megjelent a hír: „Vasárnap a déli órákban nagyszámu hallgatóság figyelte községünkben vitéz báró uzsoki Szurmay Sándor gy. tábornok, ny. honvédelmi miniszter rádió-előadását. Báró Szurmay bevezető szavaiban megköszönte díszpolgárnak történt megválasztását, majd megemlékezett a világháború idejében az uzsoki hágónál lefolyt több napos véres magyar–oroszc satákról, kegyelettel adózott az ott elesett hősök emlékének, végül meleg szavakkal köszöntötte a hazatért felvidéki lakosságot.”

S mivel a hírt egy helyi lap közölte, kézenfekvőnek látszott, a hadvezér Cinkota/Mátyásföld közönségének mond köszönetet. Nem így történt. Íme Szurmay kéziratként fennmaradt „rádió-előadása”, illetve annak „vágott változata”.

„Kárpátalja visszatérés. Rádió előadás. 1939. április 23. (Az „öröknaptár” szerint ekkor valóban vasárnap volt.) Kedves ruszin testvéreim! A világháború elején és a háború befejezésétől napjainkig,

Ti kedves testvéreim az összes nép közül a legtöbbet szenvedtétek. A harcra termett és hős férfiak a fronton, az otthon maradottak nagy része az oroszok betörései és pusztításai, mindannyitok pedig a 20 évi kegyetlen elnyomás alatt... Védjük Ruszinkot egy 40-50 kilométeres fronton, az Uzsoki hágótól jobbra-balra, és ez volt talán a legkeservesebb idő, amit, kedves testvéreim, átéltetek egészen 1915. május 8-ig (Az uzsoki „húsvéti harcok” befejezéséig – a szerz.). Ebben az időben ötlött oly megrendítően a szemembe a kimondhatatlan nélkülözés és szenvedés, amely az otthon maradottakra szakadt. Egyik napon kiléptem a hajasdi finánczházból, ahol szűkebb törzsemmel el voltam helyezve, és az udvaron láttam egy asszonyt, aki jókora kosár tojást hozott egy hegyi faluból, és kért cserébe érte egy maroknyi sót, mert hónapok óta sótlan kenyeret és ételt esznek. Persze nemcsak megfelelő mennyiségű sót kapott az asszony a tisztí étkedétől, de egyuttal Stich jegyzővel értekezve megtudtam, hogy ezen kívül kenyérré való, fűszer és egyebek is elfogytak már. Ezen cikkeket azután állandóan hozattam és vagonszám szétosztattam. Érthető volt ez a helyzet, mert amíg az Ungvölgyben voltak csapataink, megszűnt minden magán közlekedés és így a kereskedelem is, tehát nekünk kellett gondoskodni a szükségletek kielégítéséről.

Április 12-ig a védelmi vonalon a magas hegyekben még szibériai hideg és hófűvás volt. Akkor dúltak a legborzalmasabb harcok, és pedig április 2-től 28-ig. De a hó közepén már napot kaptunk az addig mindig ködös és szürke völgyben, úgy hogy a hó is hamarosan elolvadt ott. Ekkor történt számomra egy kedves és lélekiemelő csoda. Sokat jártam a völgyet, de soha, sehol nem láttam egy vágómarhát sem. Amint azonban az első zöld füves folt látható volt a völgyben, egyszerre itt is, ott is előkerült egy-egy község egész marhacsordája, és legelt. Nekem egyénileg azért volt oly kedves ez a dolog, mert bár akkor voltak a legerősebb orosz támadások a Przemysl eleste után ide irányított orosz hadsereggel is, mégis a ruszin testvéreim, bízva abban, hogy már mi nem eresztjük be többé az ellenséget, bátran hozták a legelőre az állatokat.

Egy másik kedves emlékem, megválasztásom Ungvár díszpolgárává, ami nekem nagy örömet szerzett, lévén az a legszebb kitüntetés, amely embertársaink részéről bennünket érhet.” A Határszél Ujság 1916. május 8-án e legszebb örömről írta: „Ungvár városa és a vármegye igazán annyi sokat köszön ennek a zseniális, izig-vérig magyar tábornoknak, hogy (az 5-ei közgyűlésen – a szerz.) a díszpolgárrá való választásával Ungvár város csakis önmagát tisztelte meg.”

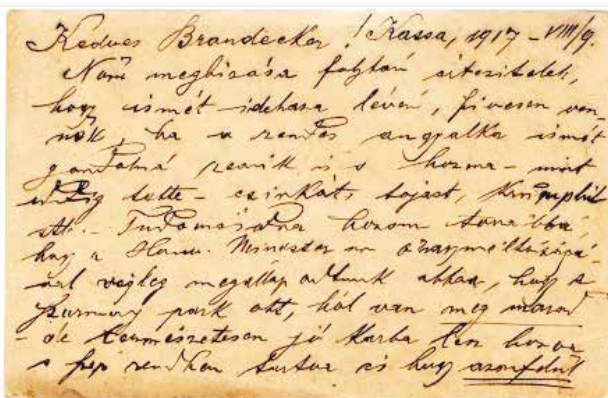
Most időzzünk el egy pécsi 19-es zászlóaljbeli népfelkelő (író-újságíró), Berkes Imre főhadnagy „idevágó” hajasdi emlékeinél. „Hajasad valóságos látványosság. (Az Ung felső folyásától a völgy felé, Uzsoktól, de Nagybereznától sem messze járunk – a szerz.) Nyüzsgő barakkváros lett belőle a hosszú téli és tavaszi harcok során, volt élelmezőállomása, kórháza, péksége, marhatelepe, löszerparkja, sokféle javítóműhelye, kaszárnyája a csorbadombi uton s tisztí barakkjai, amelyeken vidám felírások árulják el a jó kedvet: Jaguár-villa, Központi kávéház, Nemzeti kaszinó, Jolán-lak, ilyen és ehhez hasonló nevű szürke faházakból indultak a tiszték véres útjaikra, hogy visszaűzzék az oroszokat. Itt székelt vezérkarával együtt hónapokon át Szurmay. Az Ung partján áll, szemben a vasúti állomással Szurmay emeletes barakkpalotája. Most csendes és szótlán, ablakai és ajtajai árva, csak egy szál katona őrzi a híres palotát, ahol annyi okos és célszerű terv fogant meg végrehajtásra a magyar vezér agyában. A vasúti sinek és a barakkház között hevenyészett kert, gondosan összehordott pázsittéglákkal kirakva, kívül ezzel a felírással: Szurmay kert. Esténként s kora reggel itt látták egymagában sétálgatni Szurmayt a falu lakói, akik a nagy tábornok tiszteletére a kert közepére termésköböl hatalmas piramist hordtak össze, az egyik oldalán csiszolatlan, de lesimított felülettel, ide írják majd rá a háború végén arany betűkkel Szurmay Sándor nevét. És talán azt is, hogy mikor tagadta meg a visszavonulást, s hogy tartotta keményen frontunkat a tavaszi hónapokban az oroszok woloszatei részletsikere után. És talán azt is, hogy az események igazolták Szurmay bátor és energikus elhatározását.

A hajasdi görög-katolikus templom előtt van Csermák ezredes porladó sírja. Körülötte orosz és a mi véreink füvel benőtt sírjai. Uzsok híres védőjének porai fölött virágok, Szurmay altábornagy és a 75. honvédegyalozezred tisztikarának koszorúi boronganak. Meghatva állunk a magyar ezredes sírjánál, akit ez év januárjának első napján az oroszok temettek el egy legendás, de a túlerő miatt balsikerű roham után. Fakeresztjén kettős felírás. Az egyiket az oroszok vésték egy fényezett szekrény lefűrészelt darabjára így: † Janusz Gzermak 915 I. I. (valójában: Csermák Mihály ezredes.) A másikat, amely kicsiny réztáblán örökíti meg a nevet, ezredének tisztjei erősítették a keresztre, amikor Hajasd újra (január közepén, a Szurmay-csoport ellentámadása során) a kezünkbe került.”

A falut és környékét 1915 januárjának közepén, ellentámadással vették vissza a magyar csapatok, de most hagyatkozzunk a hadvezér memoárkötetére: „Nagy Pál tábornok bevonult az Ung-völgybe (1914. november 29-ét írtak akkor), és ott átvette a 38. hadosztály parancsnokságát. Az előnyomulást az itt lévő Eck nevű orosz csoport ellen (két gyalog- és egy lovas-hadosztály, vagyis nyolc gyalog- és négy lovasezred), tehát kétszeresnél nagyobb túlerő ellen akként rendeltem el, hogy túlszárnyalva az Ung-völgyet szegélyező magaslatokon lévő orosz főerőket, azokat hátba kaphassuk. Így állandóan oldalát veszélyeztetve, az orosz december 4-ig folyton visszavonult, és e napon az Uzsoki-hágótól északra és délre fekvő magaslatok már kezeinkben voltak. Ekkor jött a parancs, hogy onnan minden nélkülözhető csapatot december 5-ére az ungvölgyi vasúthoz kell irányítani, mert elviszik a 3. hadsereg balszárnyához Bártfa vidékére. Az Ung-völgyben hagytam Csermák ezredet hét zászlóaljjal, néhány üteggel és lovassággal...” Ama keresztet a hős katona, Csermák ezredes emlékét ápoló szülőváros, Baja múzeumának jóvoltából ma is láthatja az érdeklődő közönség.

Mindehhez itt tegyük hozzá: a hadvezér e harctéri események során szerzett, s élete végéig ki-kiújuló tüdőgyulladásáról írta negyed évszázad múlva, hogy „Én a páncélvonatban meghűlve, lakásomon ágyból irányítottam csapataimat...” De erre még később visszatérünk.

Száz év távlatából is a kérdés kérdés marad: vajon a Szurmay-kert legenda-e? Szerencsénkre a munkácsi születésű, Budapesten élő Baranyi Elek igazi meglepetéssel szolgálhatott. A család nemzedékrendjének kutatója ugyanis annak a bizonyos Brandecker Ferencnek az ükunokája, aki segéd-

BAJTÁRSI HÍRADÁS A SZURMAY-PARK ÉS A SZURMAY-TEMETŐ SORSÁRÓL.

jegyzőként és anyakönyvvezetőként, később nyugdíjazásáig már jegyzőként dolgozott a Munkácshoz közeli Beregsárréten (Kálnikon). S mint írja: „A Nagy Háború kezdetén ükapám az Uzsoki-hágónál főhadnagyként szolgált a Szurmay-hadseregcsoport vasútbiztosító osztagánál. A háború után továbbra is Beregsárréten élt családjával, ám már Csehszlovákiában. Érdekes, hogy ezek után is jegyző maradhatott egy újonnan alakult szláv ország falujában; erre magyarázat lehet a szakemberhiány. 1938 novemberétől 1939 tavaszáig a Kárpátaljai Autonóm Terület, utána a Magyar Királyság polgára lett. 1945-től – akarva akaratlanul – egy következő szláv nyelv elsajátítására kényszerült. A bácskai sváb ükapám 1953-ban hunyt el a »szovjet« Munkácson.”

Brandecker Ferenc, 1914. augusztus 4-én bevonult népfőlkelő főhadnagy, a m. kir. vasútbiztosító osztag parancsnokának relikviáit, dokumentumértékű fotóit ükunokája könyvünk rendelkezésére bocsátotta. Az előző oldalakon közölt felvételek tanúsága szerint valóban létezett ama kert, benne a terméskő piramis, és a ránk tekintő vasútbiztosító osztag egykori katonájának emléke előtt ma is meghajthatjuk fejünket. Tekintetes Brandecker főhadnagy úrnak pedig Kassáról, 1917. augusztus 9-én levelezőlap érkezett Hajasdra: „Nőm megbízása folytán értesítelek, hogy ismét idehaza lévén, szívesen vennék, ha a rendes angyalka ismét gondolná reánk is s hozna – mint eddig tette – czinkát, tojást, krumplit, stb. Tudomásodra hozom továbbá, hogy a Honv. Miniszter úr önmagyméltóságával (azaz Szurmay Sándorral) végleg megállapodtunk abban, hogy a Szurmay park ott, hol van megmarad – de természetesen jó karba lesz hozva s szép rendben tartva és hogy azonfelül a Szurmay temetőt is ott fogja Greiszhaber alezrd. úr át telepíteni /:az állomással szemben:/, hól én azt annak idején személyesen kijelöltem itt. Te szíves voltál 2 fénykép felvételen feltüntetve is nekem elküldeni. Jó lenne e helyet e célra kissé már előre nivellálni úgy, hogy Uzsokra is és Ungvár felé is lejtje legyen. Szervusz! Üdvözlő Mestitzer A.” A Szurmay-temető kapcsán inkább csak vélekedhetünk: a hadvezér idején kialakított, ma már fel nem lelhető temetőről írt Brandecker főhadnagy üdvözlője. Ama uzsoki temetőről és a manapság inkább ismert hősi emlékműről írta a hadvezér az akkori harcokat felidéző egyik összefoglalójában: „Azóta, amióta Uzsok vidékéről is végkép elűzhettük az oroszokat, 22 év telt el. A nyugodtabb idő beköszöntével kegyeletes kezek dr. Benda Ottó uzsgorodi (ungvári) ügyvéd, a közös 7. gyalogezred tartalékos tisztje kezdeményezésére az uzsoki hágó közelében lévő hősi halottak sírjait a hágóra telepítették át és szépen elrendezve, a már ott lévő sírokkal együtt haditemetőt létesítettek, melynek közepén egy szép kőpiramis hirdeti a hősi halottak örök dicsőségét. Az emlékművet 1934. szeptember havában ünnepélyesen leplezték le. Az emlékművön magyar szöveg is van: »Ezt a katonatemetőt az orosz hadvezetőség alapította 1914 őszén. A világháború befejezése után a környéken lévő sírok ebbe a temetőbe lettek áthelyezve. 6 orosz, 6 osztrák–magyar katonatiszt és 351 orosz, osztrák–magyar katona alussza itt örök álmát. Emlékük őriztessék tiszteletben.« Én láttam ezt az orosz temetőt 1914 telén azon a helyen, melyen most az emlékkő áll. Négy-öt, a görögkeleti vallásúaknál szokásos 3-4 méter magas fenyőfakereszt és azok mellett néhány kisebb keresztből állott ez a temető, minden kerítés nélkül.” Nos, a Budapesten élő Kovács Sándor szakíró, kárpátaljai helytörténész könyvünk számára átadott egy helyszínen készült fotót, melyen csak magyar és német felirat látható. Az Ung és a Latorca ölelésében című kötetében pedig közli: „A temető sírhantjai között 1934. szeptember 29-én emlékeliszket avattak. Az obeliszk a temetőbejárat felőli, szemközti oldalán cseh nyelvű, a magyarországi oldalon orosz, a galíciái oldalon pedig magyar nyelvű emléktábla (a hadvezér által imént idézett vésett szöveggel) hirdette féltőn az ártatlan hősök emlékét... Hátul egy cseh nyelvű tábla Kárpátalja 1933–35 közötti kormányzójának, Antonín Rozsypalnak állított emléket. A két cseh nyelvű táblát ma már nem találjuk.”

ENGEDETLENSÉGÉRT KÖSZÖNET

A fenti tudósításokból, visszaemlékezésekből egyre inkább kirajzolódnak Szurmay és katonáinak harctéri hőstettei, ádáz küzdelmeik harctéri színhelyei. A kontúrokat erősítsük meg néhány újabb epizóddal. A hadvezér memoárkötetében írta: főhadiszállásuk életében az hozott némi változást, ha megjelent náluk egy-egy újságíró, író, szobrász vagy festőművész. Szerencsénkre memoárkötetében két művészt is említ, akikről az akkori Uj Idők oldalain pótolhatatlan értékű adalékok maradtak fenn. Így egy fotó az 1916. január 16-i számban, melynek kép-aláírása tudatja: Bodoly vezérkari százados örökítette meg, amint „Lányi Dezső szobrász Szurmay altábornagyot mintázza az északi harctéren.” Egy másik, 1917. január 21-i lapszám pedig egy fénykép erejéig arról tudósít, hogy „Pór Bertalan festőművész festi Szurmay altábornagy hadtestparancsnok arcképét az északi harctéren.”

„Igen kedves látogatónk volt Ernst Morath nagyon jónevű német katonai író” – folytatja visszaemlékezésében Uzsok hőse – „aki Unser gemeinsamer Krieg című munkájában meglepő közvetlenséggel írta le törzsem életét és munkáját Hajasdon.”

E közvetlen hangú, A mi közös háborunk című munkát (az Aradon megjelenő) A Hadsereg 1915. szeptember 10-i, 13–14. számából ismerhette meg a publikum. Morath Ernő, „szolgálatonkívüli viszonybeli porosz kir. őrnagy”, a Berliner Tageblatt katonai szakírója elismeréssel ecsetelte a hadseregcsoport harctéri helytállását, kitartását, tudását. Példaként említve, miként járt csodájára annak mindenki, hogy amikor az orosz csapatok visszavonulásuk közben utakat, vasúti hidakat pusztítottak el, Szurmay és katonái „a föld alól előteremtett” tábori vasutakkal segítettek magukon, amelyek „1:10 arányú meredekségű” hegyoldalon át vezettek. Az alföldről származó igavonókat, lovakat és ökröket nagy hozzáértéssel idomították a hegyi utakhoz, s csodával határos módon tették folyamatossá az utánpótlásukat. Az elismerő szavakból kijutott a hadvezérnek is: „Szurmay altábornagy majdnem kicsi alak, tele fegyelmezett elevenség-gel... Mikor ismét a hadseregbe lépett (vagyis, miután a harctérre kérte magát), az volt az első dolga, hogy egy, az oroszokkal vívott harcokban erősen megtépett hadosztályt talpra állítson. Néhány hét

A HADVEZÉR KITÜNTETI AZ 58. GYALOGEZRED LEGÉNYSÉGÉT.

NÉPMULTSÁG A TARTALÉKNÁL ZABOLOTCY MELLETT.

alatt a csapatai már az ő egyéniségére voltak szabva... mindazt, amit a háborúról elmondott, az önzetlen szerénység jellemezte. Dicsérete csak tisztjei, csapatai és az ellenség részére volt...

Tökéletlen lenne az uzsoki szoros órének rajza, ha nem pillantanék a kedélyébe. Katonai körökben azt a felfogást vallják némelykor, hogy olyan emberek, akiknek sok a kedélye, azok nehéz háborus feladatok végrehajtására alkalmatlanok. Ez tévedés. Egy levelet adtak át az altábornagynak. Egy női arcképet vett ki belőle. És az atya szeme ezután oly bensőséggel tapadt a szamaritánusi tevékenységnek élő fiatal leányka vonásain, hogy önkéntelenül is arra kellett gondolnom, milyen puha ember volt Moltke (német tábornok) a magánéletben. Hozzá hasonlóan értett azonban ez a főparancsnok is ahhoz, hogy érzelmein uralkodjék. Tovább adta a fényképet tisztjeinek és azok ellenség megszokta szeméi, meleg részvétellel osztottak az atya örömeiben.” Szurmayról, az emberről így hát ismét megtudhattunk néhány adalékot, amihez csupán azt tesszük hozzá, hogy mind felesége, mind pedig Edit lánya a vöröskereszt segítő munkájának ismert résztvevői voltak. A Budapesti Hírlap 1914. szeptember 25-én például arról tudósít, hogy „a magyar királyi Ludovika Akadémiában a Magyar Vörös Kereszt Egyesület megbízásából Navratil Dezső dr. egyetemi tanár ápolónői tanfolyamot rendezett, a melyen hetvenegy honvéd- és közöshadseregbeli tiszt felesége és családtagjaik vettek részt, köztük Hazai Samu báró honvédelmi miniszter és Szurmay Sándor altábornagy, honvédelmi államtitkár felesége.”

A levéltári dobozok őrzik a parancsnoksági naplókat, hadműveleti leírásokat is. Fennmaradt Uzsok hőséneke számos, Budapesten és Bécsben, a Kriegsarchivban őrzött életrajzi, működési kivonata, a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét megalapozó haditettek összefoglaló irata. Tegyük hozzá, a rendbe csak saját kérésre lehetett felvételt nyerni. Ehhez a támogatók, a leírtakat igazoló nyilatkozatait csatolni kellett. (Az 1917. február 2-án láttamozott rendi határozványok szerint a kérelmezőnek hat szemtanút kellett „csatasorba állítani”.) A felvételt elbíráló bizottság véleménye, esetleges javas-

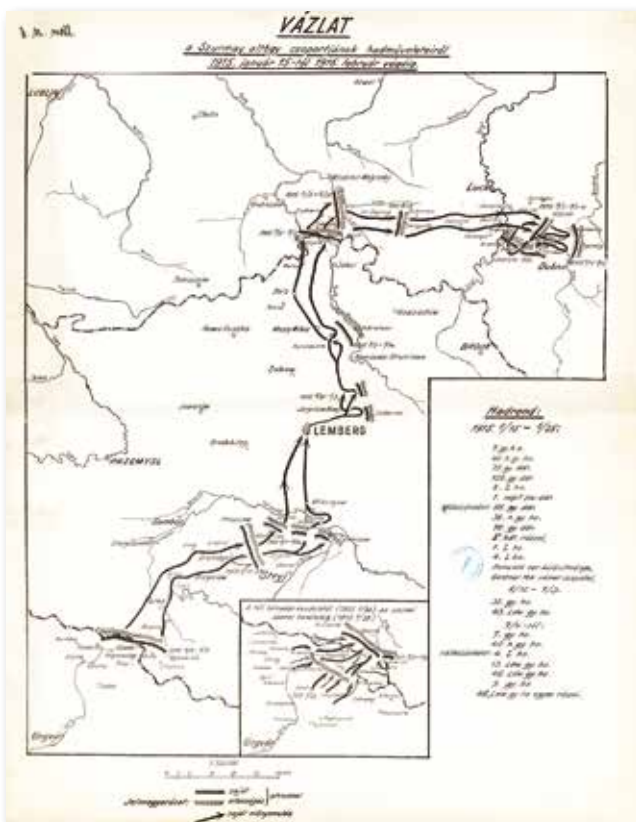
lata azonban nyomtalanul eltűnt. Arra nincs adat, hogy Szurmay, aki a világháború vége előtt a rendi káptalan tagja, később a már csak magyarországi rendi működés idején kancellárhelyettes, majd ügyvezető volt, tudta-e ezt. De időzzünk tovább a magyar hadtörténelem dicsőséges kárpáti, galíciai pillanatainál, Szurmay csapatainak harctéri mozzanatainál, az 1915. áprilisi „uzsoki nehéz harcokról” írt életrajzi „mellékleténél”.

„A limanovai üldözés után a gorlicei vonalban állapotok meg csapataink. 1915. január 14-én Boroevic a téli offenzíva előtt a főparancsnokságtól vissza kért engem az Ungvölgyi hadseregcsoport élére, azzal indokolva meg kérését, hogy én kétszeres erőt jelentek számára.” A hadseregarancsnok ezt 1915. január 2-án kelt magánlevelében is megírta Szurmaynak. „Első pillanattól fogva tudtam, hogy csapataidnak erejét megduplázod. Igen nehezen nélkülözlek. Épp most is nagy szükségem volna Reád, frontom egyik részén, sajnos, mostani hadseregarancsnokod sem nélkülözhet. Boroevic.”

A „helyszíni tudósítás” pedig ekként folytatódott. „Beérkezve az Ung völgyébe egy heti előkészület után, január 22-én kezdődött az előnyomulás a közben ismét Csontosig magyar földön lévő oroszok ellen. Szinte leírhatatlan nehéz munkát végeztek derék csapataink az 1-1 ½ méteres hóban, mert most is széles arcvonalon túlszárnyalva az orosz állásokat kellett előnyomulnunk erdőkön, hegyeken keresztül. Némely napon csak 5-6 km-es teljesítmény mellett a generálisok is földél nélkül éjjeleztek. Január 26-án ugyszólván veszteség nélkül értük el a magyar határt, 27-én pedig a galicziai fennsíkon ástuk be magunkat abban az állásban, melyet a hágótól jobbra meg is tartottunk.

Mellőzöm a februári és márciusi eseményeket, melyek alatt a hadseregcsoportomnak a folytonos harcok dacára jelentős szerepe nem volt. Átszortosítás történt azonban, melynél Uzsoki hadseregcsoportom a második Bóhm-Ermolli (gyalogsági tábornok) hadsereg kötelékébe került.

Április első napján, zöldcsüttörökön tudtuk meg orosz tiszti foglyoktól, hogy az orosz fővezér (Nyikolaj Nyikolajevics Romanov nagyherceg) rendelkezése alapján egy hét alatt a magyar síkságot kell elérni, az orosz húsvétra pedig (április közepén) Budapest előtt kell állani az orosz csapatoknak. Egy másik hír, melyet másnap a szomszéd 5. hadtest parancsnokságtól kaptam, a következőképp szólt: orosz foglyok vallomása szerint oly parancs adatott ki, hogy tekintet nélkül a veszteségekre, a Kárpátok területe 6 nap alatt elfoglalandó. Az orosz fővezér remélve a Budapest felé való előnyomulással a

HADMŰVELETEK 1915. JANUÁR 15-TŐL 1916. FEBRUÁR VÉGÉIG. (ÉLETRAJZI ÖSSZEFOGLALÓ ALAPJÁN.)

A SZURMAY-HADTEST TÁVÍRÓSZOBÁJA NOVY ZAGOROVBAN.

Monarchia széthullását, valamint Románia, Bulgária és Olaszország csatlakozását az ententhez, számos ellenettség ellenére is már 1915. március 19-én, tehát még Przemysl eleste előtt elhatározta ezt, és írásban is kiadta, hogy az orosz hadsereg északnyugati, Németország felé eső arcvonala a védelemre szorítkozzék, az arcvonaltól délnyugati része pedig bal szárnyát előretolva a Kárpátokon át Budapest felé fog előnyomulni. Ezt a tervet a cár is jóváhagyta, azt a francia fővezérrel is közölték.”

Közbevetőleg kell kitérnünk arra, hogy Przemysl „ösvára”, leegyszerűsítve a történeteket, élelmi- és minden más utánpótlás hiánya miatt 1915. március 22-én elesett. A kiéheztetett védősereg az erősség átadására kényszerült, s közel 120 000 katona (tiszt és legénység) esett orosz fogságba.

Az erődrendszer elvesztését József főherceg a hétköztetes világháborús visszaemlékezésében így kommentálta: „A veszteségnél sokkal károsabb volt az erkölcsi hatás, melyet a vár eleste előidézett, és a Kárpátokban küzdő hadseregeink új helyzete még kínosabbá vált. A 11. orosz hadsereg, mely a várat ostromolta, felszabadult, és így az ellenség a Kárpátokban váratlanul új erősítéshez jutott... A vár eleste után a 8. orosz hadsereg még jobban ránehezedett Bóhm-Ermolli hadseregére, a 3. orosz hadsereg pedig Boroević hadseregének két szárnya ellen, a Zboró–bártfai műúton és a Laborcza völgyében fölényes tömeggel előtört. Bóhm-Ermolli 110 000 puskájával 156 000 orosz puska, Boroević 70 000 puskájával 140 000 orosz puska állott szemben.”

A kárpáti „húsvéti csata” a túlerőben lévő orosz hadvezetés számára így azzal kecsegtetett, hogy a magyar határon a védvonalakat átszakíthatják, s József főherceg szavait idézve: „a végleges dön-

tést a sok sikertelen harc és keserű kudarc után végre valahára kierőszakolják.” Akkor még az orosz 8. hadsereg parancsnoka, Bruszilov lovassági tábornok sem írta meg emlékiratait, melyből a Magyar Katonaujság citált: „A kemény és elkeseredett harcok csapatainknak igen nagy veszteséget okoztak. Kiváltképpen a magyarok védték borzalmas és elkeseredett elszántsággal a magyar síksághoz vezető kapukat.” Térjünk vissza Uzsok hőségének harctéri „tudósításához”.

„1915. április 1–2-án nagycsütörtök és péntek napján, naplóm feljegyzése szerint éjfélig, következő nap 4.30-tól este tíz óráig egyik telefonbeszélgetés a másik után, egyik távirat tömeg a másikat hajszolta, s mind azon kérdéssel foglalkozott, hogyan tömöm be, illetőleg hogyan szállom meg a nagy, 14 km-es rést, mely bal szomszédom visszavonulásával keletkezett. Én ugyanis a galíciai jól kiépített állásban szándékoztam megmaradni mindaddig, amíg csak lehet, nem pedig azt önként feladni. E célból nem csak tőlem a közelmúltban elvett csapatokat (128. Sárkány és 71. Plivelic dandárt) kértem hozzám visszarendelni, hanem kértem azt is, hogy a nagy úr közepén a Wolosate völgyben visszavonuló 33. közös hadosztály is álljon meg, Ustrzyki Grn-nél és tartóztassa fel az oroszokat, amíg legalább Wolosatenál futólag meg nem erősítem az új állást, és az ide szükséges csapatok be nem érkeznek. Ezen hadosztály parancsnokával, az előljáró hadtest és hadsereg parancsnokával ismételtelen beszéltem telefonon. Minden fórum azzal érvel, hogy a hadosztály le van strapálva, élelmezés és lőszerrovonata vissza van disponálva, tehát nem állhat meg. De én nem tágitok. Kérem végül, rendeljék alám, bár magasabb rangu a parancsnoka, mint én, majd megállítom, és gondoskodom élelmiszerről és lőszer-ről is. Ha ez nem történik meg, besétál az orosz Fenyvesvölgynél az Ung-völgybe! Végre 1-én este jön a 2. parancs, amellyel alám rendelik ezt a hadosztályt azzal, hogy nekem kell tartani a Coromha-

AZ ELLENSÉG LAPJÁBAN, 1915 JÚNIUSÁBAN.

Генерал-майор Фельдмаршал (*), дивизионный командир в Берлинге, генерал Фельдмаршал (**) и австрийский генерал Фельдмаршал (***), стоящий по левую сторону, сражающийся на реке Ужгородского перешейка. Изображение из журнала «Военный Коммерс».

Pliska–Kinczky–Bukovsky vonalat a rés elzárására, és kérdezik a véleményemet. Feleltem: nem jó, túl közel van az Ung völgyéhez (5 km), bárhol betör, rögtön az Ung völgyében van az ellenség, és minden intézetem elvész. A 33. hadosztálynak megparancsolom a megállást Ustrzyki Grn-nél, a többi kívánságomról folyik a szóharc tovább.”

A hadvezéri „tudósítást” itt megszakítjuk, hogy megismerhessük a Szurmay-csoport 1915. áprilisi harcai közben érkezett „távirat tömeg” egynemely részletét. Stielly Walter vezérkari őrnagy kéziratként fennmaradt tanulmányában áll: „A visszavonulásra vonatkozólag a Szurmay csoport az első intézkedést április 1-én kapta, midőn Bóhm lovasági tábornok, hadseregparancsnok, Szurmay altábornagy, csoportparancsnokkal a Hughesgépen (az óránként 500–600 szót nyomtatott betűkkel papírszalagra rögzíteni képes, fogadó és továbbító távirógéppel – a szerz.) a következő párbeszédet folytatta.

Bóhm: A csoportodtól nyugatra lefolyó események a Te csoportodra is kihatnak, úgy hogy annak visszavonásával legközelebb számítani kell. Az Uzsok–Ungvölgyi műút iránya megnehezíti a kocsizó vonat elvonulását. Kocsik és vonat részére mely utak használhatók ettől a műúttól délre, Havasköz és Kispásztély között a Lynka völgybe? Megvan-e egyáltalán a lehetőség arra, hogy tüzérség és vonatok ezeken az utakon meneteljenek? Fontos azt megtudni, hogy van-e a tüzérség részére az uzsoki műúton kívül az Ung völgyében még egy, az említett műúttal párhuzamosan vezető út?

Szurmay: Csakis a Hajasad–Tiha–Lynka-völgyi út jöhet tekintetbe, mely azonban az eddigi tapasztalásom szerint csak egyes vonat járművek részére alkalmas, tüzérség részére azonban nem. Most egyébként szemrevételezés végett újból küldtem oda egy tüzértisztet. Így csakis az Ungvölgy marad. A visszavonulás meg volna azáltal könnyíthető, hogy a tüzérség egy részét előbb küldjük hátra. A helyzet ezt megengedi.

Bóhm: Örülök, hogy csoportod ily szépen tartja magát.”

Néhány órával később ismét működésbe lépett a Hughes-távírógép.

„Bóhm: Az V. hadtest a mai éj folyamán a Wolosaty völgyében visszamegy. Hadseregfőparancsnokság nagy súlyt helyez arra, hogy az uzsoki hágó állásai lehetőleg sokáig, míg t. i. erősítések érkeznek, tartassanak. Ezen erősítések számításaim szerint nyolczadika előtt nem érkeznek be. A 33. gyaloghadosztály Wolosatétól délre eső 789. állást fogja megszállni. Ettől az időponttól kezdve a hadosztály a Szurmay csoport kötelékébe lép. A Szurmay csoportnak még a 128. gyalogdandárt is alárendelem.”

Nos, a „szóharc” a magyar hadseregcsoport-parancsnok elképzelései szerinti döntéshez vezetett. Hadvezéri „beszámolójából” később az is kiderül, hogy miként járhat köszönet egy harctéri engedetlenségért.

„Április 3-án nagypéntek. Naplóm szerint legnehezebb napom, mióta a fronton vagyok. Hajnalban írtam meg a fenti parancsnak megfelelő visszavonulási rendelkezéseket, de örömmre azokat

PÓR BERTALAN FESTŐMŰVÉSZ A MODELLJÉVEL AZ ÉSZAKI HADSZÍNTÉREN.

LÁNYI DEZSŐ SZOBRÁSZ MINTÁZ AZ ÉSZAKI HADSZÍNTÉREN.
(BODOLAY VK. SZÁZADOS FELVÉTELE.)

nem kellett kiadni, mert jött ismét egy új, immár a 4-ik parancs, hogy tartsuk állásainkat, továbbá, hogy hadseregcsoportom a 2-ik hadsereg kötelékéből kilép és a német déli hadseregpáncsnokság alá rendeltetik. Ez ugyanis magáévá tette az én álláspontomat, és az eddigi állás megtartását tartotta fontosnak, és annak elfogadását a hadsereg főparancsnokságánál is kieszközölte.

Így nyertem időt arra, hogy a 14 km-es úrben a magyar határon futólagos védelmi vonalat készíthettem, hogy a csapatokat a balszárnyamról idevonhattam és távollévő csapataimat legalább részben és fogyatékos létszámmal visszakaphattam.

Kívülálló az én küzdelmemet a többször megváltoztatott parancsok nyomán április 1-én és 2-án az engedelmség megtagadásának nézték. Így például József főherceg háborús munkájának első kötetében...” – de ezt már folytassa a m. kir. tábornagy úgy, ahogy többkötetes könyve szerint „a háborút látta”.

„Késő éjjel Kelcsére visszatérve, találok Boroević sürgönyét, hogy holnap (1915. április 8-án) hozzám jön... Mit akarhat? ... 8 óra 40 perckor megérkezett Boroević... melegséges, megható hangoz kezd beszélni. Először is soha el nem

múló háláját fejezi ki a legszívésebben az én fáradásaimért... de főképen a VII. hadtestnek újra való felélesztéséért. Ezek után a térékes asztal mellé ültünk és ő az általános helyzetet vázolta. Ez a 2. hadseregnél fölötte világosnak látszik. Tersztyánszky: tökéletesen és a leghihetlenebbül csödöt mondott... Szurmaj: az engedelmséget megtagadta és kijelentette, hogy az uzsoki hágón túl nem megy vissza... Az Isten áldja meg érette! E miatt csoportját április 2-án a 2. hadseregtől átkapcsolták a német déli hadsereghez. (Linsingen.)”

Nem kívánjuk a fenti ellenérveket ehelyütt egymással szembeállítani. Megtette ezt maga a „húsvéti csata”, hiszen a gránicot sikerrel védték meg Szurmaj katonái, megakadályozva tehát azt, hogy az orosz húsvétra Budapestnél állhassanak a cári csapatok. És mint arról Szurmaj beszámol, e súlyos harcok alatt a háterszágból is érkezett lélektani segítség.

„A legsúlyosabb harcok egyik napján déltájzt épp latolgtatom azt az eshetőséget, ha az orosz mégis jobban alapozna meg egy támadást balszárnyamon, és azzal kiaknázná első sikerét. Két óra alatt az Ung völgyében lehetnek, és a nagy katasztrófát el nem kerülhetném. (tüzéség, intézeteim, műhelyeim stb. elvesztése.) De nincs több megállás sem ezekkel az igen megcsappanó csapatokkal. Ezen latolgtatásaim közepette jön hozzám hadbiztossági főnököm és jelenti, hogy a vöröskeresztől egy vagon szeretetadomány érkezett Budapestről. Rögtön kapja a parancsot: azonnal kocsikon, málhásállatokon, úgy, ahogy lehet, fel kell vinni az egészet Kiesvölgyre, ott Plivelic és Sárkány gondoskodjék arról, hogy még ma este minden egyes ember kezébe kerüljön egy-két darab azzal, hogy hazulról küldik, ahol biztosra veszik, hogy mint eddig, a jövőben is megvédik határainkat. Elképzelhetjük a hatást az apátiához közel álló emberek lelkiületére. Ezzel átestünk vöröskeresztünk segítségével egy igen nehéz éjszakán, mert másnap enyhült kissé a helyzet.”

TÁBORI VASÚT UZSOKNÁL, 1914–1915 TELÉN.

Nos, ama „háterszágban” 1915. április 3-án írta erről a A Nap: „A Vörös Kereszt gyűjtőkocsija révén begyűlt szeretetadományokból egy vagonra való húsvéti ajándékot visznek a Szurmay altábornagy vezénylete alatt álló hős honvédeinknek.” Szurmay eme hős honvédei, a háború során elrendelt csoportosításokkal át- meg átalakított hadseregcsoportjának, hadtestének „összes tisztjei és legénysége”, mint arról már szó volt, az utolsó piavei csatáig mutattak példát emberfeletti helytállásból. Idézzük a hadvezér életrajzi „mellékletét”. „Visszapillantva a világtörténelemben is eddig példátlan téli harcokra, nyugodt lélekkel bárkire bízhatom az ítéletet a tekintetben, hogy ... szükséges volt-e megkövetelni azokat a nagy szenvedéseket, melyeket ki kellett állani hőselkű katonáinknak és végül arányban álltak-e a nagy áldozatok azzal a haszonnal, mely előállott abból, hogy az orosz... , mint azt tervbe vette, a magyar síkságot, vagy éppenséggel Budapestet el nem érte, mert az erre szánt hadseregének nagy része éppen Uzsoknál volt lekötve, itt vérzett el... Mindezt elsősorban a nem magyar bécsi 21. vadászászlóaljon és a 79. közös hadseregbeli horvát gyalogezreden kívül, főképp a következő hős lelkű színmagyar csapatoknak, jelesen a közös 12., 37., 38., 44., 68. gyalogezredeknek, a 6., 19., 21., 22., 23., 24., 29., 30., 314. honvéd, továbbá a 192. magyar népfölkelő gyalogezredeknek, s végül a 7. közös, valamint a 38. és 40. honvéd gyaloghadosztályhoz, továbbá a Sárkány tábornok és Mägerl ezredes csoportjához tartozó tüzér és lovas, és összes műszaki csapatoknak, intézeteknek köszönhetjük, mert mindezek egy emberként fogtak össze a védelemre.”

Szurmay személyi adatait és katonai pályafutásának összefoglalóját adó tanulmányban áll: „Április végén az orosz rohamok ellanyhultak és a hadseregcsoport átélt történelmének egyik dicsőségteljes szaka ért véget.” Ezt a hivatalos sajtó (a híres-hírhető Höfer-jelentés) május 8-án a következőképpen méltatta: „Az ellenség minden rohama és dühös támadása ellenére az Uzsoki hágót nem tudta elragadni. Csoportunk, mely itt hónapokon át küzdött a hágó mindkét oldalán és tőle északra, sziklaszilárdan tartja állását.”

Ama „asservándó hatyúdalban” a hadvezér még huszonhárom évvel később is rezignáltan kommentálta e közleményeknek „nevet adó” Franz von Höfer altábornagy, vezérkarifőnök-helyettes szűkszavúságát: „Bizonyára rövidség okából kimaradt ebből annak kiemelése, hogy majdnem kizárólag magyar csapatok védtek Uzsokot, de kimaradt ugy a nevem, valamint a hadseregcsoport elnevezés is, amely hivatalos neve volt az alattam küzdő csapatok összességének. Ezek pedig mind résztvettek a nehéz harcokban, nemcsak egy kisebb csoportjuk. Kétségtelen, hogy személyemre nézve a teljes jóhiszeműség foroghat csak fenn ebben a dologban, hisz a főparancsnokság, sőt Frigyes főherceg tábor-

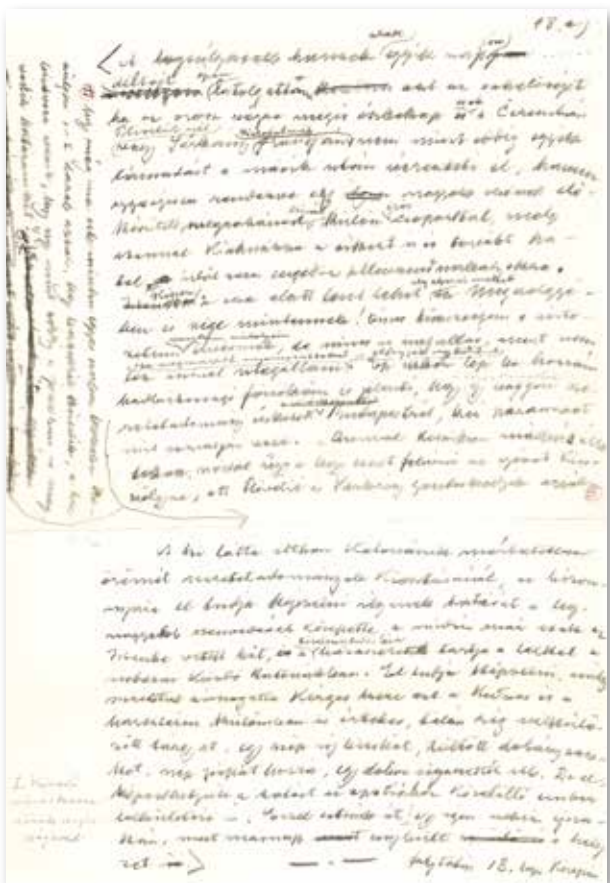
nagy őfelsége személyesen is többször adott kifejezést harcvezetésemmel való megelégedésének. Sőt kimondottan ebben a minőségben kaptam épp Uzsokért 1915 májusában az elsőosztályú vaskorona-rendet (hadidiszitménnyel) és később a Mária Terézia-rendet és báróságot.”

A hadvezér szavait, mondhatni, megerősíti egy tábornagy levél. „Szurmay altábornagy jelentése 1915. június 2. és 10. között a Dnjesteren történt eseményekről.

Méltóságos Szurmay Sándor cs. és kir. altábornagy hadseregcsoport parancsnok urnak. Állomáshely, 1915. július 19. Táborig postal. (Szurmay lánkjegyzete igazít el abban, hogy altábornagnak és magasabb rangúnak a katonai szabályzat szerint alárendeltek részéről a Nagyméltóságú címzés jár, felettesei részéről csak akkor, ha már titkos tanácsos. Ez utóbbi címet majd honvédelmi minisztersége idején kapja meg.)

F. é. június hó 28-án kelt 193/45 sz. jelentésre és június hó 14-én kelt Op.N.11360 parancsiratom kapcsán értesítem Méltóságodat, hogy én a vezénylete alatt álló csoport vezetésével június hó első felében egyetértek. Meg vagyok győződve arról, hogy Méltóságod csoportját mostani alkalmazásánál is azzal az energiával, félelem nélküliséggel és határozottsággal fogja vezetni, melyet Méltóságod eddig minden helyzetben és különösen a június 2–10-ike közötti időben kapott nehéz feladatok teljesítésénél is tanúsított. Frigyes főherceg tábornagy.” Megjegyezzük, a már említett bécsi hadilevéltári irat szerint az Uzsoki-hágónál folytatott kemény védekező harcok mellett a június első felében, a Dnyesztertől délre naponta zajló véres küzdelmek állították a legkeményebb próba elé a hadseregcsoport katonáit.

Talán nem csak sajtótörténeti kuriózum, de a Szurmay kézírásával „Muszka képes lapként” illetett Világpanoráma 1915. június 26-i „helyszíni” tudósítása egy másik, ám harctéren átadott kitüntetésről számolt be. A fotós nevét mellőző „muszka képes lap” Szeretnek fényképezkedni címmel ennyit írt: „Az egyik, Kárpátokban tevékenykedő német hadsereg parancsnoka Plizingen tábornok (X) és az uzsovszki hágó körzetében harcoló csapatok élén álló osztrák tábornok Surmaj (XX) egy kitüntetés átadásakor pózolnak a fényképész előtt.” Mi egészítsük ki ezt azzal, hogy a fotós bizonyos dr. borostyánkői Egon Imre parancsörtsízt volt, kinek felvételét az Érdekes Újság 1915. május 23-i száma közölte képaláírással: „Egy orosz támadás után a német déli hadsereg vezérkari főnöke tüzi mellére a vaskeresztet.” Nos, ama Plizingen, a valójában az alig néhány hónapja létrehozott német déli hadseregcsoport gyalogsági tábornok parancsnoka, Alexander von Linsingen szerepel Szurmay kicsiny mé-

A HÚSVÉTI HÁTORSZÁGI SZERETETADOMÁNY KOMMENTÁRJA A MEMOÁRKÖTET KÉZIRATTÖREDÉKÉBEN.

retű harctéri naplójának 1915. április 4-ei bejegyzései között is. Ekként: „Délelőtt megjön Linzingen gyal. tab a (német) déli hadsereg parancsnoka és átadja nekem és 3 tiszt számára a vaskereszt II. osztályát. Igen örülök neki.” A Budapesti Hírlap rövid kommentárja 1915. május 24-én ezt még megtoldja a jogi szabályozás egy apró részletével: „A király megengedte, hogy Szurmay Sándor altábornagy, Nagy Elemér százados és Herbert Károly tartalékos főhadnagy a német császár által nekik adományozott 2. osztályú vaskeresztet elfogadhassák és viselhessék.” Tegyük hozzá: e kitüntetés I. osztályát majd 1916. június 14-én vehette át.

A Mária Terézia Katonai Rend bécsi iratai között fennmaradt összefoglaló is kiemeli, hogy a „legkeményebb harcok április folyamán az Uzsoki-hágónál és az Ung-völgynél folytak, nem csak a sokszoros túlerőben lévő ellenség, hanem az időjárási viszontagságok ellen is”. A hadseregcsoport történetének egyik dicsőséges időszaka véget ért, de bármerre is sodorta őket a harctéri vezényeltetés, mindenütt véres ütközetek vártak rájuk: gorlicei áttörés, a Luck-oknai csata, piavei ütközetek... Mint ama bécsi összefoglaló írja: „Szinte nem volt olyan pillanat, amikor nem lett volna válságos a helyzet a hosszú és olykor gyenge saját arcvonalon a részben a kényszerűségből vezényelt támadások következtében, részben a védekezés folyamán. És mindezen válságos helyzeteken a csapatok és a parancsnok vitézségének köszönhetően, sok és nagy áldozatok árán, sikerült túljutni.” Míg nem 1916. október elején „véget értek a hadtest számára a volhyniai védelmi harcok. A küzdelem újra az állóháború normális jellegét öltötte, bár október közepén még sor került egy felörlő földalatti aknaharcra. A helyzeten azonban sikerült úrrá lenni. Nyugalmas időszak azonban 1916/1917 nagyon kemény telén (-25°-os hőmérsékletek) sem köszöntött be. A két harcvonal közelsége (20 lépés), és a szembenálló, folyamatosan feltöltött, kötelékek (gárda) kiváló minősége következtében nem volt hiány éles tüzérségi, géppuskás és előtéri harcokban, valamint kisebb jellegű vállalkozásokban.”

A HONVÉDELMI MINISZTERIUM ÉLÉN (1917–1918)

1916/1917 „nagyon kemény tele”, majd az új esztendő nem csupán állásháborút hozott a hadvezér életében. 1917. február 9-én felmentették a harctéri szolgálat alól, s átmenetileg az osztrák–magyar fegyveres erők utánpótlási ügyeivel megbízott főnök rendelkezésére bocsátották, majd IV. Károly, e néven magyar király 1917. február 19-én honvédelmi miniszterré nevezte ki. Szomoró Emil, akiről a memoárkötet említi, hogy Az Ujság haditudósítójaként nagyon jól érezte magát a hadseregcsoportnál, a generális miniszteri székbe szólító hazarendeléséről írta: Tisza István miniszterelnök a novy zagorovi ősi kolostorban berendezkedett hadtestparancsnokságra levelet küldött Szurmaynak. Ebben állt, hogy „Hazai Samu honvédelmi miniszter Bécsbe megy, az egész haderő pótlásügyi felügyelője lesz. Neked e változás folytán más alkalmaztatást szántam, ha hadtestedet mielőbb átadnád és hazajönnél.”

Citáljuk most miniszteri megbízásának kézhez vételekor, 1917. február 10-én, Novy Zagorovban kelt 15. számú elköszönő hadtestparancsát: „... legnehezebben válok meg azonban frontom lövészárkának vitéz tisztjeitől és legénységétől, hadtestem hőseitől, kik mindannyian, minden adott helyzetben a legnagyobb szenvedések és nélkülözések között is, szent esküjükhöz és kötelességükhöz híven helyüket mindenkor mint férfiak és harcosok teljesen betöltötték.”

Az új honvédelmi miniszter széles publikum előtti és képviselőházi fogadtatása imponáló volt. Figyelték minden lépését, lesték, hogy hol s merre jár. A Budapesti Hírlap 1917. február 21-én egyenesen Bécsből jelentette: „A király ma kinevezte Szurmay Sándor altábornagyot magyar királyi miniszterré. Az új honvédelmi miniszter délután fél négy órakor a Hofburgban letette az esküt Ő Felsége kezébe. Ez volt Ő Felségének, mint magyar királynak uralkodása alatt az első eset, hogy magyar funkcionárius esküt tett. Az ünnepies aktusnál Tisza István gróf miniszterelnök és mint zászlósúr, Festetics Tasziló herceg interveniált. Az eskümintát belvárdi Révy Ferenc (a király személye körüli m. kir. minisztériumbeli) miniszteri tanácsos olvasta. Az eskütétel után a király kihallgatáson fogadta Szurmay honvédelmi minisztert.”

SZURMAY SÁNDOR ALTÁBORNAGY, HONVÉDELMI MINISZTER.

MINISZTERI SZEMLE A 31. HATÁRVADÁSZ-ZÁSzlÓALJNÁL, 1917. július 8-án.

A Budapesti Hírlap 1917. február 27-én beszámolt Szurmay képviselőházi bemutatkozásáról is: „Ma jelent meg először a képviselőházban Szurmay Sándor honvédelmi miniszter. Teljes katonai díszben mutatkozott be, mint megjegyezte: nincs még polgári ruhája. Nagy szeretetreméltósággal fogadták a Ház minden oldalán.” Szurmayt hamarosan interpellálták a „felmentések tárgyában”. Idézzünk most a „néhány percnyi” miniszteri felszólalást és a képviselői reagálást az 1917. május 30-i Képviselőházi Napló stílusában, a politikai oldalak „tetszésidexszével”: „Szurmay Sándor honvédelmi miniszter: Nehéz e kérdés azért, mert hiszen egy szükséges rosszal állunk szemben, amelyet kiküszöbölni, mondjuk olyan módon, hogy a felmentéseket egészen beszüntessük, nem lehet, hiszen egészen helyesen mondja a t. képviselő úr (Matta Árpád főispán, Budapest) is, hogy itthon is harcolunk, tehát itthon is szükség van bizonyos számú harcosra, itthon, az anyaországban, akik itthon küzdik ki a harcot. (Ugy van! a jobb és a baloldalon.) De nehéz a kérdés azért is, mert két olyan érdekel állunk szemben, amely egyaránt fontos és ez a két érdek a következő. (Halljuk! Halljuk!) Amíg küzdő hadseregünk érdeke az volna, hogy minden egészséges ember, aki katonai szolgálatra alkalmas, ott künn legyen és ott teljesítsen szolgálatot (Ugy van! Ugy van!), addig ugyancsak hadügyi, tehát állami érdek az is, hogy itthon is legyen bizonyos számú ember, akik itt végzik a munkát. (Ugy van! balfelől.) A hadrakelt seregek éjjel-nappal egészségük és életük kockáztatásával és feláldozásával látják el a legnagyobb kitartást és testi fáradalmakat igénylő katonai szolgálatukat. Ennélfogva elvárom, hogy a mögöttes országokból szabadságot legénység is a gazdasági munkákat a legnagyobb odaadással hiven és lelkiismeretesen a legnagyobb sikerrel végezze. (Élénk helyeslés!) Ebbeli kötelességének végzésénél a legszigorúbb ellenőrzést fogom gyakorolni. Ki is fogok küldeni embereket ennek ellenőrzésére. (Élénk tetszés és taps a ház minden oldalán.)

Örömmel konstatalem, hogy ez a rendelkezés a t. képviselőház általános helyeslésével találkozik. Már most egy kérés van a t. képviselő úrhoz. Amit kis hibának jelzett az imént, valami őrmester vagy irnok eljárását egy felmentési ügyben, azt én igen nagy hibának nézem. Tessék megnevezni azt az embert, hogy eljárhassak ellene. Nem tűrhetem, hogy ilyen ember továbbra is megmaradjon a helyén. (Élénk helyeslés.)

Kérem a t. házat, méltóztassék válaszat tudomásul venni. (Élénk tetszés, éljenzés és taps a ház minden oldalán. Szónokot számosan üdvözlük.)

Elnök : Az interpelláló képviselő ur méltóztatik a válasz jogával élni?

Mattá Árpád: Abban a reményben vagyok, hogy az igen t. honvédelmi miniszter urnak szép szavait úgy a katonai, mint a polgári hatóságok követni fogják. Ha ez így lesz, akkor igazán nem lesz többé panaszra ok. A választ örömmel veszem tudomásul. (Élénk helyeslés a ház minden oldalán.)”

A Politikai Hetiszemle 1917. április elsejei száma sem fukarkodik a jelzőkkel: „Szurmay Sándor honvédelmi minisztert röviddel miniszteri kinevezése után (1917. március 8.) a király a v. b. t. tanácsosok sorába emelte. Minthogy a miniszterek ezt a kitüntető méltóságot nem szokták hivataloskodásuk első napjaiban megkapni, ebben a kitüntetésben annak a működésnek elismerését látjuk, amelyet Szurmay Sándor már korábban a minisztérium kebelében végzett, amelynek érdemét jóval megtehetőzte a dicsőség mezején, mint fényes sikereket elért, népszerű hadvezér, akit épen ezért lát szívesen a közvélemény kormányon.”

A fogadtatás olykor nem csak a haditetteknek szólt. Az Uj Idők 1917/3. száma írta: „Magyarországon, ahol minden mágnás született miniszterjelölt, az egyszerű Szurmay altábornagy ragyogó karrierjének különös zamata van.” Valóban, mondhatni, akár a mesében, csodával ért fel, ahogy a Szurmay család középső, „egyszerű” gyermeke a világ egy apró szegletéből, Boksánbányáról elindulva, eljutott a m. kir. honvédelmi miniszteri székig, a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztes vitézeként a bárói méltóságig. S nem csupán ama Morath őrnagyot varázsolta el Szurmay altábornagy „majdnem kicsi, fegyelmezett elevenséggel teli alakja”, hanem Mátyásföld környéki kortársát, a Rákos és Cinkota Környéke főszekerestőjét, ki ekként közölte az akkor, 1917. június elsején tollára kívánczó „Megfigyeléseket”. „Nagyra vagyunk vele, mi Mátyásföldiek s velünk az anyaközség, az egész Cinkota, hogy lakóatársunk, Szurmay Sándor altábornagy, mátyásföldi villatulajdonos, honvédelmi miniszterré lett kinevezve. Nemcsak nagyra vagyunk vele, de a mi derék vezetőségünk egy megleghangu táviratban sietett örömrőlünk és szívből jövő üdvözlésünkről kifejezést adni, ami helyes cselekedet.

És mi méltán büszkélkedünk Szurmay Sándor kimagasló személyével s európai hírek örvendő nevével, pedig mi igazán semmivel járultunk ahhoz, hogy ez a derék katona elérte a címnek, a rangnak

AZ ESTERHÁZY-KABINET TAGJAKÉNT, 1917 JÚNIUSÁBAN.

SPORTRENDEZVÉNY A SZURMAY SÁNDOR HONVÉDELMI ALAP JAVÁRA.

s a magas méltóságnak azt a fokát, amelyet a sors csak igen kevés magyar embernek juttat...

Szurmay Sándor kiváló, szorgalmas hivatalnok volt, kitűnő hadvezérnek bizonyult, okvetlenül jó miniszter lesz, de mint ember, a – legszerényebb. Ő is, családja is. Aki mostanában érintkezett velük, egy bizonyos lehangoltságot vett észre rajtuk s lelkükben ott borongott az aggodalomnak az a finom árnyalata, hogy ők a miniszterséggel járó külsőségek miatt ki lesznek mozdítva az ő szerény életmódjukból, puritán szokásaikból s uri társadalmi érintkezésüknek nagyozolást nem ismerő keretéből. Szinte bántja őket, hogy meleg családi fészket esetleg el kell hagyni s be kell költözniök a honvédelmi minisztert megillető fényes palotai lakásba...

Miniszter mindenki lehet, pláne itt Magyarországon, ahol nem a tehetségek közül válogatnak, de hadvezér s katonai tekintély csak ritkán akad. Ehhez egyéni rátermettség, évek komoly tanulmánya, férfiúi erények, lelki bátorság szükséges, s aki ezekkel az előnyökkel ül bele a miniszteri bársonyszékbe, annak az új állásnak tartalmat, becset ad. Szurmayt, az uzsoki hőst, nem a miniszterség emelte fel, hanem az ő egyénisége és multja tette értékessé a miniszteri állást.

Ne gondolja azonban Szurmay, hogy az ő hadvezéri képessége mindenki előtt imponál... egyszer a Mátyásföld és Budapest között közlekedő villamoskocsiban valami szájhős ugyancsak nekiment Szurmaynak, a hadvezérnek, s a szomszédjainak tálalta az egyik bolondgombát a másik ostobaság után, amiket kénytelen volt végighallgatni az egyik szerény sarokban szerényen meghuzódó urinó, a kegyelmes asszony, Szurmay felesége. Nem adtam volna sokért, ha az az ostoba fráter ott mindjárt megtudta volna, hogy sületlenségeivel kinek okozott kellemetlen perceket. De annál szebb és előkelőbb volt, hogy a kegyelmes asszony elnézett az illetőnek a feje felett s egy arcmozdulattal sem árulta el, hogy ezen a villamoson milyen népséggel kénytelen az ember utazni.” Hogy el ne feledjük, a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt cinkotai kerületének eme hivatalos közlönyét dr. Barabás Béla főszerkesztő, képviselőházi tag jegyezte. De a tulajdonos, Friedrich István útjai sem egyszer, előbb a harctéren, utóbb pedig az összeomláskor, a honvédelmi miniszterség átadásakor a minisztériumban futottak egybe Szurmayéval.

A „derék vezetőségek” egyikének távirata a Budapest Főváros Levéltárában fennmaradt jegyzőkönyv szerint ekként olvastattat fel: „Cinkota község képviselő testülete nevében a mai napon tartott közgyűlésünkből hazafias igaz örömmel, hódolatteljes tisztelettel szívünkben üdvözljük Nagyméltóságodat m. kir. honvédelmi ministerré történt, legfelsőbb helyről jövő kineveztetése alkalmából. A harctéren szerzett babérjai után kérjük az Egek Urát, adjon erőt, gazdag tudást hazafias érzületéből áthatott akarateréjének a haza javára leendő mentől eredményesebb érvényesítésére.” A másik „derék vezetőség”, a Mátyásföldi Nyaralótulajdonosok Egyesületének köszöntésére (a Rákos és Cinkota Környéke 1917. március 10-i számának tanúsága szerint) a „kegyelmes úr” e szavakkal válaszolt: „A Mátyásföldi Nyaralótulajdonosok Egyesülete nevében kifejezett meleg üdvözlötet a leghálásabban köszönöm. Nagyon jól esett nekem ez az üdvözlötet, mert arról a helyről jött, ahol sok kellemes szép nyarat töltöttem és ha a Mindenható megengedi, még sok jó napot fogok kedves körökben eltölteni. Az Egyesület minden egyes tagját szívélyesen üdvözlöi Szurmay, honvédelmi miniszter.”

KITÜNTETÉSEK ÉS BÁRÓI CÍM

Szurmay katonai pályafutása során bőven illette elismerés és dicséret. Idézzük is itt né mely harctéri kitüntetésének indoklását. A német déli hadseregcsoport gyalogsági tábornok parancsnoka, Alexander von Linsingen az Osztrák Császári Vaskorona Rend I. osztályára 1915. május 13-án „egy hadseregcsoport kiváló és eredményteljes vezetésének elismerésül” tett javaslatát ekként indokolta: „a kárpátokbeli harcok teljes időtartama alatt hadseregcsoportjának megfontolt és tetterős vezetésével remekelt. Az Uzsoki-hágó állásai elleni orosz támadásnál, április hónap elején különös szolgálatot tett állhatatos kitar-tásával.” Szurmay e kitüntetést végül május 30-án kapta meg. Arz Artur gyalogsági tábornok, a cs. és kir. 1. hadsereg-parancsnokság parancsnoka, Szurmay későbbi horgásztár-sa az 1916. május 23-án „csoportjának ellenséggel szembeni kiváló vezetéséért” átadott Osztrák Császári Lipót Rend I. osztálya ki-tüntetést így méltatta: „1915 júliusában és augusztusában a Bugnál, Sokal melletti heves harcokban és a Stubla-Kozinka vonaláig húzódo támadásban, 1915 szeptemberében a Styr-Ikwa vonala ellen in-tézett orosz ellentámadás elhárításában, valamint az azt követő előrenyomulásban a Szurmay csoport parancsnokaként lélekjelenlétével, fáradhatatlan, kezdeményező tevékenységével és példaadásával elévülhetetlen dicsőséget szerzett.

Mindenütt segítően, buzdítón, hatékonyan lépett közbe, továbbá Szurmay altábornagy megértette, hogy a jelenlegi állásokban egy erős védőbástyát kell kiépíteni. Ez a kiváló vezető a hadsereg kötelékéből való kiválása alkalmából ismét különösen méltó egy újabb legfelsőbb kitüntetésre.”

Mondhatni, e jóslatnak is beillő ajánlás egy esztendő múltán „lovagkereszt képében” valóra vált. De most még térjünk ki az utolsó harctéri hónapjaiban átvett Bronz Katonai Érdemérem a Katonai Érdemkereszt szalagján kitüntetésére, melyre a csoportosítások akkori állása szerint a cs. és kir. 4. hadsereg parancsnoka, Tersztyánszky Károly vezérezredes „egy hadtest eredményes vezetésének” elismeréseként tett javaslatot: „Szurmay altábornagy maga is nehéz pillanatokban egészséges opti-mizmussal, tanítással és személyes példával, csapata bizalmát megőrizve, előre gondolkodva és a legnehezebb körülmények között szándékait végrehajtva, a Lucktól történt visszavonulás idején, az ellentámadásnál és a több hónapig tartó állásharcban, mint hadtestparancsnok kiválóan megfelelt, és a szövetséges csapatoknál egy megbecsült helyet kapott. Az elmúlt hetek véres harcaiban érdeme csa-patának jó magatartása.”

A MÁRIA TERÉZIA KATONAI REND LOVAGKERESZTJE.

A MÁRIA TERÉZIA KATONAI REND ÚJ LOVAGJAINAK FELAVATÁSÁN SZURMAY JOBBRÓL A HARMADIK. (SCHUHMANN FELVÉTELE)

Mint fent említettük, a kor legmagasabb katonai kitüntetésének bécsi és budapesti iratai között nem maradt fenn Szurmay Sándor kérelme, a bírálók véleménye. Csupán a rendi kancellária „Szurmay Sándor gyalogsági tábornok, honvéd miniszter, a Mária Terézia Katonai Rend lovagja részére”, 1917. augusztus 22-én, Bécsben datált értesítése szolgált némi adalékkal. „A cs. és kir. Apostoli Őméltósága legmagasabb határozata alapján 1917. augusztus 14-ével, hálás elismeréssel az ellenség előtt tanúsított viselkedéséért, az Uzsoki-hágó sikeres megvédéséért 1915 áprilisában a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztjét adományozza. Ezen legmagasabb kitüntetéshez Excellenciádnak alázatosan jókívánságainkat fejezzük ki...” S a rendi kancellária „bátorkodott Szurmay tudására hozni”, hogy a „Renddiplomát Excellenciádnak ezzel egy időben” eljuttatják. A lovagkeresztet hadvezért 1917. augusztus 17-e, a kitüntetés adományozása után, november 7-én felvették a rendi káptalan tagjai közé, a dunai birodalom immár lovagkeresztet hadvezére ettől kezdve részt vett a renchez érkező felvételi kérelmek elbírálásában. Tegyük hozzá azt is, hogy a rend működése az első világháború utáni Ausztriában megszűnt. A Monarchia egykori területén csak Magyarországon keltették életre a káptalant. A rend utolsó éveit összefoglaló tanulmány szerint 1931. október 15-én egy Szent Teréz-napi rendi ünnepségen jelentette be Horthy Miklós kormányzó, hogy „elfogadta a magyar minisztertanács állásfoglalását, miszerint a Mária Terézia Rend magyar rendként és alapítványként való további fenntartása Magyarországon biztosítva van, s a Rend itt teljes támogatást élvez... A kancellári tisztséget – mivel a Magyarországon élő nagykeresztet, Frigyes főherceg korára hivatkozva nem vállalt szerepet – József nádor unokájára, Habsburg József parancsnoki keresztet vitézre bízta a kormányzó. Kevés információból úgy tűnik, hogy Szurmay Sándor már ebben az időben is az ő helyetteseként működött...” A már majd' 80 esztendő s hadvezér egy 1938. november 30-án kelt körlevél szerint szerepet vállalt később is. Ekkor József főherceg értesítette a lovagokat: Horthy a kancellári tisztség további ellátására kérte föl, amelyet vállal, s távolléte esetére a „kancellárhelyettesi” teendőik végzésével ismét Szurmayt bízta meg.

OSZTRÁK CSÁSZÁRI LIPÓT REND I. OSZTÁLYA HADIDÍSZÍTMÉNNYEL ÉS KARDOKKAL. (EREDETI, ZEIDLER SÁNDOR GYŰJTEMÉNYE.)

KATONAI ÉRDEMKERESZT II. OSZTÁLYA HADIDÍSZÍTMÉNNYEL ÉS KARDOKKAL. (EREDETI, ZEIDLER SÁNDOR GYŰJTEMÉNYE.)

VÖRÖSKERESZT DÍSZJELVÉNY I. OSZTÁLYA HADIDÍSZÍTMÉNNYEL. (EREDETI, ZEIDLER SÁNDOR GYŰJTEMÉNYE.)

A hadvezér, hasonlóképpen, mint a magas kitüntetésben részesült osztrák–magyar generális kortársai, számos cím birtokosa lett. A már fent idézett életrajzi összefoglalóban áll: „a Mária Terézia Katonai Rend birtokosai 1895-ig a birodalom mindkét felében (Magyarországon ezen időpont után is) megkapták a lovagi címet, ezt követően Ausztriában már csak a közönséges nemesi címet, viszont jogosultak voltak a bárói rang kérelmezésére. A Magyar Királyi Szent István Rend és az Osztrák Császári Lipót Rend nagykeresztjével kitüntetettek, továbbá az Osztrák Császári Vaskorona Rend I. osztályú lovagjai titkos tanácsosi címet kaptak, a Szent István Rend kiskeresztjével bírókat bárói vagy akár grófi rangra is emelhettek. A Lipót Rend parancsnoki keresztesei és a Vaskorona Rend II. osztályú lovagjai a bárói rangot, a Lipót Rend lovagjai és a Vaskorona Rend III. osztályát bírók lovagi címet kaptak... Többször szabályozták (legutoljára 1916-ban) a tisztek nemesítési eljárását. A tisztek ingyen kapták nemesi pátenstüket, gyakorlatban legalább 120-150 Ft-ot kellett fizetniük, megválaszthatták nemesi előnevüket, és megtervezhették címerüket. Többen annak a helynek a nevét választották előnévként, ahol születtek (pl. devecseri Schultheisz Emil), ahol csatában harcoltak (pl. Moritz

AZ OSZTRÁK CSÁSZÁRI LIPÓT REND I. OSZTÁLYA HADIDÍSZÍTMÉNNYEL, KARDOKKAL KISDÍSZÍTMÉNYE. (EREDETI, SZENTVÁRY-LUKÁCS JÁNOS GYŰJTEMÉNYE.)

AZ OSZTRÁK CSÁSZÁRI VASKORONA REND I. OSZTÁLYA HADIDÍSZÍTMÉNNYEL, KARDOKKAL KISDÍSZÍTMÉNYE. (EREDETI, SZENTVÁRY-LUKÁCS JÁNOS GYŰJTEMÉNYE.)

Auffenberg Freiherr von Komarów), vagy ezredük állomásozott. Az első világháború alatt több tábornok ugyanazt a nemesi előnevet kapta, mivel ugyanabban a csatában vettek részt, pl. Szurmay Sándor és Plank Ede egyaránt az uzsoki előnevet használta.” Kiegészítésül említjük meg, hogy az 1916. április 27-i magyar minisztertanácsi ülés jegyzőkönyve szerint Hazai Samu honvédelmi miniszter kezdeményezte a néhai Rónai-Horváth Jenő altábornagy részére „magyar nemességnek az »uzsok« előnévvel való legkegyelmesebb adományozását”, sőt, ugyanekkor kérte a testület hozzájárulását Plank Ede „cs. és kir. altábornagy »uzsoki« előnévvel leendő díjmentes legkegyelmesebb adományozásának” kezdeményezéséhez is.

A „Reichenauban, 1917. augusztus 17-én kelt legfelsőbb kéziratot”, mellyel Szurmay a bárói címet kapta, Az Ujság közli: „Kedves gróf Batthyány! (Batthyány Károly, király személye körüli miniszter.) Folyó évi augusztus hó 14-én kelt parancsirrattal a Katonai Mária Terézia-rendem lovagjává kinevezett Szurmay Sándor gyalogsági tábornok, magyar honvédelmi miniszternek a katona MT-rendem alapszabályai második pótlékának 37. paragrafusára alapján a magyar bárói méltóságot díjmentesen adományozom.”

S hogy a hadvezér élt volna a bárósággal együttjáró címertervezési jogával? A Pro Libertate Alapítvány szerencsére őrzi dr. Szendrei János, ama „mohácsi dolgozatot” befogadó millenniumi hadtörténelmi csoportbizottsági tag 1917. november 19-én kelt levelét, melyben a „Nagyméltóságú Miniszter Urat” tudatja, hogy a „címer tervet” van szerencséje mellékelni. A borítékon egy megjegyzés: „Nem lett felterjesztve! Időhiány miatt!” Mi viszont „terjesszük ide” a címerterv leírását.

„Álló csücsköstalpú pajzs, melynek kék mezéjében hármas zöld halom, középső csúcsán nyugvo arany koronából jobbra fordult, vörös nyelvét kiöltő, kettősfarkú arany oroszlán nő ki, jobbjobban

aranymarkolatú, kivont görbe kardot tartva, balját pedig előre nyújtva. A pajzs felső jobb sarkában emberarcú arany nap, a balban pedig ezüst növényfélhold, a két szélső halom felett pedig egy-egy ezüst lilium lebeg. A pajzsot hétágú, bárói korona fedi, melyre három koronás, nyílt lovagsisak van helyezve. A középső, szemközt fordított sisak dísz: a koronából kinövő, jobbra fordult, vörös nyelvét kiöltő, kettősfarkú, arany oroslán, karmaival aranyozott kopja hegyű m. kir. honvédségi lobogót tartva, a sisak takarója kék-arany. A jobboldali, befelé fordított sisak dísz: két kiterjesztett, fekete sasszárny között a koronából kinövő, két zöld levelű vörös rózsza, a sisak takarója vörös-ezüst. A baloldali, szintén befelé fordított sisak dísz: a koronán könyöklő, jobbra fordított, kezében arany markolatú kivont görbe kardot tartó pánczélos jobb kar, a könyök hajlásában hatágú arany csillaggal, a sisak takarója vörös-ezüst. Pajzstartók: jobbról szembe fordult, díszbe öltözött, vállán fegyverrel tisztelgő állásban álló, zöld cserlombbal díszített kék csákós m. kir. honvéd gyalogos, balról pedig szintén szembe fordult, díszbe öltözött, kivont karddal tisztelgő állásban álló, zöld cserlombbal díszített hamuszürke csákós m. kir. honvéd huszár. Mindkét pajzstartó bronzszínű arabeszkben áll, melyre kék szalag van függesztve »Előre!« arany betűs jelmonddal.”

Cz. UDVARDY FLÓRA FESTMÉNYÉN SZURMAY SÁNDOR „DEKORÁCIÓJA”

A hadvezér véleményét, a terv elkészített rajzolatát sajnos nem ismerhetjük, ám álljon itt a tervező „czimer magyarázata”, miszerint „Szurmayt az uzsoki szoros védelméért a hírlapok az uzsoki oroslánnak nevezték. Ezért a czimerpajzs fő alakja az ország határait jelentő hármassal zöld halmon karmát villogtató oroslán.” Mi ehhez annyit tehetünk hozzá, hogy a kutatások ezt nem igazolták, hiszen akárcsak a fennmaradt iratok, azután a családi, alapítványi és levéltári, könyvtári gyűjteményekben őrzött lapok cikkeinek szerzői, nemkülönben, ama országhatár, azaz a gránic-közeli települések lakossága „Uzsok hősenek” titulálták Szurmayt. Noha, fent azt is láttuk, hogy az uzsoki harcok más vitéz magyar katonáinak is kijárt az emberek hálája, „hőssé” avatása.

Szurmay, akárcsak tábornok és „alantasabb” tiszt kortársai, katonai érdemeik alapján lehettek bárók. A hadvezér sorol is néhányat memoárkötetében, köztük például a később ugyancsak haditettei által vitézzé avatott Ungár Károly hadnagyot, ki ama legvéresebb áprilisi harcok idején a cs. és kir.

38. gyalogezred utásztisztjeként a Wolosate-völgyben hatvanfőnyi legénységgel, háromszori ellentámadással biztosította hadtestének elvonulását. Mint írja: „... nem érhetne volna szemrehányás, ha csak passzív védi a magaslatot, amíg az orosz vissza nem veti maroknyi csapatát.” Saját haditetteiről is megjegyzi, hogy „... senki a világon nem tett volna szemrehányást, ha... az egymást hajszólo krízisek bármelyike alkalmával, én is visszavontam volna csapataimat.”

A róla készült festmények, fotók hűen mutatják meg a háborúban, az „egymást hajszólo krízisekben”, s nemkülönben, a békeidőben, „szervező munkakörökben” végzett szolgálataért kiérdemelt kitüntéseit.

Cz. Udvardy Flóra festő, grafikus 1923-ban készült alkotása, Szurmayról készített portréja ma a hadvezér nevét viselő Budapesti Helyőrség Dandár parancsnoki épületében található. A festményen látható hadvezéri „dekorációhoz” társult később az 1930-ban megkapott Magyar Háborús Emlékérem a kardokkal, és a sisakkal. A művész a következőképpen örökítette meg a kitüntéseket:

a nyakában a Katonai Érdemkereszt II. osztálya hadidíszítménnyel, kardokkal;

a zubbony gombolásában: a Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztje, alatta a Vöröskereszt I. osztályú Díszjelvénye hadidíszítménnyel;

a mellén a háromszögszalagos kitüntetések sora (balról jobbra): Katonai Érdemkereszt III. osztálya; Legfelsőbb Dicsérő Elismerés látható jelét képező Bronz Katonai Érdemérem hadiszalagon, kardokkal; Bronz Katonai Érdemérem vörös szalagon; Tiszti Szolgálati Jel II. osztálya; Jubileumi Emlékérem a fegyveres erő számára; Katonai Jubileumi Kereszt;

a zubbonyzsebén és alatta (fentről lefelé, balról jobbra): Osztrák Császári Ferenc József Rend tisztikeresztje; Osztrák Császári Lipót Rend I. osztályának csillaga hadidíszítménnyel, kardokkal; Osztrák Császári Vaskorona Rend I. osztályának csillaga hadidíszítménnyel, kardokkal; porosz Vasskereszt I. osztálya; Vöröskereszt Érdemcsillaga hadidíszítménnyel; török Medzsidi Rend I. osztályának csillaga kardokkal.

A fényképek, illetve festmények készítésének időpontja a szerint is pontosítható, hogy az 1914–1916 között kiérdemelt kitüntetések már kardokkal ékesítve láthatók-e. Az osztrák–magyar első világháborús hadikitüntetések egyik jellegzetes kiegészítője, a „kardok” bevezetésére ugyanis 1916. december 13-án került sor. Szakértői közlés szerint a kitüntetésszalagokra feltűzendő, illetve a rendjelvények, kitüntetések jelvénytestébe beépítendő, két keresztbe fektetett, aranyszínű kardot ábrázoló ékítményt azok számára hozta létre az uralkodó, „a kik részére a jelen, vagy a korábbi háborúkban a kitüntetések az ellenség előtt tanúsított »vitéz«, »hősies«, vagy »eredményteljes magatartás elismeréséül«, továbbá »kitűnő« vagy »kiváló vezetés« elismeréséül adományoztattak.” A kardékítmény így hát valójában 1917 januárjától jelent meg, az előtte mutatott haditettek alapján akár utólagosan is bekerülhettek az egyenruha „dekorációjába”, miként erről Cz. Udvardy Flóra alkotása is tanúskodik. (E fejezetben Szentváry-Lukács János és Zeidler Sándor szakértő gyűjtők jóvoltából mutathatjuk meg Szurmay néhány eredeti kitüntetését – a szerz.)

AZ UTOLSÓ FELVONÁS

Szurmay Sándor honvédelmi miniszter első képviselőházi színre lépését, mint láttuk, haditetteinek híre megelőzte, s így fogadták a Ház minden oldalán „szeretetreméltósággal”. Időközben sok minden megváltozott. Tisza István belebukott a politikájába, az összeomlásig, 1918. október 30-ig bekövetkező kormányválságok, illetve kormányátalakítások során Szurmayt az uralkodó mindannyiszor megtartotta tárcája élén. A részletekbe Tisza István 1917. június 14-i, „szigorúan titkos, nagyon sürgős!” telefontávirata enged bepillantani.

„Külfüg útján gróf Esterházy Móricz Ő Exc.nak!

Abból a tényből kiindulva, hogy Magyarországon szolidáris parlamenti kormány van s ez a politikai szolidaritás a honvédelmi miniszterre is kiterjed, még eddig mindég változás állott be a honvédelmi miniszter személyében, valahányszor a kormányváltás politikai fordulatot is jelentett. Önerzetes embertől nem is lehet azt kívánni, hogy miniszter maradjon egy olyan kormányban is, amely elődjének politikai ellenfeleiből alakul; és ha Ő Felsége egyenes parancsát kieszközölve, ilyen kényszerhelyzetet teremtenél egy derék katonára nézve, ez egyfelől erkölcsi tortúra volna az illető számára, másfelől súlyos kifogás alá esnék a miniszteri szolidaritás s a parlamentarizmus elve szempontjából.

Anélkül, hogy e lépésemről bárkivel, legkevésbé Szurmayval beszéltem volna, kötelességem erre a körülményre felhívni figyelmedet és megjegyezni, hogy Szurmaynak az új kabinetbe való belekényszerítését kénytelen volnék elvi szempontból erős bírálat tárgyává tenni.”

Sem az utód miniszterelnöknek, Esterházy Móricznak szóló bírálatról, sem pedig Szurmay ebélti véleményéről nem maradt fenn irat, azt viszont tudni lehet, hogy a király minden esetben „miniszterelnököm”, legutóbb az épp harmadik kormányát megalakító Wekerle Sándor előterjesztésére nevezte ki tárcája élére.

Ahogy az országban mind nagyobb lett a háborúellenesség, a képviselőházban is fogyatkozni látszott a megértés. A júniusi piavei offenzíva kudarca miatt (melyben egykori katonáinak immár XXIV. számot viselő hadteste, s volt vezérkari főnöke, Röder alezredes is részt vett) 1918. július 24-én hiá-

SZABADULÁS A GYŰJTŐFOGHÁZBÓL 1919. AUGUSZTUS 3-ÁN, DÉLUTÁN 3 ÓRAKOR.

ba adott szakmai muníciót az interpellált miniszterelnökének, Wekerlének, végül mondhatni, mindkettejüket leszavazták. Igaz, az is elhangzott ekkor: „A honvédelmi minister urat is szidták eleget a harctéren! A minister ur nem hallotta, de mi hallottuk! Miért szidták? Hogy nem jó vezér! Mert magyar volt, azért szidták! Hallottuk mi eleget!”

A front és a hátszág kettészakadni látszott. A Képviselőházban mind gyakrabban elhangzott: „két-ségbeesetten, szárnyszeggetten végzik tisztjeink a feladatukat a fronton.” Szurmay felolvasott egy harctérről hozzá küldött levelezőlapot: „A levegő ezen kívül a ti áldásos működésetekkel tele van. Tegnap szórták le az olasz repülőket Urmánczynak 29-iki (vezérkart, hadseregvezetést, aránytalan magyar teherviselést is bíráló) beszédét, kellő kommentárok kíséretében... „Ha valami, ez keseríti el a tisztikart!” – mondta Szurmay akkor, amikor magyarsága, magyar érdekek melletti kiállása miatt az olasz fronton kinéztek neki egy parancsnoki állást.

A honvédelmi miniszternek szánt harctéri beosztásról „nyilatkozzon” ő maga.

Szurmay, még a Károlyi-kormány alatti, szentgotthárdi internálásakor papírra vetett, 1919. március 12-én datált „védőiratában” így ír minisztersége utolsó időszakáról: „E néhány példa (a parancsnoki, honvédelmi miniszteri tevékenységét ért vádak cáfolatai – a szerz.) is igazolja azt a szellemet, mely a saját és a vezetésem alatt állott honvédelmi minisztérium működését minden téren áthatotta, és csak a legnagyobb megnyugvásomra szolgálhatnak a napilapoknak igen sűrűn megjelenő hírei a magyar hadügyminisztériumban most folyamatban lévő »bűnanyag« gyűjtéséről, mert ez a gyűjtés teszi védelmemnek a legkínzóbb szolgálatot.

Egyet azonban csak gyanítani lehet ezekből az aktákból, és ez az, hogy módfelett kényelmetlen lehettem a bécsi köröknek a magyarság érdekében kifejtett állandó küzdelmem miatt, mert másra nem vezethető vissza az a tény, hogy 1918. szeptember hó 7. vagy 17-én Bécsben közöltetett velem, miután az olasz fronton néhány hadtestnél parancsnoki állás ürrült meg és én vagyok kiszemelve mint a Mária Terézia Rend tagja a 16. hadtest parancsnokává, lévén ez most fontosabb a hátszágbeli működésnél. Ez a hadtest akkoriban tiszta cseh, később felerészben cseh, felerészben magyar csapatokból állott.

A közlésre rögtön kijelentettem, hogy a legnagyobb örömmel veszem át a parancsnokságot, csak 8 napi időt kérek arra, hogy családomat átköltöztessék természetbeli miniszteri lakásomból. Rög-

tön hozzá is fogtam a lakáskereséshez, függő ügyeim rendezéséhez, felszámolásához stb., de a küszöbön álló változásról kötelességszerűen értesítettem a miniszterelnököt is, a ki a kabinet más tagjaival egyetemben a királynál és a főparancsnokságnál is eljárta, hogy a változás politikai elrendelése vettessék el, a mi sajnálatomra meg is történt. Mindig a törvényes rend, a jog és igazság álláspontján állva, ezek, no meg a szintiszta magyarságom, hazaszeretetem és önzetlenségem igazolnak.”

A már többször idézett, A magyar katona a Kárpátokban című, Élmények és tapasztalatok a világháborúból alcímmel az 1940-es ünnepi könyvhéten megjelent memoárkötetében Szurmay az iméntieket kiegészítve pontosítja, hogy miért lett kényelmetlen személye 1918 őszén, Bécsben. „Miniszterségem alatt tudván azt, hogy Magyarország sok igen nyomós oknál fogva aránytalanul több véráldozatot ho-

A PROLETÁRDIKTATÚRA ALATT ELZÁRTAK A GYŰJTŐFOGHÁZ ELŐTT, 1920. MÁJUS 2-ÁN. (SZURMAY BALRÓL A HARMADIK.)

zott az eddigi már lefolyt harcok alatt, mint Ausztria, de ismervén a hangulatot itthon, azonnal hozzáfogtam az önálló magyar hadsereg létesítésének tanulmányozásához. Ennek eredményeként elsősorban az akkori hadügyminiszterrel, Stöger-Steiner gyalogsági tábornokkal vettem fel az érintkezést, és 1917. július 17-én Bécsben folytatott eszmecserénél iparkodtam őt meggyőzni arról, hogy e tárgyban szükség lesz hathatós változásokra a háború végén. Ez alkalommal, ami természetes is, mély elzárkózottságot állapíthattam meg.” A Magyar Katonaujság 1939. április 23-i száma már szemelvényeket tett közzé a hadvezér egy év múlva megjelenő memoárkötetetéből, s ebből kitűnik, hogy 1917 novemberében IV. Károly ugyan fogadta magyar miniszterét, ám közölte, ez ügyben „igen nagy nehézségek lesznek Ausztriában”. Ma már tudjuk, sem ama vezényeltetésből, sem pedig az említett „bécsi nehézségek” és az összeomlás következtében az önálló magyar haderőből nem lett semmi. Ez utóbbira 1921-ig, a Nemzeti Hadsereg megalakításáig kellett várni. Nem kívánjuk itt részletesen ismertetni az eseményeket az összeomlásig, október végéig, miközben IV. Károly Szurmaynak is felajánlotta a Wekerle lemondásával megüresedett miniszterelnöki széket, hogy mielőbb kihirdethesse békekötési szándékainak proklamációját. A felkérést nem fogadta el, majd végül gróf Károlyi Mihály lett a „magyar minisztérium” elnöke, s kabinetje nemsokára meg is alakult.

Szurmay végül 1918. október 31-én, az összeomlás dátumául gyakran megjelölt napon adta át a miniszterséget Linder Béla alezredesnek, volt harctéri tüzér törzstisztjének. Érdemes e lemondás körülményeit felidézni, Szurmay saját szavai alapján. „E napon, október 31-én délután 4 óra tájt jelentette titkárom, hogy Friedrich István és Fűrő földbirtokos a Nemzeti Tanács nevében jöttek azzal a megbízással, hogy a honvédelmi minisztérium átadásánál jelen legyenek, kéri, hogy fogadjam őket.

Beléptek. Friedrich, ki egyébként igen szimpatikus és kedvelt tagja volt törzsemnek az uzsoi harcok alatt, mint mindig, most is tipp-topp zsakettben, frissen beretválva jelent meg, és bocsánatot kérve, hogy alkalmatlankodik, megismételte megbízatását... bevittem őt dolgozószobámba és tájékoztattam egy térképen a berajzolt honvédcsoportokról és védelmi intézkedésekről.” Friedrich útja, mint fent írtuk, ekkor találkozott ismét egykori hadseregcsoport-, illetve hadtestparancsnokáéval, s ekkor rögzíthette a tényeket: a haza még nem érkezett, fegyverben álló csapatokon kívül a határok védelmére elhelyezett erők állnak az új kormány rendelkezésére. Szurmay írja: „Ha a magyar kormány észbekap, még november közepén is oly fegyveres erőt tudott volna sorompóba állítani a szent hazai föld megvédésére, hogy Nagy Magyarország határait teljes biztonsággal meg tudta volna védeni az amúgy is leszerelt román haderő és a cseh légionisták ellen, de a sokat szenvedett és kimerült Szerbiának sem jutott volna eszébe, hogy további harc árán próbáljon területet Magyarországnak testéből is foglalni.” Nem így történt. Az ugyancsak Szurmay parancsnoksága alatt tüzértörzstisztként szolgált Linder Béla (akkor) alezredes, hadügyminiszter november 3-án kiadott leszerelési parancsa elrendelte az amúgy mindenütt ellenséges földön álló csapatok fegyverletételét. Így ezzel Magyarország védelemre képtelenné vált.

A Monarchia utolsó m. kir. honvédelmi minisztere a fennmaradt iratok szerint „1914–1918. évi 5 hadjárati évvel, 36 év 2 hó 25 nap szolgálati idővel tényleges nyugállományba vonult. Eddigi fizetése 1918. december hó végével beszüntetendő, egyúttal nyugdíja 1919. január 1-től folyósítandó. A nyugállományba való helyezését maga kérelmezte s miután 40 éven túl szolgált, a hadképtelenség kimutatása alól fel van mentve.”

Szurmay nyugdíjas napjai így tehát 1919. január elsején kezdődtek, ám rövidesen internálással, majd gyűjtőfogházbeli rabsággal folytatódtak. Ennek jogi alapját a Károlyi-kormány, illetve az „őszirózsás” Nemzetgyűlés 1919. évi XXIII. törvénycikkében (néptörvényben) hagyta ránk. A fennmaradt iratok szerint Sztérényi József kereskedelemügyi, és Szurmay Sándor honvédelmi mi-

nisztart személyesen tettek felelőssé a háború elhúzódásáért, a végül bekövetkezett összeomlásért, ha nevük nem is került a rájuk vonatkozó paragrafusok mellé. „A nemzetgyűlés összeülése előtt is meg kell tenni a felelősségre vonás előkészítése végett szükséges intézkedéseket azokkal szemben, akik ellen nyomatékos gyanú merül fel, hogy mint magyar vagy közös miniszterek a világháború előidézésében vagy annak vétkeken könnyelmű továbbfolytatásában akár szándékos, akár gondatlan cselekményük vagy mulasztásuk által részesek voltak, avagy a világháborúval összefüggésben az 1848: III. tc. 32. §-ában meghatározott valamely cselekményt vagy mulasztást követtek el... Ugyancsak meg kell indítani az eljárást azok ellen is, akiket nyomatékos gyanú terhel, hogy mint magyar vagy közös közhivatalnokok a világháború előidézésében, avagy annak vétkeken könnyelmű továbbfolytatásában akár szándékos, akár gondatlan cselekményük vagy mulasztásuk által – felelős állásban – hivatalos ténykedésükkel részesek voltak. Nem vonható felelősségre az, aki csupán hivatali kötelességét teljesítette...”

A ministertanács azok ellen, akikkel szemben a jelen néptörvény 1. (előzőekben idézett) paragrafusában meghatározott cselekmény nyomatékos gyanúja merül fel, a forradalom vívmányait veszélyeztető egyéneknek rendőri felügyelet alá helyezéséről és őrizetéről szóló 1919: XX. néptörvény rendelkezéseit alkalmazhatja.”

Az ez után történeteket Szurmaytól idézzük: „Egy hónappal a kommün proklamálása előtt, azaz 1919. február 25-én este felé, egy ködös hideg napon, a Császár Fürdő iszappakolása után utóizzadásra ágyban feküdtem, amidőn dr. Kéry Károly rendőrfőkapitány megjelent lakásomon, átadott egy Nagy Vincze akkori belügyminiszter aláírásával ellátott iratot, melyben azt a parancsot adja nekem, hogy kövessem Kéry dr. utasításait. Utóbbi őrizetbe vett azzal, hogy reggel 5 órakor legyek útrakész, mert internálni fognak vidéken... Éjjel egy detektív őrzött lakásomon, és másnap hajnali 5 órakor Kéry dr. két detektívvel csípős hidegben, nyitott autón kivitt a Keleti pályaudvarra. Onnan fűtetlen vasúti kocsiban a fél országon át Szombathelyre vittek Szerényi báróval együtt... Bizalmasan ott hallottuk, hogy bennünket nem lehet abba az elhagyatott helyen lévő kis zalai klastromba vinni, amint tervezték, mert abban csak két, az emberek könyörületességéből élő barát lakik, akik nem tudnak minket ellátni és elhelyezni, de félős az is, hogy a környék honvédei, kik kanizsai ezredemben szolgáltak alattam, kiszabadítanak. Végül elhatározták, hogy hajnalban elvisznek Szent Gotthárdra, a ciszterciták kolostorába, ahol 27-én, 51 órai didergés után végre meleg szobába jutottunk... Külön bejött hozzám az egyik kísérő detektív is, és vigyázzba állva előttem, következőkép búcsúzott tőlem: »Lelki szükségét érzem annak, hogy amidőn már nem vagyok szolgálatban, bemutatkozzam a kegyelmes úrnak. Én, mint a 68. közös hadseregbeli gyalogezred hadnagya szolgáltam a kegyelmes úr vezénylete alatt az északi harctéren, és attól a naptól kezdve, hogy a kegyelmes úr először volt nálunk a védőárokban, mindég jó volt a menázsink.»

Szurmay e kéziratához lábjegyzetben írta: a detektív keresztnévét elfelejtette. Ám „védőbeszédének” tovább részében már azt írta: „Végül mint tanúra hivatkozom Auspitz Salamon fővárosi detektívre, aki 1919. február havában közvetlenül mondta nekem: a 68. közös hadseregbeli gyalogezred hadnagya szolgáltam a kegyelmes úr vezénylete alatt...” Folytatódjanak tovább az 1919 márciusában történtek.

„Egy hónappal internálásunk, és napokkal a kommün kikiáltása után, március 25-én korán reggel két detektív jött egy kutyával Szent Gotthárdra, hogy mint letartóztatottakat azonnal Pestre vigyenek... Másnap elbúcsúzva végtelenül kedves házigazdáinktól (dr. Piszter Imre, a Szent Gotthárd-apát-ság perjele és ciszterci szerzetes társai – a szerz.), elvittek Budapestre, ahol este 11 órakor a gyűjtőfogház rabkórházában, éjfél után 1 órakor külön-külön, igen hideg cellába helyeztek el... Augusztus 2-án megbukott a tanácskormány, és másnap (a Pro Libertate Alapítvány által őrzött felvétel szerint délután 3 órakor) elbocsájtottak bennünket. Mindenki kapott egy kis kék igazolványt.”

A történet innen már ismerős. Szurmay Sándor „letartóztatott”, ki az „igazságügyi népbiztos rendeletére szabadon bocsájtott”, még Szentgotthárdon papírra vetette „védőbeszédétől” vélhetően azt várta, hogy segítségére legyen az esetleges vád alá helyezésekor, bírósági tárgyalásakor. Ma már tudjuk, nem került vád alá, így bírósági tárgyalásra sem került sor. Érdemes azonban ismét idézni fennmaradt kéziratát, amely ama törvényben foglalt „általános vádra” szögezi le utolsó mondatként: „Semmiféle törvényes kötelezettség elmulasztásával a háború meghosszabbítása tárgyában vádolható nem vagyok.” Itt kell megjegyeznünk, hogy ekkor a magyar minisztériumról és a miniszteri felelősségről az 1848-as III. törvény, a kiegészítés 1867. évi XII. törvénye, s az időközben hatályba lépő, 1912-es véderőről, honvédségről és népfölkelésről szóló törvények adták meg a kereteket. Ezek alapján a honvédelmi miniszter csak a m. kir. Honvédséggel rendelkezik. Ezért sem véletlen, hogy amikor Linder Bélából 1918 novemberében miniszter lett, hadügyminiszternek nevezte magát, érzékeltetve, hogy nem csupán a honvédségi, hanem a közös hadseregbeli magyar alakulatok, s nemkülönben, valamennyi magyarországi katonai intézmény felett jogosultnak tartja magát. A hadvezér memoárkötetében elsősorban nem is egy magyar miniszter korlátozott monarchiabeli jogköreit firtatta. Sokkal inkább az foglalkoztatta, hogy a német szövetségéstől független békekötés nem teremtett volna Magyarországnak előnyösebb helyzetet, mert „Németország mindenképpen folytatni akarta a háborút, érdekeinek végső érvényesítése miatt... a kérdés morális (szövetségesi) kilátásaitól is függetlenül, békét kötni nem állhatott a Monarchia szolgálatában. Legyünk tisztában azzal is, hogy 1914/15-ben Oroszország teljes hatalmas erejének tudatában hagyományos politikájának vörös fonálától egy hajszálnyira sem tért volna el, akár döntően megveri a Monarchiát, akár a különbéke álláspontjára helyezkedik.”

Folytatódjék ismét a „védőbeszéd” az esetleges tanúk megnevezésével. „Röder Vilmos, ki 2 évnél hosszabb időn át volt vezérkari főnököm, és így nemcsak a hadműveletek, hanem az adminisztráció belső rugóit és egyéni tevékenységemet e téren a legpontosabban ismeri. Ő látta és koronatanúként igazolhatja azt, hogy különösen a lövészárkokban végrehajtott szemléim alkalmával úgyszólván min-

AZ INTERNÁLÁSRA KIJELÖLT SZENTGOTTHÁRDI CISZTERCI KOLOSTOR ÉPÜLETE NAPJAINKBAN.

den katonámat megszólítottam, családi és magánviszonyairól, mesterségéről, a hazuról kapott hírekről, a családi fenntartási járulék pontos folyósításáról kikérdeztem. Ő bizonyíthatja, hogy minden legénységi kitüntetést, ha csak valamiképp tehettem, személyesen végeztem, hogy minden hőszömet megismerjem, vele kezét foghassak. De nemcsak a saját törzsemhez tartozott tisztekre hivatkozom tanúként a tekintetben, hogy miként bántam egyénileg az alám rendelt legénységgel, és miként gondoskodtam róluk, hanem tanúként megnevezem Jászi Oszkár volt magyar köztársasági minisztert (1919 januárjában mondott le e tisztségéről – a szerz.), Magyar Lajos hírlapíró és író, akik a fronton felkeresték csapataimat, és a legénységgel a lövészárkokban történt közvetlen érintkezés útján bizonyára nyertek olyan impressziót, amiről tanúskodhatnak.

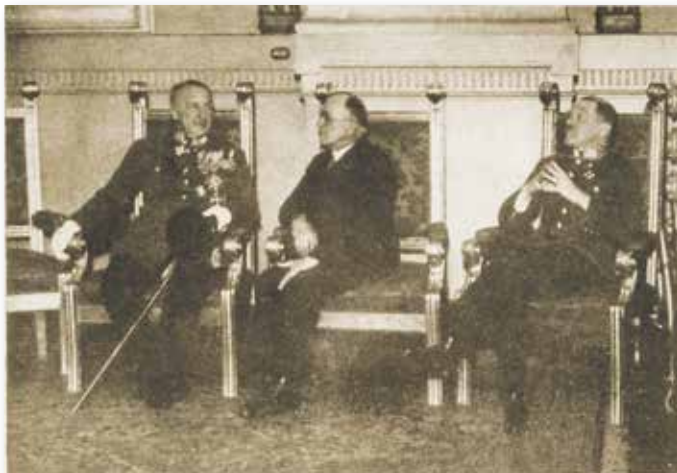
Annak bizonyítására, hogy nemcsak a fronton, ahol a közös sors természetesen is közel hozza a tisztet a legénységgel, hanem már békében is mindig így gondolkodtam és gondoskodtam az alárendeltekéről, a nálam alkalmazottakról, akiknek a címét tudom: Kovács János posta- és táviráda szolga Szatmárnémetiben, Kótzay Mihály villamosvasút kalauz, ki 10-15 évvel ezelőtt nálam volt tisztiszolga és lovász, Palkovits Juliska, aki Mátyásföldön, a Friesz-villában (a Szurmay-villától pár házra, a báró Szurmay Sándor utca 11. szám alatt) lakik, sánta lány, ki évek óta segít a háztartásban. Mindezek bizonyíthatják, hogy mióta saját háztartásom van, vagyis 23 éve minden alkalmazott férfi vagy nő, ugyanazon ételeket, gyümölcsöket eszi, mint ami asztalomra kerül, ugyanazt a fürdőkádat használhatja, amit én. Mint ezredparancsnok Nagykanizsán, megtiltottam a legénységet erősen igénybe vevő, túlhajtva teljesen céltalan alaki gyakorlatokat, a díszmenetet pedig teljesen töröltem a foglalkozás tervezetekből. Rónay-Horváth Jenő altábornagy (ekkor Szurmay előljáró székesfehérvári, V. honvédkerületi parancsnoka) és Balás György tábornok megszemlélte az ezredemet, és a fegyvergyakorlat végén díszmenetet rendelt el. Kiadtam a parancsot és jelentettem neki, hogy az ezred ma először csinálja ezt, mert fontosabb dolgaink voltak. Tényleg kifogástalanul ment a menet, mert a legénység hálás volt, hogy nem gyötörtem agyon ezzel őket előzőleg.

A miniszterségem alatt a katonai szolgálat alóli felmentések általam végrehajtott revíziójánál kitént, hogy aránylag nagyobb a felmentettek száma Ausztriában, mint Magyarországon. Az osztrákok azt iparkodtak igazolni, hogy a nagyobb hadiiparukban lekötött katonáikat felmentett katonáknak kell venni. A honvédelmi minisztérium 4. és 4. f. osztály irattárából az ügyiratok egész légiója igazolja azt a nagy harcot, mely e nehéz kérdés körül közttem és az osztrákok között lefolyt. Amidőn láttam, hogy megértés és megegyezés útján az osztrákokkal boldogulni nem tudok, szóbelileg elrendeltem a honvédelmi minisztérium felmentési csoportjának vezetőinél, hogy mindaddig, amíg a kellő arány helyre nem áll a revízió során, mindenkit fel kell menteni, akinél a jogczím akárcsak félig-meddig meg van.”

Nos, azt nem tudhatjuk, hogy a Tanácsköztársaság bíróságán mindebből mit fogadtak volna el, azt viszont már említettük, sem vádra, sem pedig tárgyalásra nem került sor. E „védőbeszéd” viszont még határozottabbá tette Szurmay eddig felvázolt portréjának kontúrjait.

KÉT VILÁGÉGÉS KÖZÖTT

A hadvezér népszerűsége, ama gránicon vívott véres küzdelmek emlékezete a két világégés között, mondhatni, virágkorát élte. Haditettei a tankönyvek lapjaira kerültek. A polgári fiúiskolák IV. osztályos diákjai 1921-es történelemtankönyvükből idézhették: „A kárpáti téli csata (1915. január – április) a szó szoros értelmében a hadtörténelem legnagyobb téli csatája volt. A harc frontja 380 kilométer hosszú csatavonal volt. A legválságosabb volt a harc Przemysl eleste után (márc. 22.), amikor az oroszok nagy támadással ki akarták csikarni a Kárpátok-

A MAGYAR KATONAI ÍRÓK KÖRÉNEK EGYIK FELOLVASÁSÁN.

ban való benyomulást. Az ezután következő harcok leghősiesebb fejezete az Uzsoki-hágó védelmi harcai voltak. A védősereg főleg magyar sereg volt. A harc tetőpontját április 12–14. között érte el, amikor az uzsoki tetőn három napon át tombolt a harc, amelynek utolsó felvonását a brassói és marosvásárhelyi, 19. és 26. magyar gyalogezred hősies támadása zárta le. (Szurmay Sándor altábornagy)” A magyar nemzet története című tankönyvben, 1940-ben, az állampolgári ismeretek keretében ekként tanították: „Hazánk egész népe elszánt akarattal vívta a ránk kényszerített küzdelmet. Hős katonáink az ősök öröklött vitézségével szorították vissza északon az uzsoki-szoroson betört orosz áradatot Szurmay Sándor vezérlete alatt.” A szovjet hadseregcsoportok által „felszabadított” ország debreceni gimnáziumaiban és leányiskoláiban a VIII. osztályos tanulók kezébe még 1946 szeptemberében is kerülhetett olyan tankönyv, melyben „az orosz hadsereg Bécs felé irányuló nagyszabású támadása” Limanovánál Muhr Ottmár huszár ezredes lovukról leszállt soproni huszárainak hősies harcai miatt is megghiúsult. Przemysl eleste után, mikor az egész védelem megingott, csupán az uzsoki hágónál, melynek birtokáért a legelkeseredettebb küzdelem folyt, állott keményen a Szurmay-féle magyar hadtest.”

E tankönyvekben nem csupán a magyar katonák és hadvezérek hősiességéről olvashattak a gyermekei, hanem Trianonról is. Az iskolákban nem volt nap, hogy a ne mondták volna el a „magyar hiszekegyet”, Papp-Váry Elemérné, Sziklay Szeréna költőné egy 1920-as pályázatra, a békediktátum aláírásának hatása alatt írt hitvallását: „Hiszek egy Istenben, / hiszek egy hazában: / Hiszek egy isteni örök igazságban, / Hiszek Magyarország feltámadásában! Ámen.” Itt kell idéznünk a Rákosi Szántó 1925. november 5-i számát, mely tudtul adja: „Papp-Váry Elemér tábornok, a magyar hadsereg egyik legkiválóbb tagja agyvérzés következtében meghalt Mátyásföldön. A háború idején parancsnoka volt a 29-ik honvéd gyalogezrednek. Nevét saját érdemein kívül nemrégiben elhunyt felesége, Sziklay Szeréna tette ismertté.” Ehhez annyit tegyünk hozzá, hogy Szurmay mátyásföldi „szomszédja” a

gránic védelméért vívott harcokban a hadvezér alá tartozó csapattestnél, a 19. gyalogezred állományában nyilvántartott alezredeként, de valójában a 102. honvéd népfőlkelő gyalogezred (a 102. szegedi népfőlkelő gyalogdandár maradványának) parancsnokaként állt helyt. Szurmay a Pesti Hírlapban 1924. július 27-én ezt ekként „igazolja”. „Uzsokot e súlyos, de a magyar hadi dicsőség oly fényes napjai alatt... a 21., 22., 23. és 24. erdélyi honvéd gyalogezred, a szabadkai 6-ik, a pécsi 19-ik, a budapesti 29-ik és 30-ik honvéd- ezred, továbbá a kecskeméti 38-ik, a szolnoki 68-ik, a nagyvárad

SZURMAY EDIT ÉS KOSSUTH FERENC 1930. OKTÓBER 28-ÁN.

37-ik, a komáromi 62-ik, a kaposvári 44. közös hadseregbeli ezred és a 102. magyar népfőlkelő ezred főlistenei védték... De minden magyar katonám tudta, hogy hazájának határát védi.”

Kétségtelen, Papp-Váry és Szurmay azon nemzedékbe tartoztak, amelynek lelkületéről némi képet kaphatunk a hadvezéri memoárkötetből, mint fent említettük, az 1940-es könyvnapra megjelent visszaemlékezéseiből. „Éppen a semleges államoknak ez a mai helyzete (köztük 1941. június 26-ig, a Szovjetunióknak szóló hadüzenet időpontjáig ezen államok közé tartozó Magyarországé) a legégbekiáltóbb jelenség, amivel a harcoló feleknek mégis csak számolniuk kell. Ez a tény pedig minden tekintetben a háborúnak igen nagy pusztításai mellett is súlyosan esik latba, úgy hogy a földrészünk sorsát eldöntő vezető államok végre mégis csak a józanság, az emberiség és az igazság útjára lépnek, és kivezetik kontinensünket a mostani kínlódasos és bizonytalan helyzetből, egyúttal pedig kiküszöbölik az összes bajok forrásait jelentő igazságtalanságokat, melyeket a Párizs környéki békediktátumok teremtettek.”

Kevéssel Trianon centenáriuma előtt mondhatjuk, Szurmay és nemzedéke nem láthatta előre, hogy miként maradt fenn ama „bajok összes forrása”. Hozzá kell tennünk, hogy a hadvezér, bár miniszterként ezt aligha kerülhette el, nem akart „politizálni”, könyve mégis elárulja saját és generációjának hátrózott politikai nézeteit. Meglehet, a Pesti Napló fent idézett száma közli, hogy nem memoár írásával tölti napjait az agg hadfi. De mint nyilatkozta: „Társadalmilag egyébként nagyon elfoglalt vagyok, sokat kell eljárnom klubokba, családokhoz, barátokhoz. Ezzel telik el a napom.” Arra most nem kívánunk kitérni, hogy a fent említett „kárpáti kéziratának” végére az első dátumot 1930-ban, Mátyásföldön írta. De éppen itt, ahol ama „sok kellemes szép nyarat töltötte”, és mint írta, „ha a Mindenható megengedi, még sok jó napot fog eltölteni”, a helyi közönség mindig is fokozott figyelemmel kísérte „közéleti rezdüléseit”. Mint látni fogjuk, ebben a „felek” nem mindig lették örömeiket.

Nos, a Szurmay-villa történetéből idéztük már: Projszl János építőmester a vele kötött szerződésben 1898. május 15-ére ígérte a „teljesen kész” állapotot. Szurmay Sándor honvéd százados széljegyzete viszont „VI. 6-ára” tette e mátyásföldi nyaraló átadását, aminek minden bizonnal mindennapi szolgálatteljesítései voltak. Serf Lajos, Edit néni „életképeinek” egyikét idézzük: „Mátyásföld köves utcái közé tartozott a miénk is, rajta leginkább csak a bolgárkertészek szekerei jártak. Autó évente kettő, az öreg

Habsburg József főhercege és Hazai báróé. Baráti látogatásra jöttek, ilyenkor kártyapartik is voltak, Sándor bácsi bridzsezni szeretett, apámat mindig áthívták negyediknek.”

Újabb adalékként álljon itt ama Mátýásföldi Nyaralótulajdonosok Egyesületének „1931. évi XLIII. rendes közgyűlésének” jegyzőkönyve, amely szerint „a község által elhatározott utca burkolásokat a múlt évben befejezték. Szilárd burkolattal van ellátva: a Diósy Lajos-, báró Szurmay Sándor- és Imre-utcák, valamint a Liget-teret körülvevő kocsi-utak.” Igen, arról az utcáról van szó, ahol a villa állt. Miként azt a Rákos Vidéke 1917. június 2-án közölte: „A nyaralótulajdonosok egyesületének választmánya egyhangú határozattal és lelkesedéssel a Teleky-utczát Szurmay Sándor-utczának nevezte el. Ezen határozattal a választmány azt a mélységes hálát és szeretetet óhajtotta jelezni, mellyel telepünk legillusztrisabb tagjának, az Uzsoki hősnek tartozik.”

Mátýásföld, a szomszéd gyerekek, a közkapu és Katona Endre Szurmay horgászélményeivel és vadászélményeivel együtt 1937-ben kerültek a sport és a természet irodalmának jeles lapjaira. Abba a kötetbe, amelyhez az időnkénti kedves látogató, József főherceg fűzött előszót, ekként: „Egy régi kedves vadászimborám könyve: »Vadászélmények – horgászélmények« fekszik előttem... hálás érzéssel a szerző iránt ajánlom a nyilvánosságnak e könyvet, s kívánom, hogy még sok szép vadászaton, sok élvezetes horgászaton gyönyörködhessek a természet lelket üdítő pompájában, és könyve – amint meg is érdemli – igen nagy és általános sikert arasson.” Üssük fel e lapokat megemlítve, ehelyütt Szurmay vadász- és horgászillusztrációinak némelyikét is olvasóink elé tárjuk.

SZURMAY BLANKA ÉS SZENTKERESZTESY HENRIK 1925. OKTÓBER 29-ÉN.

désemre nemcsak a koma kezd mozgolódni, hanem vele együtt egy krumplifészek lombozata is... Persze nem bántottam, hanem elvezettem pórázon a nyaralóhoz, odakötöttem az egyik diófához és másnapig ott volt, amíg a gyerekek meg nem állapították, hogy a negyedik utca egyik nyaralójából szökött meg, ahol már egy év óta tartották...

1928 nyarán hárman horgásztunk az alsóórsi kőmólón süllőre, pontyra. Katona Bandi Máv. műszaki tanácsos rokonom, kezdő horgász, Feri öcsém és én. Előre megmondtam Bandinak, hogy népmulatságnak is beillő szórakozásban lesz részünk, ha Feri horgával valami, a rendestől eltérő dolog történik...” A férfiember, mint az említettük már, ilyenkor kerítettek tehát sort egy kis „háborús eszmecezeré”. Lapozunk most tovább Edit néni „családtörténetében”.

„Mátýásföldi nyaralómba rontottak be már régebben a szomszéd gyerekek és jelentették, hogy a közelben levő üres, de teljesen bekerített telken róka van. (A Szurmay családnak a villán, eme üres telken, és Rákosszentmihályon, a Rákosi úti Harcsa-házban volt még résztulajdona, erről tanúskodnak a Pro Libertate Alapítványnál fennmaradt adás-vételi szerződések és Budapest Főváros Levéltárában őrzött telekkönyvi betéti iratok – a szerz.) Jöjjen hamar a puskával. Lőni a nyaralótelepen nem szabad, fogtam hát a Flóbertpuskát és átmentem... Közele-

„A családban Sándor bácsin kívül voltak még katonatisztek. Egyik lánya, Blanka első férje, Reisner Henrik, később Szentkeresztesy Henrik, az első világháborúban pilóta is volt, a háború utáni leszerelési konferencia idején hónapokig éltek Genfben, ő volt a magyar légierő érdekeit védő egyik szakértő katonatiszt.” A háborút követő idők repüléstani „ludovikás” tanárát, a szövetségek közti légügyi ellenőrzőbizottság kormány-meghatalmazottját, a trianoni békediktátummal felszámolt magyar légierőt újjáélesztő légügyi hivatali vezetőt 1930-ban nevezték ki vezérkari (repülő)ezredessé. Házassági anyakönyvi kivonatuk szerint: „vitész Szentkeresztesy Henrik vezérkari őrnagy uzsoki báró Szurmay Blankát”, Zettner Vilmos és Wahlkampf Ferenc tanúk előtt 1925. október 29-én vezette oltár elé.

A családba tartozó katonák helytállásának minden részletére itt nem térhetünk ki, azt azért meg kell jegyeznünk, hogy a nagybányai Horthy Miklós kormányzó „miniszterelnöki” rendeletével 1920-ban megalapított Vitézi Rend tagjainak lajstromában, a világháborúban és a nemzet érdekében dicső tetteket véghezvivők között felbukkannak neveik. Legelőször Reisner Henriket „ütötték és avatták” vitézzé, ki ekkor vette fel a Szentkeresztesy nevet. A korabeli „nemzeti érzelmű” névváltoztatási hullám részleteit sem kívánjuk ismertetni, csupán annyit jegyeznünk meg, hogy egyebek mellett a vitézi cím iránti kérelemnél, mondhatni, szokásos volt az áttérés egy „magyar csengésű” vezetéknevre. Nos, a Történelmi Vitézi Rend nyilvántartása szerint 1922-ben Szurmay másik vejét, udvardi és kossuti dr. Kossuth Ferenc ügyvédet, ezt követően 1923-ban fivérét, Kossuth Sándort, majd 1929-ben a hadvezért, Szurmay Sándort, végül 1938-ban az ugyancsak magas ívű katonai karriert bejárt Szurmay Lajost vették fel a rendbe.

E vitézi rendbeliek között tehát Kossuth Ferenc nevét is olvashattuk. „Katonamúltjára” a Magyar Olimpiai és Sportmúzeum jóvoltából deríthettünk fényt. Ugyanis a Sárospatakon jogot tanult, majd ügyvédként, a Magyar Nemzeti Bank ügyészeként, s nemkülönben, a Vitézi Szék budapesti ügyészeként ismert, számos atlétikai és birkózóversenyt megnyert „Kossuth-leszármazott” a Magyar Birkózó Szövetség elnöke is volt. A múzeum által könyvünk rendelkezésére bocsátott „Magyar sport-almanachja” szerint „Katonai szolgálatot mint önkéntes még a háború előtt teljesített a tiroli 1. császárvadászezredben, és a háborút is ennek az ezrednek kötelékében harcolta végig... a háború befejeztével mint tartalékos főhadnagy szerelt le.” S hogy el ne feledjük, a Budapesti Hírlap 1930. október 29-én hírül adta: „Uzsoki Szurmay Edit bárónő, uzsoki vitész Szurmay Sándor báró nyugalmazott honvédelmi miniszter leánya és udvardi és kossuti vitész Kossuth Ferenc dr. (a házassági levelük szerint az előző nap – a szerz.) megtartották esküvőjüket az egyetemi templomban. Előkelő nagy közönség volt jelen. Az esketést Nemes Antal dr. püspök végezte. Tanúk voltak: Hazai Samu báró nyug. honvédelmi miniszter és Iluzsa Gyula felsőházi tagok.”

Ama másik világgégés után, mint szinte minden nemzeti banki alkalmazottnak, elbocsátás, személyére nézve letartóztatás, rabság jutott osztályrészül. A család őrzi az Andrássy út 60-ból írt levelét, melyből kiderül, a börtönből hiába is akart volna kijutni Szenőner Jozefin temetésére. S azt egy ugyancsak féltve őrzött, Amerikából, a Florida állambeli Tampából írt levél tudatja: az 1956 novemberében külföldre távozott fia, Gábor, két év múltán még nem jöhetett haza szeretett apja temetésére.

A vitézi címmel együtt vagy később egyébként vitézi telkeket is adományozhattak. Erről szólva álljon itt most „Szurmay Sándor budapesti lakos” fennmaradt, 1940. március 5-én datált vitézi végrendelete. „Tekintettel arra, hogy fiú várományosom nincs, elhalálozásom esetén a nekem később adományozandó vitézi telek és a hozzátartozó, leltárilag megállapított élő és holt felszerelés osztatlan egészben szálljon át leányom, dr. vitész Kossuth Ferencné, báró Szurmay Edit fiára, Kossuth Gáborra, mint várományosra. Ha Kossuth Gábor a vitézi telket nem igényelné, akkor várományosul leányomat, özvegy vitész Szentkeresztesy Henrikné, báró Szurmay Blankát, illetőleg leendő férjét jelölöm ki... Azt akarom, hogy vitézi telkem, bárói címem és nemességem okvetlenül a báró uzsoki Szurmay névvel és

leszármazottal állandó összefüggésben maradjon... Jelen végrendeletemnek a Kormányzó Úr Ő Főméltósága által való kegyes megerősítéséért esedezem.” A vitézi telek adományozására végül nem került sor, a megerősítési kérésnek azonban „nyoma” maradt. A minisztertanács 1940. december 20-i ülésének jegyzőkönyve szerint a „miniszterelnök kéri a minisztertanács hozzájárulását, hogy 20 vitéz (a felsoroltak között báró Szurmay Sándor) végrendeletének megerősítése iránt, amelyekben a nekik már adományozott, illetve esetleg később adományozandó vitézi telkeik öröklési rendjét szabályozzák, a Főméltóságú Kormányzó Urhoz felterjesztést tehesen.” (Csupán megemlíjtük, az örökölhetőségből amúgy sem lehetett volna semmi, mert ama leendő férjjel, gróf Stomm Marcellal egy egészen más, még a vitézi cím használatára is tilalmat kimondó korban, a budapesti XII. kerületi anyakönyvi bejegyzése szerint 1956. augusztus 29-én kelt egybe Szurmay Blanka.)

A katonák, az állami alkalmazottak mindemllett más elismerésben, kedvezményes otthonderemtési támogatásban is részesülhettek. Érdekességként idézzük itt a Budapesti Hírlap 1928. március 18-i tudósítását, miszerint „Buda egyik legszebb és leg-egészségesebb helyén, a belvárostól villamoson negyedóránnyira lévő Böszörményi-úton nagy erővel folyik a Horthy-telep társasházainak építése. Az altuista alapon építkező Tiszti és Tisztviselői Társasházépítő Szövetkezet most tartotta a telep Szurmay Sándor báró, Hazai Samu báró és vitéz Artner Kálmán Udvarának bokrétaünnepségét. A telep megte-remtése, fölépítése, berendezése a szövetkezet buzgó elnökének, vitéz Artner Kálmán ny. altábornagynak és derék munkatársának, Grotta gróf ügyvezető igazgatónak az érdeme.” Nos, fertőszentmiklósi Artner Kálmán, a 30. honvéd gyalogezred zászlóalj-, majd ezredparancsnoka a legvéresebb tavaszi időkben harcolt katonáival Uzsoknál, Szurmay alatt. Vélhetjük, közös küzdelmeik emlékére illették neveikkel e telepi „udvarokat”.

Szurmayt, a népszerű és elismert szakírót egyre-másra kérték fel „neki szóló” tisztségek betöltésére, ezredtörténeti könyvek, világháborús összefoglalók elő- és utószavának készítésére, szakmai kontrollra, a honvédség, a katonák mindennapjaival foglalkozó cikkek avatott írására, s persze témái közül nem hiányozhatott a vadászat és a sporthorgászat. Mátyásföldön, ama bridzspartik helyszínén, 1928. október 10-én kelt kéziratban maradt fenn „Szurmay Sándor gyalogsági tábornok előterjesztése és javaslatai a Fenséges Úr nagy művének (József főherceg A világháború, ahogy én láttam című, fent már idézett kötetének) a lucki áttörésre vonatkozó részéhez.” Elő- és utószavai nem csupán hadtörténeti kiegészítések. Úgy tűnik, olykor helyre kellett tenni némely félreértéseket. Az 1. honvéd gyalogezred történetéhez és háborus emlékalbumához, egykori ezredének harctéri összefoglalójához előszóként írta: „Ennek a munkának az a nagy jelentősége, hogy tisztázza azt a néha vitatott kérdést, vajon az egyes honvédek legin-

AZ AGG HADVEZÉR UNOKÁJÁVAL, KOSSUTH GÁBORRAL, 1937 KARÁCSONYÁN.

kább a milliós lakosságú székesfővárosból nyervén kiegészítésüket, megállták-e helyüket a harc téren a magyar haderő nagy tömegét kiállító falusi fölművelő népünkől kiállított ezredek mellett, vagy nem. Ez a történelmi munka igazolja a legfényesebben azt, hogy e fővárosi honvéd ezred is mindenkor, a legnehezebb viszonyok között is épp úgy megtette honfíui kötelességét, mint bármely más magyar csapat.” Memoárkötetéből oldalról oldalra kicsendül a háborút vitézül végigharcoló katonáinak megbecsülése. A „68. gyalogezredről írott könyv” hőseinek szóló gondolatai is erről tanúskodnak: „A vitéz cs. és kir. 68. gyalogezred 1915. év január közepén, ötvenöt éves történelmi múlttal lépett be az Ung völgyében alakuló akkori hadseregcsoportom kötelékébe. A Kárpátok gerinczén át hazánkba betört oroszok kiverésének nehéz feladata előtt állottunk akkor, mi sem természetesebb, tehát mint, hogy azt az ezredet, amely 1866-ban Skalicz, Schweinschadel és Königratznél, 1878-ban pedig Gorica és Nova-Breckanál, valamint a Majejica-Planinán és végül 1914-ben a szerb hadszíntéren is fényes haditényekkel tett tanúbizonyosságot kiválóságáról, vagyis a közismert Rodich-vitézeket tárt karokkal fogadtam. Nem is csalódtam a jász-kun hősökben együttműködésünk másfél éve alatt soha sem.”

Szurmay a „kommün” bukása utáni idők Nemzeti Hadseregében aktív szerepet nem vállalt, de a trianoni paragrafusokkal megfójtott hazája és hadserege mellett írásaival mindig hitet tett. A Magyar Lloyd a felkérésre írt cikkéhez fűzött megjegyzésében ezt így látta: „Báró Szurmay Sándor, az uzsoki hős, Magyarország legnépszerűbb tábornoka a béke frontján is nagy horderejű missziót teljesít az ország szolgálatában. Egyik legbuzgóbb mozgatója, lelke annak az akciónak, mely a leszerelő tiszteknek munkát és kenyeret kíván biztosítani a gazdasági életben. A mozgalomnak igen nagy jelentősége van a konszolidáció és a szociális béke szempontjából, és ép ezért különös örömmünkre szolgál, hogy erről – kérésünkre – éppen báró Szurmay Sándor szól a nyilvánossághoz a Magyar Lloyd hasábjain.” Idézzük is itt a hadvezér gondolatait.

„A leszerelő tisztnek elhelyezése a legnehezebb és a legégetőbb szociális kérdéseknek egyike, mert az államnak egyrészt kötelessége, hogy hadseregét ötödére redukálja s ennek következtében a tisztikar négyötödét elbocsájtja; másrészt gondoskodnia kell arról, hogy azok, akik négy súlyos hadiéven át testi épségüket, egészségüket és életüket kockáztatták a hazáért, meg ne fosztassanak a megélhetési lehetőségeitől. Gondoskodni kell róla, hogy kereseti forrásokat adjanak számukra.

Ami a tiszteknek a katonai kereteken kívül leendő elhelyezését illeti, maguk a tiszték, de az érdekeiket képviselő erkölcsi testületek is komolyan mérlegelik az állam súlyos helyzetét és belátják, hogy az állam nem képes sokszor még a létminimum nyújtására sem. Iparkodnak tehát elhelyezkedni – úgy, ahogy tudnak – az iparban és kereskedelemben, általában közgazdasági téren.

A hadvezér és 205 kilós zsákmánya orosz földön.

A HADVEZÉR ÉS 205 KILÓS ZSÁKMÁNYA OROSZ FÖLDÖN.

A Nyugdíjas Tisztek Országos Szövetségének támogatásával és ellenőrzésével működik például Budapesten a Turul biztosító társulat, amelynek elnöke épp én vagyok, s amely eddig 16 tábornoknak, 40 törzstisztnak és nagyszámú főtisztnak adott biztos megélhetési módot.

Mindebből kitűnik, hogy a magyar társadalomnak kellő érzeke van a tisztek ügye iránt és ahol alkalom van rá, szimpátiával támogatják őket. Magam is kaptam egyik-másik helyről felszólítást és készséggel vállalkoztam arra, hogy némelyik közgazdasági vállalatnál igazgatósági tagságot fogadjak el.” E felkérések szűkszavú nyomait a „Budapesti Czim- és lakásjegyzék” köteteinek vállalatokra, pénzintézetekre vonatkozó részében lelhetjük fel. Eszerint báró Szurmay Sándor az 1930-as évekig húszegynéhány igazgatótanácsi felkérést kapott, minden bizonnyal Uzsok hőseként, lovagkeresztes katonaként meglévő elismertsége okán. E megbízatások száma amúgy évről-évre változott, volt közöttük „profilba vágó”, mint a Magyar Lőporgyár Rt., a Vadásztöltény-, Gyutacs- és Fémárugyár Rt., s akadt mátyásföldi székhelyű is, mint a Pestkörnyéki Bank és Kereskedelmi Bt.

A hadvezér más mozgalmaknak is „legbuzgóbb mozgatója, lelke” volt. Fent említettük, hogy Szurmay a Nemzeti Hadseregben nem vállalt pozíciót. Ám a Honvédelem 1921. augusztus 21-i számában tollából származó cikket közöltek, melyben ama „legnépszerűbb tábornok” nézeteit írta le a „véderő elnevezése kérdésében”. Éppen négy esztendővel azután, hogy az uralkodó a háborús összeomlás rémképének hatására is megengedni látszott az önálló m. kir. Honvédség létrehozásának tervezését, melyben Szurmay főszerepet vállalt. Az összeomlás akkor ennek az álomnak is véget vetett. Cítáljuk hát az említett cikket.

„... csak azt fájjaljuk, hogy a nemzeti hadsereg attól a pillanattól fogva, amidőn ezen elnevezés létjogosultsága megszűnt, nem vette fel a Magyar Honvédség, vagy még inkább a Magyar Honvédsereg elnevezést, és nem illeszkedett azonnal bele a honvédség kipróbált szervezetébe, nyilvántartásába, haditradícióiba, magához ölelve e szervezetben a volt és végleg megszűnt közös hadsereg még létező alakulatait, és összes, ugyancsak nagy értékű történelmi hagyományait... adjuk meg hamarosan a lehetőséget arra, hogy minden magyar vitéz az új ország határain túl sínylődők nagy örömeire is, mielőbb büszkén honvédnek nevezhesse magát.”

A két világégés közötti szerepvállalásai persze óhatatlanul politikai színtérre sodorták. Ennek némiképp ellentmondani látszik, hogy Uzsok hősről „szép nyarainak” helyszínén, Mátyásföldön, 1922. május 14-én a Rákos Vidéke ezt írta: „Szurmay báró volt honvédelmi minisztert a múlt héten tizenhat község küldöttsége kereste fel, vállalja el a képviselőjelöltséget, azonban Szurmay báró kijelentette, hogy a kívánságnak, sajnálatára, ez idő szerint nem tehet eleget, mert egyelőre teljesen visszavonult a politikától.”

A Felsőház Igazoló Bizottságának jelentése szerint 1932. augusztus 2-án „felsőházi taggá élethosz-

A SPORTHORGÁSZ A VAJERKA-TÓNÁL, AZ 1930-AS ÉVEKBEN.

sziglan” kinevezett „vitéz báró Szurmay Sándor” a véderő-, a kereskedelmi és közlekedésügyi, a külügyi bizottsági tagsága, de a felsőház „országos 36 tagú honvédelmi bizottsági” elnöki tisztségének idején sem szólalt fel, noha vélhetjük, tanácsaira, hadvezéri megjelenésére a mindenkori kormány, s maga a kormányzó egyaránt igényt tarthatott. De nyilván közismert hazafiságára apelláltak a Nemzeti Egység Pártját szervezők akkor, amikor a 75 éves agg hadfit kérték fel a budapesti, „északi kerületi” elnöki tisztre. Mint azt a Budapesti Hírlap 1935. március 17-i száma írja: „Zsitvay Tibor dr. után vitéz Szurmay Sándor báró emelkedett szólásra. Közölte, hogy úgy a hadseregnek nyugalmazott tagjai, mint a köztisztviselők egy táborban állnak a kormány háta mögött.” A „nemzeti mozgalom” tényezésének egyik mozzanatát ehelyütt nem elemezzük, annyit azonban megjegyzünk, Szurmay további párttagsági működésére nincs adat.

Mátyásföldön, az egykor „mélységes hálóját” kifejezni óhajtó nyaralótulajdonosok egyesületének „1934. évi XLV. rendes közgyűlésén” készült jegyzőkönyvben amolyan ’50-es évekbeli stílusban, „Szurmay és társaiként” került reflektorfénybe Uzsok hőse. A család emlékezete szerint a báró Szurmay Sándor utcával szemközti erdőben az egyesület anyagi helyzetének javítása érdekében akartak parcellázni, s az itt lakók bizalmából Szurmay és Katona Endre lépett fel ez ellen, az ügy pedig fővárosi, sőt belügyminiszteri szintre került. A parcellázásból nem lett semmi, de azért tegyük hozzá: a később itt települő szovjet Déli Hadseregesoport-parancsnokságnak, az állami engedélyek megfogalmazóinak a terület beépítése nem okozott gondot. Uzsok hőisének 1952-ben tanácsilag bekebelezett villája szomszédságában egész orosz lakótelep nőtt ki a földből, a kerületben manapság már teljesen felújított, sport- és kulturális programoknak helyet adó parancsnoksági épületek falait húzták fel, mint tudjuk, „ideiglenesen”.

A mátyásföldi szerepvállalás kapcsán említük meg: Szurmay aktív tagja volt a Rákosszentmihály, Mátyásföld és Cinkota önálló „várossá” válását zászlajára tűző helyi mozgalomnak is. S bár a Rákos Vidékének 1928. február 26-án megjelenő tudósítása szerint elvállalta a folyamatokat irányítani

szándékozó bizottság elnöki tiszttét, ebbéli munkásságát, vélhetjük, a városrendezés akkori más elképzelései miatt, siker nem kísérhette. A Mátyásföld történetét összefoglaló kötet pedig „kiegészítésül” közli, hogy dr. Keresztes Fischer Ferenc belügyminiszter 1932. június 13-án datált okiratban adta áldását az önálló (azaz, sem Cinkotával, sem pedig Rákosszentmihályal nem közös) község megalakulásához.

Az agg hadvezér, immár vezérezredesként, a Magyar Nemzet 1942. november 4-i számában akkori életének újabb részleteit tárja fel. „A doktoromon kívül vigyáz rám az én istenáldotta három drága zsan-dárom. A feleségem meg a két lányom: Blanka és Edit... ha naponta ¾ 7-kor kelek is, este kilenckor az ágyba parancsolnak. És jómagam a legnormálisabb életet élem.

KATONA ENDRE (JOBBRA) ÉS GRÓF STOMM MARCEL
MÁTYÁSFÖLDÖN, 1963-BAN.

Magam borotválkozom, szerényen étkezem, bort soron kívül sohasem iszom, sokat olvasok és dolgozok... Nem feledkezhetem meg arról sem, hogy valami különös öröm számomra, amikor olyan levél kerül a kezembe, ami így kezdődik: »Nagyapám ekkor meg ekkor, itt meg itt szolgált a világháborúban a vezérezredes úr parancsnoksága alatt.« Az ilyen levelekre különös gondot fordítok, hadd lássa az új nemzedék, hogy sohase felejtem el katonáim hozzám való hűségét, hazaszeretetét és önfeláldozó, páratlanul derék katonai erényeit. Leveleimet különben Blanka lányom kopogtatja le, s ahogy a postámat elintézem, megyek a kertembe a virágaimat gondozni, és dajkálom az éneklő madaraimat, főképp a cinkéket, és félórácskát sétálok.» (Miként arra az imént utaltunk, a cikk megjelenésekor Szurmay már a korábbinál magasabb rendfokozattal rendelkezett, ugyanis 1941-ben a két világháború közötti honvédség ny. vezérezredese lett. Ahogyan azt a Magyar Távirati Iroda a 35. számú Honvédségi Közlönyre hivatkozva 1941. július 31-én jelentette: „A m. kir.honvédség és m. kir. csendőrséghez tartozó egyének állománycsoport, rendfokozat (rangosztály) és szolgálati viszonyát újból szabályozták. Így a gyalogsági, lovassági, tüzérségi tábornokok és tábornaszernagy (háromcsillagos tábornokok) rendfokozati elnevezés helyett a vezérezredes elnevezést rendszeresítették... Az említett új rendfokozati elnevezések vonatkoznak a nyugállományuakra is.”)

De idézzük tovább a család történetét, Edit néni emlékezete szerint. „Egyik nővérem az ELTE hallgatója volt. Erna néni azt akarta, lakjon náluk, az Apponyi téren, mert így közelebb lesz az egyetem. Ezalatt vette észre, hogy Marci bácsit, Stomm Marcelt egyre többször hívják meg vendégségbe. Blanka néninek udvarolt, és orchideát meg ezt-azt vitt neki. Ő mesélte nekem, hogy Marci bácsi még a frontra vezénylése előtt megkérte a kezét, de a háború miatt elhalasztották az esküvőt. Aztán Marci bácsi az orosz fronton, amikor a németek az ő katonáit akarták feláldozni a maguk védelmében, parancsnokként kiadta a m. kir. III. honvéd hadtestet lényegében feloszlató parancsát, ami miatt annyi sérelem érte. Negyedmagával indult el hazafelé, de orosz fogságba estek, ahol az út közben elfagyott lábait orosz orvosok vágták le térd alatt. Később itthon is szükség volt műtétre, Rákosi idején barátai valahonnan külföldről szereztek neki igen jó műlátat.

Az oroszok becsülték őt, és rendesen ápolták is. A fogságból 1951-ben engedték haza, s ahogy átlépte a határt, Rákosiék azonnal letartóztatták. Megtudtuk, ez azért történhetett így, mert a fogolytáborban Rákosi rá akarta venni, hogy melléjük álljon, vállaljon miniszterséget a kommunista kormányában. Nagyon messze állt tőle a kommunista gondolkodás. Mindig azt mondta, bár utáltam a náciakat, azért nem szerettem meg a kommunistákat. Nemet mondott tehát. Szóval, ahogy átlépte a határt, letartóztatták, rövid időn belül halálra ítélték. Hetvenkét napig volt siralomházban, pedig tudták, az oroszok nem engednék kivégezni. Végül kegyelemből életfogytiglanra változtatták az ítéletét. Vácra került, ahol egy este közölték vele, szabadon távozhat.

GRÓF STOMM MARCELNÉ, GRÓF STOMM MARCEL ÉS ÖZVEGY KOSSUTH FERENCNÉ 1960 HÚSVÉTJÁN.

Hiába kérte, hogy legalább reggelig várhasson, tolószéket hozattak, meg taxit. Blanka néni úgy mesélte, másnapra vártak egy orosz ellenőrzést, és mivel azoknak nem volt tudomásuk fogva tartásáról, halálos ítéletéről, azonnal el akarták távolítani. A mátyásföldi házat az állam 1952-ben kisajátította, s hogy a börtönben lévő Marci bácsinak kívülről végképp ne tudjon segíteni, Blanka nénit kitelepítették előbb Jászkisérre, majd Dunavarsányba, így a taxival oda vitették magukat. Aztán történt, hogy Mátyásföldön 1956-ban disszidált a házukba beköltöztetett lakó. Ekkor egyik nagynéném kiment Dunavarsányba, hogy szóljon, költözzenek vissza Mátyásföldre, a mi házukba, mert közelebb lennének az orvosokhoz is, hiszen Marci bácsi lábát kezelteni kellett. Szerencsére, vissza is költöztek. Egy nap, 1968. április 25-én Blanka nénival készülődtek valahová. Felszálltak a közeli megállóban a 46-os buszra, amikor Marci bácsi egyszer csak rosszul lett. A sofőr látta, hogy baj van, ezért az útvonaláról letérve, bekanyarodott a közeli rendelőintézethez. A kezelő orvosa, meg az a sebész is bent volt, aki vele menekült az orosz fronton. De már nem tudtak rajta segíteni.”

Szurmay és családja a Kerepesi út melletti, azaz a Fiumei úti temetőben lévő családi kriptában alusza örök álmát. Előbb vitéz báró Szurmay Sándorné, Szenóner Ernát temették oda, aki „1943. november 18-án, reggel 5 órakor visszaszállt Teremtőjéhez”. Egy 1942. február 7-én keltezett, a Pro Libertate Alapítványnál őrzött iratban áll: „Az általunk 1942. január hóban megvásárolt – a Kerepesi úti temető Salgótarján úti részén, az 56 és 3/48 számú sírhelytáblák közötti területen létesítendő parcella 4. számú középső – sírbolthelyre építendő kriptába temetkezhetni jogosultak névjegyzéke felől, mint jelenlegi tulajdonosok, a következőképp rendelkezünk:

A kriptába temetkezhet elsősorban két leányunk, vitéz dr. Kossuth Ferencné, báró Szurmay Edit és vitéz Szentkeresztesy Henrikné, báró Szurmay Blanka, és annak 1935. évben elhunyt, a Kerepesi úti temető 2/48 parcellájában eltemetett és esetleg exhumálandó férje, vitéz Szentkeresztesy Henrik ve-

A CSALÁDI SÍRBOLT A FIUMEI ÚTI TEMETŐBEN, AZ 1980-AS ÉVEKBEN.

Halotti anyakönyvi kivonat.

Év és hónap	Az anyakönyv vezetője	Az elhunyt neve és születési neve	Az elhunyt				Az elhunyt anyja és születési neve	A halál oka
			születési és halálozási ideje (helyszíne), lakóhelye	kor	hívás	szolgálatának jelölése és jelvénye		
1946 november	Szurmay Blanka	Szurmay Blanka	1888. 11. 11. Budapest, Kossuth téri lakás	58 év	szolgálati állományban	Szurmay Ferenc	szívinfarktus	
<p>Halál oka: szívinfarktus</p> <p>Halál helye: otthonában, Kossuth téri lakás</p> <p>Halál ideje: 1946. november 11-én kint voltunk ifj. Krausz Ferenc öntömester lakásán.</p>			<p>Halál oka: szívinfarktus</p> <p>Halál helye: otthonában, Kossuth téri lakás</p> <p>Halál ideje: 1946. november 11-én kint voltunk ifj. Krausz Ferenc öntömester lakásán.</p>				<p>Halál oka: szívinfarktus</p> <p>Halál helye: otthonában, Kossuth téri lakás</p> <p>Halál ideje: 1946. november 11-én kint voltunk ifj. Krausz Ferenc öntömester lakásán.</p>	

BUDAPEST 1946. NOV. 25.

Kelt BUDAPEST 1946. NOV. 25.

U. M. 1946. A. U. 115. sz. 10. sz. 11. 11. 11.

UZSOK HŐSÉNEK HALOTTI ANYAKÖNYVI KIVONATA.

zérkari ezredes. Azután unokánk, Kossuth Gábor és vőnk, vitéz Kossuth Ferenc dr., a Magyar Nemzeti Bank ügyésze.

Ha vitéz Szentkeresztesy Henrikné esetleg férjhez menne, úgy az ő Férje, mindkét leányunk részéről az ezután születendő unokáink.

Halálunk után a kriptá feletti rendelkezési jog vitéz Szentkeresztesy Henrikné, Szurmay Blankát illeti meg.”

E rendelkezési jog érvényesítésére szükség is volt. Az alapítványnál ugyancsak fennmaradt iratok szerint még 1970. január 22-én is datáltak egy kérelmet, melyben dr. Surányi-Szortsik János ügyvéd fordult „Főtisztelendő Prépost, Országgyűlési Alelnök Úrhoz”, hogy Blanka két férjét, Szentkeresztesy Henriket, és a Farkasréti temetőben eltemetett gróf Stomm Marcelt a kriptában helyezhessék örök nyugalomra. A kérvények végül meghallgatásra találtak. Itt kell könyvünkben idéznünk az alapítványnál fennmaradt kézírásos, „Kossuth” aláírással ellátott feljegyzést. „1946. november 11-én kint voltunk ifj. Krausz Ferenc öntömester lakásán. Beszéltünk Krausszal. A gipszmodell (a sírbolton ma is látható, mintegy két méter magas bronz szobor gipszmodellje) az udvaron áll, kissé sérült, az oroszok belelöttek...” Az irat közli kései olvasójával: a háború előtti öntés 7000 pengőbe, míg a néhány évvel későbbi 28 000 forintba került. Az alkotó, Horvay János szobrász, kinek szignója a talpazaton megtalálható, 1944. november 19-én elhunyt. Vélhetjük, később a gipszmodell alapján készült el a szobor. Zsigmond János városvédő, temetőkutató ama „későbbre” vonatkozó közlése alapján a szobor 1976-ban még nem volt a síron, de 1980-ban már igen. Említsük meg, hogy a mátyásföldi hagyatékban megőrzött fotó tanúsága szerint az eredetileg Szentkeresztesy Henrik sírján lévő, légszavaron nyugvó sas szobor a Szurmay-sírboltra került, miután 1970-ben mind az ő, mind pedig Stomm Marcel Farkasréti temetőben lévő hamvai átkerülhettek a családi kriptába. A szobrot (amely Tóth Vilmos te-

metőtörténész könyvünk számára adott információja szerint Márton Ferenc székely szobrász és festőművész alkotása) 1992 májusától a Pro Libertate Alapítvány őrizte, majd 2017 februárjában átadták a Szurmay nevét viselő MH Budapest Helyőrség Dandárnak.

Nos, ama Apponyi téri szálakat vegyük fel ismét, a családi emlékezet szerint.

„Apám írta le azt is” – fordít egy lapot Edit néni történetük képzeletbeli kötetében – „Arz Artúr tábornok temetésén rengetegen voltak, külön állványt kellett építeni a ravatalnak. Az idős József főherceg lóháton vezette a temetési menetet, s ekkor mondta apámnak Szurmay bácsi, hogy ilyen lesz az ő temetése is. Nem úgy alakultak a dolgok.

Amikor Szurmay bácsi a betegsége miatt nyáron sem tudott kijönni Mátyásföldre, Blanka néni a Csillaghegyi strand fölötti kis faházak egyikét bérelte ki maguknak. 1944 nyarán vőlegénnyel nekünk is oda kellett kimennünk bemutatkozni az esküvőnk előtt. Budapest ostroma bennünket a felvidéken, Pozsonytól nem messze, Éberhárdon ért. Oda írt nekünk egy nyolcoldalas levelet az egyik nagynéném. Innen tudom, hogy bombázták Csepelt, az Andrássy úton ismét jár a földalatti, a Királyi Bérpalotát, amelyben a lakásaik voltak, eltalálta egy bomba, meg egy légi akna. Az utóbbi az Apponyi tér felőli részre esett, és így kigyulladt a házban lévő Fratteri csemegeüzlet. Ez azért fontos, mert fölötté laktak Szurmay bácsiék. Blanka néni hálószobájától alig egy-két méterre csaptak fel a lángok. Aznap bombariadó miatt már háromszor kellett lemenni a pincébe. Szurmay bácsi a kimerültségtől belázasodott. S amikor megint riadót jeleztek, már nem is tudott, de nem is akart felkelni, mert nagyon izzadt és kimerült volt. De miután a lángok felértek a második emeletig, mégiscsak rászánta magát. Gondolhatod, írta a nagynéném, milyen lehetett a sötétben le-lebotorkálni a pincébe, közben meg gomolygott a füst.

Az oroszok Mátyásföldön és az Apponyi téren is keresték Szurmay bácsit. A nyaralóhoz egy olyan parancsnok ment a katonáival, aki talán az első világháborúban Szurmay legénye lehetett, de legalábbis jól ismerhette őt. Igen, a legénye, ehhez fűznék egy kis magyarázatot. Az első világháború idején Szurmayéknál dolgozott egy orosz hadifogoly, akit jó szívvel fogadtak, soha meg nem különböztették volna, velük ehetett, szóval, nem hadifogolyként bántak vele. A szomszédok úgy is mondták, na, itt van a Szurmayék legénye... Ez a katona mondta, hogy amíg ő az embereivel itt lesz, a háznak, a benne lévő értékeknek semmi bajuk nem eshet. Az utánuk érkezők azonban már pisztollyal lövöldöztek a velencei tükörbe. Akik pedig az Apponyi téren kutatták fel, az idős, halálosan beteg embert már nem bántották, nem is vitték el.”

A dunai birodalom legismertebb magyar hadvezérének, Uzsok hősének szíve az Apponyi téri lakásban, a fennmaradt iratok szerint 1945. március 26-án délelőtt 9 órakor szűnt meg dobogni. A Pro Libertate Alapítvány őrzi a „halottvizsgálati bizonyítványát”, melyen a temetés napja, 1945. március 28-a is látható. A március 27-én kiállított halotti anyakönyvi kivonatán pedig olvasható egy megjegyzés: „Az elhalt a Vitézi Rend főszéktartóságának 2696/1929. számú igazolványa szerint a vitézi cím használatára jogosult volt. Az elhalt bárói címét és uzsoki előnevét a 266.969/1933-II. B.M. számú bizonyítvány igazolja. Dr. Kossuth Ferenc bejelentő”. A Mária Terézia Katona Rend ügyvivője, vitéz Góthay Béla nyugállományú vezérőrnagy május 9-én kapta kézhez „vitéz Kossuth Ferenc” levelét: „Tisztelettel értesítem, hogy apósom, vitéz báró uzsoki Szurmay Sándor ny. vezérezredes, ny. honvédelmi miniszter, a Mária Terézia-rend lovagkeresztjének tulajdonosa f. évi március hó 26-án elhunyt. Temetése március 28-án volt a Kerepesi-út melletti temetőben, a családi sírboltban.”

Az első világháború centenáriuma, mi, kései tisztelői, e könyvvel hajtunk fejet emléke előtt.

KRONOLÓGIA

*Vitéz báró uzsoki Szurmay Sándor ny. vezérezredes,
ny. honvédelmi miniszter (1860–1945)*

1860. december 19., Boksánbánya (Krassó-Szörény vármegye)
1945. március 26., Budapest (Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye)

Vallása: római katolikus

Apja: Szurmay Mihály kalaposmester

Anyja: Shäffer Jozefin

Felesége: Szenóner Ernesztina Malvina Antónia

Gyermekei: Szurmay Edit, Szurmay Blanka

Unokája: Kossuth Gábor

Iskolái: 1871–1874 m. kir. állami főreáltanoda (főreáliskola) három osztálya, Szeged; 1882–1884 honvéd Ludovika Akadémia előkészítő és tisztképző tanfolyama, Budapest; 1886–1887 honvéd Ludovika Akadémia felsőbb tiszti tanfolyama, Budapest; 1887–1889 Hadiiskola, Bécs.

Kitüntetései az 1943-ban érvényes viselési sorrendben:

Mária Terézia Katonai Rend lovagkeresztje, 1917. augusztus 14.

Osztrák Császári Lipót Rend I. osztálya hadidíszítménnyel, 1916. május 23. (utólag: kardokkal)

Osztrák Császári Vaskorona Rend I. osztálya, 1915. május 30.

Vöröskereszt Érdemcsillaga hadidíszítménnyel, 1918. május 23.

Katonai Érdemkereszt II. osztálya hadidíszítménnyel, 1915. január 23. (utólag: kardokkal)

Osztrák Császári Lipót Rend lovagkeresztje, 1912. szeptember 9.

Osztrák Császári Ferenc József Rend tisztikeresztje, 1909. október 4.

Osztrák Császári Vaskorona Rend III. osztálya, 1903. október 10.

Katonai Érdemkereszt III. osztálya, 1898. október 25.

Bronz Katonai Érdemérem hadiszalagon, 1916. november 13.

(utólag: hadidíszítménnyel és kardokkal)

Bronz Katonai Érdemérem vörös szalagon, 1905. november 19.

Magyar Háborús Emlékérem kardokkal, sisakkal, 1930. november 3.

Katonai Tiszti Szolgálati Jel II. osztálya, 1917. október 1.

Katonai Tiszti Szolgálati Jel III. osztálya, 1908. október 9.

Vöröskereszt I. osztályú Díszjelvénye hadidíszítménnyel, 1915. május 31.

Jubileumi Emlékérem a fegyveres erő számára, 1898. december 2.

Katonai Jubileumi Kereszt, 1908. december 2.

Török Medzsidi Rend I. osztálya kardokkal, 1918. október 15.

Német (porosz) Vaskereszt I. osztálya, 1915. június 14.

Német (porosz) Vaskereszt II. osztálya, 1915. április 8.

Címek és tisztségek: 1912. január 1. – 1915. január 1. a m. kir. Honvéd Tiszti Özvegyek és Árvák Se-

gélyellátási Intézetének igazgatótanácsi tagja; 1915. július 9. Boksánbánya díszpolgára; 1916. július 11. Ungvár díszpolgára; 1917. március 8. valóságos titkos belső tanácsos; 1917. augusztus 17. magyar bárói rang; 1917. november 7. a Mária Terézia Katonai Rend rendi káptalanjának tagja; 1918. május 23. „uzsoki” nemesi előnév; 1918. augusztus 12. a nagykanizsai m. kir. 20. gyalogezred tulajdonosa; 1918. augusztus 26. (testületi döntés), 1930. június 1. (cím átadása) Nagykanizsa díszpolgára; 1918. október 20. Bánffyhunyadi, Nagyvárad, Győr, Pápa díszpolgára; 1921. november 11. a m. kir. Államrendőrség Detektívegyesülete Nyugdíjpótló és Segélyező Egyesületének alapító tagja; 1925. február 10. a Magyar Katonai Írók Körének társelnöke; 1929. június 16. vitézi cím; 1932. augusztus 2. élet-hossziglani felsőházi tagság. .

Előmenetele: 1882. október 1. honvéd; 1883. augusztus 29. címzetes őrmester; 1884. augusztus 19. hadnagy; 1889. november 1. főhadnagy; 1892. május 1. másodosztályú százados; 1895. május 1. első osztályú százados; 1898. május 1. őrnagy; 1901. november 1. alezredes; 1905. május 1. ezredes; 1910. november 1. vezérőrnagy; 1914. május 1. altábornagy; 1917. augusztus 10. gyalogsági tábornok; 1941. ny. vezérezredes.

Beosztásai: 1882. október 1. m. kir. 18. honvéd gyalogzászlóalj, Lugos; 1887. november 1. m. kir. 13. honvéd gyalog féldandár 1. zászlóalja, Pozsony; 1889. november 1. a cs. és kir. IV. hadtest, vezérkari osztálya, Budapest; 1890. november 8. a m. kir. Honvédelmi Minisztérium (HM) 1. ügyosztálya, Budapest; 1891. május 1. a Vezérkar Hadműveleti és Különleges Vezérkari Munkák Irodája, Bécs; 1891. november 1. Vezérkari Vasúti Iroda, Bécs; 1892. május 1. fogalmazótiszt a HM 1. ügyosztályán, Budapest; 1898. október 27. zászlóaljparancsnok a m. kir. 4. honvéd gyalogezredben, Nagyvárad; 1899. október 1. a HM 1. ügyosztályán, Budapest; 1900. szeptember 1. a HM 20. ügyosztályának vezetője, Budapest; 1900. december 1. a HM 1. ügyosztály vezetője Budapest; 1905. november 1. a m. kir. 20. honvéd gyalogezred parancsnoka Nagykanizsa; 1907. szeptember 28. a HM II. ügycsoportjának főnöke. Budapest; 1910. február 3. a HM I. csoportjának főnöke, Budapest; 1914. augusztus 17. a HM (katonai) államtitkára Budapest; 1914. november 25. az orosz fronton alakult uzsoki Szurmay-hadseregcsoport parancsnoka, Nagyberezna; 1916. április 1. a Szurmay-hadtest parancsnoka az orosz fronton; 1917. február 19. – 1918. október 31. m. kir. honvédelmi miniszter, Budapest; 1919. január 1. nyugdíjazás Budapest.

Jelentősebb írásai: A wörthi (froschweilleri) csata 1870. augusztus 6-án, Budapest, 1890; A honvédség fejlődésének története annak felállításától napjainkig 1868–1898, Budapest, 1898; Az orosz vörös veszedelem és Magyarország szerepe, Budapest, 1921; Vadászemlékek, horgászélmények, Budapest, 1937; A magyar katonai Kárpátokban, Budapest, 1940.

Megjegyzés: 1919. február 25-től internálásban, Szentgotthárd; 1919. március 25. – 1919. augusztus 3. gyűjtőfogházban, Budapest.

CHRONOLOGY

*Vitéz Baron Sándor Szurmay de Uzso, Colonel General (ret.),
former Defence Minister (1860–1945)*

19th December 1860, Boksánbánya (Caras-Severin county)
26th March 1945, Budapest (Pest-Pilis-Solt-Kiskun county)

Religion: Roman Catholic

Father: Szurmay Mihály, hatmaker master

Mother: Shäffer Jozefin

Wife: Szenóner Ernesztina Malvina Antonia

Children: Szurmay Edit, Szurmay Blanka

Schools: 1871–1874 Hungarian Royal State Main Real School (school principal in real terms) in three classes, Szeged; 1882–1884 Ludovika Academy military preparatory and officer training, courses, Budapest; 1886–1887 Ludovika Academy senior military officer courses, Budapest; 1887–1889 Military School, Vienna.

Badges of Honor in wearing order:

Military Order of Maria Theresia, Knight's Cross, 14th August, 1917

Austrian Imperial Order of Leopold, I. Class with ornament, 23rd May, 1916 (later: with swords)

Military Merit Cross, II. Class with ornament, 23rd January, 1915 (later: with swords)

Red Cross Decoration Star for Services with ornament, 23rd May, 1918

Austrian Imperial Order of Leopold, Knight's Cross, 9th September, 1912

Red Cross Decoration Medal for Services, I. Class with ornament, 31st May, 1915

Imperial Austrian Order of Franz Joseph, Officer's Cross, 4th October, 1909

Austrian Imperial Order of the Iron Crown, I. Class, 30th May, 1915

Austrian Imperial Order of the Iron Crown, III. Class, 10th October, 1903

Military Merit Cross, III. Class, 25th October, 1898

Bronze Military Service Medal on war ribbon, 13th November, 1916 (later: with ornament and swords)

Bronze Military Service Medal on red ribbon, 19th November, 1905

Hungarian Military Memorial Medal with swords and helmet, 3rd November, 1930

Military Officer's Service Cross, II. Class, 1st October, 1917

Military Officer's Service Cross, III. Class, 9th October, 1908

Jubilee Commemorative Medal for the armed force, 2nd December, 1898

Military Jubilee Cross, 2nd December, 1908

Order of the Medjidie (Ottoman Empire), I. Class with swords, 15th October, 1918

German (Prussian) Iron Cross, I. class, 14th June, 1915

German (Prussian) Iron Cross, II. class, 8th April, 1915

Titles and posts: 1st January, 1912 – 1st January, 1915 Hungarian Royal Army Officers' Widows and Orphanage Care Institute, board of directors member; 9th July, 1915 honorary citizen of Boksánbánya; 11th July, 1916 honorary citizen of Uzshorod; 8th March, 1917 internal Privy Counsellor; 17th August, 1917 Hungarian Baron rank; 7th November, 1917 Military Order of Maria Theresia, member of

chapter; 23rd May, 1918 noble name “de Uzsok”; 12th August, 1918 owner of the 20th Hungarian Royal Infantry Regiment, Nagykanizsa; 26th August, 1918 (syndicate choice); 1st June, 1930 (transfer of title) honorary citizen of Nagykanizsa; 20th October, 1918 honorary citizen of Huedin, Oradea, Győr, Pápa; 11th November, 1921 founding member of the Hungarian Royal State Police Detective Association Pension Replacement and Relief Society; 10th February, 1925 Hungarian Military Writers’ Circle, co-chairman; 2nd August, 1932 lifetime membership in the Upper House; 16th June, 1929 Vitéz title.

Promotion: 1st October, 1882 private; 29th August, 1883 Honorary Sergeant; 19th August, 1884 Second Lieutenant; 1st November, 1889 Lieutenant; 1st May, 1892 Captain Second Class; 1st May, 1895 Captain First Class; 1st May, 1898 Major; 1st November, 1901 Lieutenant Colonel; 1st May, 1905 Colonel; 1st November, 1910 Major General; 1st May, 1914 Lieutenant General; 10th August, 1917 Infantry General; 1941 General (ret.)

Posts: 1st October, 1882 18th Hungarian Royal Infantry Battalion, Lugos; 1st November, 1887 13th Hungarian Royal Infantry Demi-Brigade’s 1st Battalion, Bratislava; 1st November, 1889 Imperial and Royal IV. Corps, Department of Chief of Staff, Budapest; 8th November, 1890 Hungarian Royal Ministry of Defence (MoD) 1st Department, Budapest; 1st May, 1891 Military Operations and Special Jobs of the General Staff’s Office, Vienna; 1st November, 1891 Imperial Royal Privileged Austrian State Railway Company, Vienna; 1st May, 1892 draftsman officer of the MoD 1st Department, Budapest; 27th October, 1898 Battalion Commander of the 4th Hungarian Royal Infantry Regiment, Oradea; 1st October, 1899 MoD 1st Department, Budapest; 1st September, 1900 head of the MoD 20th Department, Budapest; 1st December, 1900 head of the MoD 1st Department, Budapest; 1st November, 1905 Commander of the 20th Hungarian Royal Infantry Regiment, Nagykanizsa; 28th September, 1907 Head of the MoD II. Department, Budapest; 3rd February, 1910 Head of the MoD I. Department, Budapest; 17th August, 1914 MoD (military) Deputy Secretary of State, Budapest; 25th November, 1914 Commander of the Szurmay Army Group, formed on the Russian front, Velykyi Bereznyi; 1st April, 1916 Commander of the Szurmay Corps on the Russian front; 19th February, 1917 – 31st October, 1918 Hungarian Royal Minister of Defence, Budapest; 1st January, 1919 retirement, Budapest.

Notable publications: The battle of Wörth (Froschwiller) on 6th August, 1870, Budapest, 1890; The evolution of the army from its foundation to the present days 1868-1898, Budapest, 1898; The Russian red peril and the role of Hungary, Budapest, 1921; Hunting memories, fishing experiences, Budapest, 1937; Hungarian soldier in the Carpathians, Budapest, 1940

Remarks: 25th February, 1919 – relocation, Szentgotthárd; 3rd March – 3rd August, 1919 – remand prison, Budapest.

A FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM JEGYZÉKE

M. kir. honvéd főparancsnokság 1869–1918 I. 75. fond, 594. d., 1914. eln.; HL 174. doboz, Baross Gábor Gimnáziummal kapcsolatos iratok; HL AKVI 28522; KA MMThO Kt. 116. Nr. S/382; HL Pers 168., 169., 171., 173., 174., 175., 176., 177., 178., 223., 236. doboz; HL Tgy. 36., 422., 1876., 1901; HM 1923. eln. 4. oszt.; HM 1927. ált./4. o.; HM Eln. 1917. Szn.; HU BFL XV. 37.c; HU BFL V.704.a

Emlékirat: Szurmay Sándor védelme az 1919-es internáláshoz, HL 174. doboz

Reisner Henrik vezérkari százados szolgálati leírása a HM VI. cs. főnök rendeletére. 1921. november 15. HL 169. doboz

Szurmay Sándor: *A háború láthatatlan erőtevényezői*. Előadás a Magyar Katonai Írók Körében, 1939. XII. 13. HL Pers 176. doboz.

Vitéz uzsoki báró Szurmay Sándor: *Vadászemlékek, horgászálmények – vitéz József királyi herceg előszavával*. HL Pers 176. doboz, korrektúra példány.

Kéri Kálmán: *Méltatás. Szentkeresztesy (Reisner) Henrik vezérkari ezredes életrajza*. HL 169. doboz.

Genfi leszerelési konferencián való tevékenység. Szentkeresztesy dosszié. HL 171. doboz

1723. évi CIII. törvénycikk az ország benépesítéséről. 1000 év törvényei, www.1000ev.hu; 1836. évi III. törvénycikk a magyar nyelvről. 1000 év törvényei, www.1000ev.hu; 1868. évi XLI. törvénycikk a honvédségről. 1000 év törvényei, www.1000ev.hu; 1868. évi XL. törvénycikk a véderőről. 1000 év törvényei, www.1000ev.hu; 1882. évi XXXIX. törvénycikk a véderőről szóló 1868. évi XL. törvénycikk némely szakaszainak módosítása tárgyában. 1000 év törvényei, www.1000ev.hu; 1889. évi VI. törvénycikk a véderőről. 1000 év törvényei, www.1000ev.hu

Imre Magda: *A Forradalmi Kormányzótanács jegyzőkönyvei 1919*. <https://library.hungaricana.hu> 1919. évi XXIII. tc., <http://majt.elte.hu/>

Minisztertanácsi jegyzőkönyvek. www.eleveltar.hu

Országgyűlési dokumentumok, FI-1931, <http://mpgy.ogyk.hu>

Képviselőházi Napló, www.hungaricana.hu

Ung vármegye főispáni iratai. 4. fond. 1. opisz, 680. irat

v. br. Szurmay Sándor IV. kerületi tisztiorvosi halottvizsgálati bizonyítványa, 1945. III. 26., valamint Szurmay Sándor halotti anyakönyvi kivonata, 1945. III. 29. Pro Libertate Alapítvány.

A muszka betörés Ungba. *Határszél Ujság*, 1914. október 5.

Szurmay Sándor báró megrendítő vallomása. *Ujság*, 1938. december 25.

Beszélgetés a 72 éves Szurmay tábornokkal. *Pesti Napló*, 1933. április 16.

Tutuskó Ágnes: *A kárpátaljai rutén nép reagálása az 1914–1915. évi orosz betörésekre*. Tanulmány, VII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus. 2011. augusztus 22–27., Kolozsvár.

Városi képviselőtestületi közgyűlés. *Határszél Ujság*, 1916. május 8.

Berkes Imre: *Vérző falvakon át*. Magyar Kereskedelmi Közlöny Budapest, 1916.

Olysoi Gabányi János: *A katonai Mária Terézia-Rend. A világháború hősei. Uzsoki Szurmay Sándor báró gyalogsági tábornok*. Magyar Katonai Közlöny, 1922/10. évfolyam, V. rész.

Beszélgetés a kisenevi ezred elfogott parancsnokával. *Az Ujság*, 1915. február 18.

Egy orosz ezredes elfogatása. *Ungvári Közlöny*, 1915. február 18.

Rónai Horváth Jenő meghalt. *Ung*, 1915. március 7.

A határon. *Ung*, 1915. július 4.

A király megengedte. *Budapesti Hírlap*, 1915. szeptember 25.

Csermák ezredes exhumálása. *Ung*, 1915. augusztus 8.

- Szurmay generális bucsuja. *Ujság*, 1938. április 17.
- Szurmay miniszter eskütétele. *Budapesti Hírlap*, 1917. február 21-én
- Uzsoktól a miniszteri bársonyszékig. *Uj Idők*, 1917/3.
- Megfigyelések. *Rákos és Cinkota Környéke*, 1917. június 1.
- Ápolónók felavatása a Ludovika Akadémián. *Budapesti Hírlap*, 1914. szeptember 25.
- Makai Ágnes – Sallay Gergely Pál: A Mária Terézia Katonai Rend történetének utolsó fejezete. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2005/4.
- Szurmay belső titkos tanácsos. *Politikai Hetiszemle*, 1917. április 1.
- Budapesti Közlöny holnapi száma. *Az Ujság*, 1917. szeptember 1.
- A m. kir. „IV. Károly király” volt I. honvéd gyalogezred története és háborús emlékalbuma. A Volt I. Honvéd Gyalogezred Története és Háborús Emlékalbuma Kiadóhivatala Budapest, 1939.
- A Magyar Katonai Írók Köre első évkönyve 1924–34. Összeállította De Sgardelli Caesar főtítkár. Magyar Katonai Írók Köre Budapest, 1934.
- A Magyar Kir. Honvéd Ludovika Akadémia története. Szerk.: Dezséri Bachó László. A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia kiadása Budapest, 1930.
- A mi hadseregünk. *Az Osztrák–Magyar Monarchia népei fegyverben és zászlók alatt*. Szécsi Mór, Bankalari Gusztáv, Rieger Ferenc közreműködése mellett szerkesztette Danczer Alfons. Franklin-Társulat Budapest, 1889.
- A szegedi kir. főreáliskola értesítője. 1871/72. Közli: Tóth ker. János dr. igazgató Szeged, 1872. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- Értesítő a szegedi magyar királyi állami főreáltanoda 1872–73-ik tanévről. Közli: Vész Albert kir. igazgató Szeged, 1873. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- Értesítő a szegedi magyar királyi állami főreáltanoda 1873–74-ik tanévről. Közli: Vész Albert kir. igazgató Szeged, 1874. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- Értesítő a szegedi magyar királyi állami főreáltanoda 1874–75-ik tanévről. Közli: Vész Albert kir. igazgató Szeged, 1875. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- A Szegedi m. kir. Állami Baross Gábor Gimnázium (II. osztály reálgimnázium, III–VIII. osztály reáliskola) LXXXV. tanévi értesítője az 1935–36. tanévről. Közzéteszi: dr. Firtás Oszkár igazgató Szeged, 1936. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- A Szegedi m. kir. Állami Baross Gábor Gimnázium (V. osztály reálgimnázium, VI–VIII. osztály reáliskola) LXXXVIII. tanévi évkönyve az 1938–39. tanévről. Közzéteszi: dr. Firtás Oszkár igazgató Szeged, 1939. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.
- Babits Mihály: *Keresztülkaszul az életemen*. Nyugat Kiadó és Irodalmi R.T. Budapest, 1939.
- Balla Tibor: *A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. Tábornagyok, vezérezredek, gyalogsági és lovassági tábornokok, táborszernagyok*. Argumentum Budapest, 2010.
- Benedek Elek: A magyar katonai akadémia. *Fővárosi Lapok*, 1894. szeptember 23.
- Dr. Hittrich Ödön: *A Budapesti Ágostai Hitvallású Evangélikus Főgimnázium első száz esztendejének története*. Budapest, 1923.
- Dr. Kókai Sándor: *A Bánság történeti földrajza (1718–1918)*. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajz-tudomány Intézete Nyíregyháza, 2010.
- Emlékkönyv 1792–1992. *A Kecskeméti Evangélikus Gyülekezet története*. Szerkesztette: Kis János, Szilágyi Tibor. Evangélikus Gyülekezet Kecskemét, 1992.
- Erdély településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása (1850–1941). Központi Statisztikai Hivatal, 1991. Szerkesztő: dr. Kepecs József.
- Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betürendben körülményesen leiratik*. Pest, 1851.

- Firbás Zoltán – Firbás Oszkár (II.): Erdész és tanár ősök nyomában. Dr. Firbás Oszkár életútja. In: *Erdészeti történeti Közlemények*. Országos Erdészeti Egyesület Erdészettörténeti Szakosztály Budapest, 2011.
- Gál Attila: *A pécsi M. kir. Zrínyi Miklós honvéd gyalogsági hadapródiskola történetéből 1898–1944*. Petit Real Kiadó Budapest, 2001.
- Gál Géza Gaszton: Népoktatás Hercegszántón az Osztrák–Magyar Monarchiában. In: *Hercegszántó története*. Barta Lajos: <https://sites.google.com/site/hercegszantotoertenete/home>
- Galgóczy Károly: *Pest–Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája*. 1–3. kötet. Weissmann testvérek nyomdája Bp., 1876–1877.
- Gönczy János: A magyar halászlé története, V. rész. *Halászlé*, 2009/1.
- Hajdú Mihály: *Családnevek enciklopédiája. Leggyakoribb mai családneveink*. Tinta Könyvkiadó Budapest, 2010.
- Hajdú Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Osiris Kiadó Budapest, 2014.
- Jakus Lajos: *Életrajzok Petőfi diák- és ifjúkorából*. Irodalomtörténeti Tanulmányok Szentendre, 1989.
- József Álmos: *Mire a falevelek lehullanak...* Sepsiszentgyörgy T3 Kiadó, 2003.
- Kéry Gyula: Adatok Petőfi gyermekkorából. *Vasárnapi Ujság*, 1899. augusztus 13.
- Kiss Gábor: *A magyar királyi honvédség egészségügyi szervezete*. PhD-értekezés. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2003.
- Kóhn Dávid: Első Ferenc József király és Erzsébet királyné Gyulán 1857-ben. In: *Gyulai Kis Kalendárium* 1929. Gyula, 1928.
- Krúdy Gyula: *Régi pesti históriák*. Magvető Budapest, 1967.
- Küzdelmek a magyar hadseregért. *Magyar Katonaiújság*, Budapest, 1939. április 23.
- Látogatás Uzsok hősénél, a 82 éves vitéz báró Szurmay Sándor vezéreztársánál. *Magyar Nemzet*, 1942. november 4.
- Losonczy Szakall Kálmán ny. vkt. ezredes, a Szurmay hadseregcsoport volt vezérkari főnöke: *Uzsok hősei 1914*. Széchenyi Irodalmi és Művészeti R. T. Budapest, 1940.
- Lukács István: Szurmay Sándor báró megrendítő vallomása az uzsoki harcokról, az első háborús térről és egy gromnikai karácsonyról. *Ujság*, 1938. december 25.
- Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon*. A hadtörténelmi csoportbizottság megbízásából szerkesztette: dr. Szendrei János. Kereskedelemügyi m. kir. miniszter Budapest, 1896.
- Magyar Statisztikai Évkönyvek 1898, 1899, 1900*. Magyar királyi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Magyarország az első világháborúban, Lexikon A–Zs*. Főszerkesztő: Szijj Jolán, szerkesztő Ravasz István. Petit Real Könyvkiadó Budapest, 2000.
- Az osztrák–magyar haderő első világháború alatti magasabb parancsnokságai. Az Osztrák Magyar Monarchia Hadereje I. Sorozatszerkesztő: dr. Szijj Jolán. Petit Real Könyvkiadó Budapest, 2001.
- Méltó módon kifejezésre juttatni*. Katonai irattípusok az I. világháborúban. Szerkesztette: dr. Farkas Gyöngyi főtanácsos, dr. Kiss Gábor százados, dr. Szijj Jolán főtanácsos. Agroinform Kiadó Budapest, 2015.
- Mértékegység kislexikon*. Műszaki Könyvkiadó Budapest, 1971.
- Mészáros István: *Magyar iskolatípusok 999–1990*. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum Budapest, 1995.
- Móricz Virág: *Apám regénye*. Gabo Könyvkiadó és Kereskedelmi Kft. Budapest, 2009.
- Móricz Zsigmond: *A kárpáti vihar*. Az Érdekes Ujság ingyenes pünkösdi melléklete. Érdekes Ujság Kiadó-hivatala Budapest, 1915.
- Móricz Zsigmond: Inter Arma. Szurmay. *Pesti Hirlap*, 1915. december 21.
- Nemeskürty István: *A magyar irodalom története 1000–1945*. Akadémia Kiadó Budapest, 1993.
- Péter László: *A szegedi főreáliskola, elődei és utódai*. Szegedi Móra Ferenc Múzeum, 1989.

Siposné Kecskeméthy Klára – B. Kalavszky Gyöngyi: *A Ludovika*. HM Zrínyi Térképészeti és Kommunikációs Szolgáltató Közhasznú Nonprofit Kft. – Zrínyi Kiadó Budapest, 2011.

Szakály Sándor: *A magyar katonai felső vezetés 1938–1945*. Bővített kiadás. Ister Kiadó Kft. Budapest, 2003.

Szakály Sándor: Szurmay Lajos, tábornok az Eötvös Collegiumból. *In. Lustrum*. Typotex Kiadó – Eötvös Collegium Budapest, 2011.

Szurmay Sándor m. kir. honvéd őrnagy: *A honvédség fejlődésének története annak felállításától napjainkig. 1868–1898*. A Ludovika Akadémia Közlönye Budapest, 1898.

Szurmay Sándor zárszava a szegedi főreáliskola 1939. szeptember elsejei ünnepségén. Pro Libertate Alapítvány.

Técsői Mórícz Béla: *A Szurmay család nemzedékrendje*. Kézirat, 1972. Szurmay Gábor tulajdona.

Tóth-Szöllös Mihály: *Dunaegyháza község története*. Dunaegyháza, 1968.

Vitéz Szurmay Sándor báró: *A magyar katona a Kárpátokban*. Királyi Egyetemi Nyomda Budapest, 1940. évi könyvnap. Kovács Balázs tulajdona.

Vitéz uzsoki báró Szurmay Sándor: *Vadász emlékek, horgászélmények – vitéz József királyi herceg előszavával*. Franklin-Társulat Budapest, 1937. Kovács Balázs tulajdona.

Weöres Sándor: Öröklét. *In: Ének a határtalanról*. Magvető Kiadó Budapest, 1980.

A magyar nemzet története a mohácsi véstől napjainkig világtörténeti kapcsolatokkal. A polgári fiúiskolák IV. osztálya számára a legújabb tanterv szerint írta: Lóránd Lajos. Lampel R. T. Budapest, 1921.

Dr. Novy Ferenc: *A magyar nemzet története*. Állampolgári ismeretek az osztatlan elemi népiskolák 5. és 6. osztálya számára. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, 1940.

Dr. Varga Zoltán: *Magyarország története – a szatmári békétől*. Gimnáziumok és leánygimnáziumok VIII. osztálya számára. Debrecen sz. kir. város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomdavadállalata, 1946.

Lantos Antal: *Mátyásföld története*. Kertvárosi Helytörténeti Füzetek, 28. szám. Corvin Művelődési Ház Budapest, 2012.

Légihajózás és repülés. *Pesti Hírlap*, 1912. március 20.

Báró Szurmay Sándor ny. gyalogsági tábornok: Életem legszebb emléke. *Pesti Hírlap*, 1924. július 27.

Budapesti Czim- és lakásjegyzék 1880–1928. Nyilvános számadásra kötelezett vállalatok, pénzintézetek. <https://library.hungaricana.hu>

Kisfaludy Károly: Az élet korai. *In. Kisfaludy Károly munkái*. Franklin-Társulat Budapest, 1905. MEK.

Magyar Sport-almanach. Szerkesztette: Zuber Ferenc. Az Országos Testnevelési Tanács Kiadása. Budapest, 1935.

Mátyásföldi Nyaralótulajdonosok Egyesületének jegyzőkönyvei, 1900–1941. Kertvárosi Helytörténeti és Emlékezet Központ archívuma.

Ősök-hősök, Serf Lajosné emléképei. *Terézváros Budapest szívében/2*. Terézvárosi Művelődési Közalapítvány, 2000. Sali István gyűjteménye.

Szurmay báró – nem vállal jelöltséget. *Rákos Vidéke*, 1922. május 14.

A várossá alakulás. *Rákos Vidéke*, 1928. február 26.

Nyolcvanezer ajánlás a fővárosban. *Budapesti Hírlap*, 1935. március 17.

SZOBORAVATÓ A PETŐFI SÁNDOR LAKTANYÁBAN, 2013. MÁJUS 16-ÁN.

MEGEMLÉKEZÉS MÁTYÁSFÖLDÖN, 2015. OKTÓBER 10-ÉN.

TARTALOM

Tisztel Olvasó!	3
Bevezető.....	5
Genezis.....	9
Választott hazában	13
Boksánbánya, a szülőfalu.....	15
Szurmay Sándor testvérei, a családfa új ágai	19
A szegedi főreáltanodai évek (1871–1874).....	23
Hivatalnokból katona (1882–1889)	29
Különös ismeretek.....	33
A budapesti 1. honvéd gyalogezred tisztje.....	37
A m. kir. Honvédelmi Minisztériumban (1892–1898).....	39
A miniszter szerény munkatársa	43
Otthonalapítás	47
Nagyváradon, majd ismét a minisztériumban.....	51
Vezérkari testületben.....	55
„A 20-asok apja”	57
Út a tábornoki elitbe.....	61
Kárpáti gránic.....	63
Engedetlenségért köszönet.....	77
A Honvédelmi Minisztérium élén (1917–1918).....	87
Kitüntetések és bárói cím.....	91
Az utolsó felvonás.....	97
Két világhégés között.....	103
Kronológia	115
A felhasznált források és irodalom jegyzéke	119

A szerző, M. Tóth György, 1981 novemberében kötelezte el magát a katona-újságírói hivatás mellett. A Zrínyi-gyűrűvel is elismert újságíró a Magyar Honvéd magazin olvasószerkesztőjeként ment nyugállományba 2012 decemberében. A magazinnál és a jogelőd lapoknál eltöltött évtizedek alatt számos publikációja jelent meg az első szabadon választott Országgyűlés honvédelmet, haderőt érintő döntéseiről, szakterülete, a védelemgazdaság kérdéseiről, a honvédelem területén dolgozó alkalmazottak mindennapjairól. A magazin hasábjain epizódokat tárt az olvasók elé szent ereklyéink és mindenkori őrzésük históriájából, s tudósított arról, hogy a ma katonái 2011 májusában, a Parlament kupolatermében vették át ismét a Szent Korona, a koronázási jelvények oltalmazásának nemes szolgálatát. A honvéd koronaöröknek is otthont adó Petőfi Sándor laktanya 100 évéről, az egykori honvéd gyalogsági kaszárnya történetéről írt könyvét 2013 novemberében vehették kezükbe az olvasók. E kötet az első világháború centenáriuma a Monarchia legismertebb magyar hadvezérének és hős katonáinak, a kárpáti gránic védelmében egykor harcoló félis-teneknek kíván emléket állítani.